

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM'DA MÜLTECİLER HUKUKU

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Osman DURMAZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tevhit AYENGİN

Çanakkale – 2014

TAAHHÜTNAME

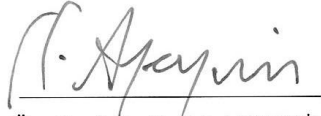
Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum *İslam'da Mülteciler Hukuku* başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak başvuruda bulunulmuş olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Osman DURMAZ

27.10.1/2014

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Osman DURMAZ'a ait **İslam'da Mülteciler Hukuku** adlı çalışma, jürimiz tarafından
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

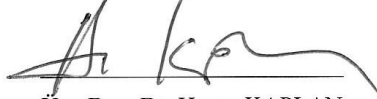

Üye Prof. Dr. Tevhit AYENGİN

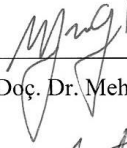
(Danışman)

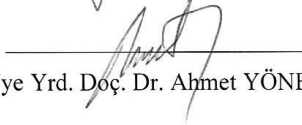
Üye Doç. Dr. Özcan TAŞÇI

Üye Doç. Dr. Hasan KAPLAN

Üye Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YARGI

Üye Yrd. Doç. Dr. Ahmet YÖNER

Tez No : 10025674

Tez Savunma Tarihi : 20/01/2014

ONAY

Doç. Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK

Enstitü Müdürü

20/01/2014

ÖZET

“İslam’da Mülteciler Hukuku” adlı tezimiz bir giriş kısmı ile üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde göç, sığınma ve mülteci kavramları tanımlanmış ve bu kavramların İslam hukuk literatüründeki karşılığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, sığınma ile ilgili İslam hukuku hükümlerinden diğer bir deyişle İslam hukuk literatüründe sığınma kavramı olan eman müessesesi ile ilgili hükümlerden ve düzenlemelerden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde ise bir gayrimüslim olarak sığınmacının temel hakları ve yükümlülükleri değerlendirilmiştir.

Yaptığımız çalışmada şu sonuca ulaşılmıştır: Göç, sığınma ve mültecilik insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Ancak terim olarak bu kavramlar son yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bu kavramların İslam hukuk literatüründe doğrudan karşılığı bulunmamaktadır. Ancak İslam hukukunun, 1951 Mültecilerin Statüsü ile İlgili Cenevre Sözleşmesi’nde tanımlanmış modern mülteci statüsüne oldukça yakın olan Kur’ân ve sünnetten elde ettiği bazı kavramları mevcuttur. Eman müessesesi, modern geri gönderilmeme ve geçici koruma kavramlarının ilk şeklidir. Bu müessese gereğince, korumaya ihtiyacı olan, göç etmeye zorlanmış herkese dini ya da ırkı dikkate alınmaksızın emân verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, mülteci, sığınmacı, gayrimüslim.

ABSTRACT

In our thesis, named “Refugees Law in Islam” structured a introduction section and three chapters. In first chapter, describes the concepts of immigration, asylum and refugee. In addition, this chapter explores these concepts in Islamic law literature.

The second chapter mentions Islamic law relating to asylum or what is known in Islamic history as aman concept, and regulations regarding concept of aman.

Chapter three describes basic law and rights asylum-seeker as a non-muslim. This chapter mentions obligations of non-muslims in Islam as well.

In this study we can conclude that principles: Immigration, asylum and refugee was a phenomenon as old as history of humanity. However, these concepts as a term, has emerged last century. For this reason, there is no direct equivalent of these concepts in Islamic law literature. But, there are some concepts of Islamic law that deriving from the Quran and the Sunnah, remarkably closely the contemporary status of refugees defined in the Geneva Convention relating to the Status of Refugees of 1951. The institution of aman, which pre-figures the modern concepts of non- refoulement and temporary protection. According to this institution, all forced migrants who are in need of protection should be granted aman irrespective of their religion or race.

Keywords: Islamic law, refugee, asylum, asylum-seeker, non-muslim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMA KONUSU VE AMACI.....	2
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
III. ARAŞTIRMA KAPSAMI VE SINIRLARI.....	2
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
V. KAYNAK DEĞERLENDİRMELERİ.....	5
VI. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
VII. ARAŞTIRMA SORULARI	12

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLTECİ KAVRAMININ TANIMI VE İSLAM HUKUK LİTERATÜRÜNDEKİ KARŞILIĞI

1.1. Kavramsal Çerçeve.....	15
1.2. Mülteci, Sığınmacı ve Göçmen Terimlerinin Anlamı	23
1.3. Mülteci Kavramının İslam Dünyasına Yansımaları	26
1.4. Mülteci Kavramının İslam Hukuk Literatüründe Karşılığı.....	29
1.4.1. İslam Hukukunda Devlet Kavramı	30
1.4.2. İslam Hukukunda Ülke Kavramı	31
1.4.3. İslam Hukukunda Vatandaşlık Kavramı	37
1.5. İslam Hukukunda Göç, Sığınma ve Koruma Müesseseleri	42
1.5.1. Himaye	43
1.5.2. Civâr.....	44
1.5.3. Eman.....	45
1.5.4. Zimmet	46

1.5.5. Hicret.....	47
1.5.6. Diğer Kavramlar.....	48
1.6. Değerlendirme.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA İLTİCA/SIĞINMA

2.1. İslam Hukukunda Sığınma Gerekçeleri	54
2.1.1. Diplomatik ve Ticari Amaçlı Faaliyetler.....	55
2.1.2. İslam'ı Öğrenme Maksadıyla Dâruİslama Girme İsteği	56
2.1.3. Baskı ve Zulümlerden Kurtulmak.....	56
2.1.4. Eman Talebinde Bulunmak	60
2.2. Sığınma Verilmesinin Şartları	60
2.2.1. Meşru Bir Sığınma Gerekçesi.....	61
2.2.2. Müslümanlara Yönelik Zarar İçermemesi	61
2.2.3. İslam Ülkesinde Veya İslam Ülkesine Ait Bir Yerde Olma	61
2.2.4. Ülkesinin Korumasından Faydalanamama	62
2.3. Sığınma Talebine Cevap Verme Yetkisi	62
2.4. Sığınmanın Engelleri ve Sona Ermesi.....	65
2.4.1. Sığınmanın Tek Taraflı Sonlandırılması Meselesi	65
2.4.2. Verilen Sürenin Sona Ermesi	65
2.4.3. Gönüllü Geri Dönüş.....	67
2.4.4. Suç İşleme.....	67
2.5. Sığınmacının Kalıcı İkamet Kazanması	68
2.5.1. Gayrimüslimlerin Kalıcı İkamet Kazanması	68
2.5.2. Müslümanların Kalıcı İkamet Kazanması	70
2.6. İslam Hukukununun Sığınma Konusundaki Temel Prensipleri	71
2.6.1. Ahde Vefa.....	71
2.6.2. Ayrımcılık Yapmama	73
2.6.3. İnsanilik	73
2.6.4. Geri Göndermeme	73
2.6.5. Kalıcı Koruma Kazandırma.....	74
2.7. Değerlendirme.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA SĞINMACILARIN TEMEL HAK VE SORUMLULUKLARI

3.1. Sğınmacıların Temel Hakları	79
3.1.1. Kişi Dokunulmazlığı Hakkı.....	79
3.1.2. Seyahat ve İkamet Hakkı	80
3.1.3. Aile Birliğinin Korunması Hakkı.....	81
3.1.4. Özel Hayatın Gizliliği Hakkı.....	82
3.1.5. Dini Yaşam Hakkı.....	82
3.1.6. İfade Açıklama Özgürlüğü Hakkı.....	86
3.1.7. Eğitim ve Öğretim Hakkı.....	87
3.1.8. Kazai Haklar	88
3.1.9. Mülkiyet Hakkı	89
3.1.10. Çalışma Hakkı.....	90
3.1.11. Sosyal Güvenlik Hakkı	91
3.1.12. Sosyal Yardım Alma Hakkı	92
3.1.13. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı.....	93
3.2. Sğınmacıların Sorumlulukları	95
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

ABÖ	: Afrika Birliği Örgütü
a. mlf.	: Aynı Müellif
a.s.	: Aleyhisselam
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
hrk.	: Harekeleyen
Hz.	: Hazreti
IRO	: International Refugees Organization
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
UNHCR	: United Nations High Commissioner for Refugees
No.	: Number/Sayı
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallelahu Aleyhi ve Sellem
SOAS	: School of Oriental and African Studies
sy.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
tlk.	: Ta'lik
ty.	: Tarih Yok
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
v.	: Vefatı
Vol.	: Volume/Cilt
ys.	: Yer yok

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun yaşadığı bütün çağlarda karşılaşılan zorluklar, özgürlüklere getirilen kısıtlamalar, yaşam hakkına yönelik tehditler, yokluk, sefalet, savaşlar, iç karışıklıklar, doğal afetler ve bunlara benzer pek çok sebepten dolayı insanların yaşadıkları yeri terkedip, kendilerini güvende hissedecekleri yerlere sığınmış olabilecekleri şeklindeki düşünce bir teori değil, tarihsel bir gerçekliktir. Bu tarihsel gerçeğin izlerini tarihi yazıtlarda takip edebildiğimiz gibi dinler tarihinde de pek çok örneğini görebilmekteyiz. Özellikle peygamberlerin ve onlara ilk inananların karşılaştıkları zorluklardan dolayı başka yerlere gitmek zorunda kalmalarına yönelik pek çok rivayet bilmekteyiz. Bunun en iyi örnekleri arasında da peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mekke'de karşılaştığı zorluklar sebebiyle arkadaşlarını Habeşistan'a göndermesi, kendisinin de önce Taif'e yerleşmeye teşebbüs etmesi, bunun başarısız olmasından sonra da Medine'ye göç etmesini görmekteyiz.

Dünya genelinde, geride bıraktığımız yüzyıl içerisinde iki tanesi dünya savaşı olmak üzere pek çok savaş meydana gelmiştir. Bu savaşlar kullanılan yeni silahlar dolayısıyla eskiden olduğundan çok daha fazla kişiyi etkiler bir hal almıştır. Bunun sonucu insanlar savaşmakta olan ülkelerini terketmeye, güvenli gördükleri ülkelere akın etmişlerdir. Çok sayıda insanın ülkelere akın etmesi ise yeni bir sorun olarak gündeme oturmuştur. Temelde bu sorun noktasından hareketle uluslararası sahada ülkesinden kaçanlara yani mültecilere yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

1951 tarihinde Cenevre'de imzalanan Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme uluslararası alanda bu konudaki en etkili belgedir. Bu sözleşme mülteci kavramını tanımlarken belirli kıstaslar ileri sürmüştür. Buna göre bir kişiye mülteci statüsü verilebilmesi için sözleşmede dile getirilen kıstasların gerçekleşmiş olması şartı aranmaktadır. Ülkemiz de bu sözleşmeyi imzalamış ve sözleşmede belirtilen mülteci olma kıstaslarını kabul etmiştir.

Ülkemiz uluslararası sözleşmelere taraf olmuştur. Ancak içerisinde yer aldığı Ortadoğu denen coğrafyanın özelliği dolayısıyla, esasında çok ehemmiyetli olan ve

öncelik gerektiren mültecilik konusuna dair iç hukukumuzda düzenlemeler yapılması gerekirken, bunda geç kalınmıştır. Ülkemizde mülteciler konusunda yasal düzenlemeler 1994 yılında yapılmaya başlanmıştır. Henüz tam anlamıyla yürürlüğe girmiş kanun düzeyinde bir düzenleme yoktur. Akademik sahada gerek uluslararası ilişkiler alanında gerekse hukuk alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak İslam hukuku açısından konuyla alakalı ciddi ve etraflı bir çalışma henüz yapılmamıştır.

Ülkemiz özellikle son yıllarda gösterdiği ilerlemeler ve bölge ülkelerindeki karışıklıklar nedeniyle büyük bir mülteci/sığınmacı akınına maruz kalmış, mülteciler meselesi ülkemizin önemli gündem maddelerinden birisi halini almıştır. Bu sadece ülkenin siyasi politikası açısından değil, insanların dini hassasiyetleri açısından da güncel bir gündem maddesi oluşturmuştur. Buna paralel olarak mülteciler konusu yüksek lisans tezi çalışması için seçilebilecek en güncel konulardan biri halini almıştır. Gerek bu konunun son zamanlarda gündemi meşgul eden önemli konulardan biri haline gelmesi, gerekse konuya dair İslam hukuku alanında yapılmış çalışmaların neredeyse olmaması dolayısıyla *İslam'da Mülteciler Hukuku* hususunu tez konusu olarak seçtik.

Mülteciliğin ülkemizde son otuz yılda özellikle son üç yılda gündemde olmasından hareketle böyle bir konuyu seçmiş olduk. Ancak durum ülkemizdeki sığınmacılar geri döndüğünde, bölgede kargaşa sona erdiğinde konunun öneminin kalmayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü dünya genelinde mültecilik ve sığınma hala büyük bir problem olarak karşımızda durmakta ve bu şekilde devam edecek mahiyette gözükmemektedir.

Konunun özellikle İslam hukuku açısından güncel kalmasında etkili olacak diğer bir unsur da günümüzde dünya genelindeki mülteci ve sığınmacıların büyük bir çoğunluğunun hem İslam ülkelerinden gelmesi hem de sığındıkları ülkelerin İslam ülkeleri olmasıdır. Bugün dünyadaki silahlı çatışmaları gösteren bir haritaya veya dünyadaki mültecileri gösteren bir haritaya bakarsak her ikisinde de Müslüman ülkeler haritasına bakmış oluruz. Yani aslında modern dünyada İslam devletleri artık bir *dârulharb* ve *darul-muhâcirûn* şeklini almış konumdadır.¹ Bu açıdan konu sürekli güncel kalacak mahiyettedir.

¹ Elmadmad, Khadija, "Asylum in Islam and in Modern Refugee Law", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008, s. 57.

Gerçekte konu önemi ve mahiyeti dolayısıyla sadece bir yüksek lisans tezi ile halledilebilecek durumda değildir. Ancak bu alanda bir eksiklik vardır. Araştırmamız esnasında bu eksikliğı en aza indirmek, iyi bir çalışma çıkarmak adına büyük bir gayret ve özveri sarf ettik. Konu hakkında bir yılı aşkın bir süre araştırma yaptık. Çok sayıda kaynağına başvurduk, çok sayıda kişiden görüş aldık ve araştırmamızı buna göre şekillendirme gayretinde olduk.

Çalışmanın hazırlanması aşamasında oldukça titiz çalışmaya gayret göstermiş olmamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle eksikliklerimizin, hatalarımızın kalmış olacağı muhakkaktır. Bu noktada hatalarımızın mazur görülmesini diliyorum. Başta öncelikle bu derece önemli ve güncel bir konunun seçimi olmak üzere, çalışmanın hazırlanma sürecindeki katkıları, yönlendirmeleri ve derin hoşgörüsünden dolayı danışman hocam Sayın Prof. Dr. Tevhit AYENGİN'e teşekkür etmekten mutluluk duymaktayım. Çalışmamda gerek bizzat fiili katkı sağlayan gerekse manevi katkılarıyla desteklerini sunan hocalarım ve arkadaşlarıma en derin şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca bugüne kadar bana en büyük katkıyı sağlayan aileme saygı ve şükranlarımı sunuyor, eğitim hayatım boyunca destekleriyle sürekli yanımda olan değerli büyüğüm merhum İhsan SANCAK beyefendiye ve yaşamım boyunca duaları ile sürekli en büyük destekçim olan, tez savunma sınavı olduğum gün ebediyete intikal eden sevgili babaannem Mevlüde DURMAZ'a Yüce Allah'tan rahmet niyaz ediyorum.

Osman DURMAZ

Samsun 2014

GİRİŞ

İslam dininin temel gayesi elbette Yüce Allah'ı tanımak, O'nun ilahlığını kabul edip, O'na ibadet etmektir. Ancak İslam dini sırf Allah'a ibadet etmekten ibaret, münzevi bir yaşam şekli değildir. Aksine İslam; insanın dünyada onurlu bir hayat sürmesi için gerekli kuralları, hakları ve yükümlülükleri ortaya koyan, ancak bununla birlikte ibadeti temele alan bir yaşama biçimidir. Yüce Allah insanı yeryüzünün halifesi kılmış,¹ onu en üstün varlık kılmıştır.² Ancak burada ince bir nokta söz konusudur: İnsan en üstün varlık olmanın yanında en düşük, en aşağı varlık olma potansiyelini de taşımaktadır.³ Nitekim Yüce Allah'ın buyruğuna göre, insan kan dökme ve bozgunculuk çıkarma özelliğine sahip bir varlıktır.⁴

İnsanın kan dökme, bozgunculuk çıkarma özelliğinin bir sonucu olsa gerek ki; tarih boyunca insanlar sürekli birbirleriyle mücadele içerisinde olmuşlardır. Tarihin bütün dönemlerinde birbirleriyle savaşlar yapmışlar, birbirlerini yurtlarından çıkarmışlardır. İşte başta savaş gibi insan kaynaklı nedenler olmak üzere, açlık, kuraklık gibi doğal afetler ve birçok nedenden kaynaklanarak, insanlar tarihin her döneminde yaşadıkları yurtlarını terk edip kendilerini daha güvende, daha emniyette hissedecekleri yer arayışında olmuşlar, bu amaçla göçler yapmışlardır. Tarihte bunun örneklerini bulmaksa hiç de zor değildir. Türklerin kuraklık nedeniyle Orta Asya'daki yurtlarını terk ederek batıya doğru göç etmeleri hemen ilk bakışta hemen hepimizin aklına gelen örneklerden bir tanesidir.

Ülkeler arası göç olgusu tarihin her kesitinde karşımıza çıkabilen bir olgu iken, sığınma ve mültecilik kavramları uluslararası alanda kendisine son yüzyıl içerisinde henüz yer bulabilmiştir. Konunun uluslararası sahada gündem olmasının böyle geç olması, konunun yeni ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir.

İnsan haklarına büyük önem veren ve insanlığa gönderilmiş en son ve en mükemmel din⁵ olan İslam sığınma konularını da ele almıştır. Fakat günümüzde

¹ Bakarâ, 2/30; Enam, 6/165; Neml, 27/62.

² İsrâ, 17/70.

³ Tîn, 95/5.

⁴ Bakarâ, 2/30.

⁵ Mâide, 5/3; Ahzab, 33/40.

kullanıldığı şekilde bir mülteci kavramına Kur'ân-ı Kerîm'de ya da dinimizin ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber (s.a.v)'in sünnetinde rastlanmamakla birlikte, bu kavramlarla örtüşen ifadeler yer almaktadır.

I. ARAŞTIRMA KONUSU VE AMACI

Özellikle geride bıraktığımız yüzyılın başlarından itibaren uluslararası camiada gündem olan konulardan birisi de şüphesiz mülteci ve sığınmacılar meselesidir. Esasında tarihin ilk dönemlerine kadar giden bir özellikte olsa da mültecilik olgusu günümüzde anladığımız şekliyle, bu ebatta bir büyüklükte ve yaygınlıkta meydana gelmemiştir. Ülkelerarası göç olgusu içerisinde bir alt başlık olarak değerlendirebileceğimiz sığınma ve mültecilik konusu uluslararası alanda bu denli geniş düzeye ulaştıktan sonra ancak gündeme gelebilmiştir. Ancak insanlığa gönderilmiş en son ve en mükemmel din olan İslam bu konuyu gündemine almış olmalıdır. İşte araştırmanın amacı bu noktadan hareketle İslam'ın mültecilik ve sığınma konularındaki yaklaşımını ortaya koyabilmektir.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Mültecilik olgusunun dünyada kendine yer edinmeye başladığı geçtiğimiz yüzyılda, bu meseleye dair uluslararası boyutu olan anlaşmalar, bildirimler ve sözleşmeler yayınlanmıştır. Ülkemiz bu uluslararası oluşumlara katılma konusunda çok geç kalmış değildir. Ancak özellikle jeopolitik konumu göz önüne alındığında, acele edilmesi gerekli olan bu konuya dair kendi iç hukukunda yasal düzenlemeler yapma noktasında bir hayli geç kalmıştır. Bu geç kalmışlık gerçeği İslam hukuku alanındaki çalışmalarda da gözükmemektedir. Uluslararası hukuk açısından ciddi çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, İslam hukuku açısından bu konuya dair ciddi, etraflı çalışmaların fazla olmadığı gözükmemektedir. Araştırmamız bu anlamda, konunun İslam hukuku boyutunu gündeme taşıma noktasında önem kazanmaktadır.

III. ARAŞTIRMA KAPSAMI VE SINIRLARI

Araştırmanın amacı, günümüzdeki mülteci ve sığınmacı kavramlarından yola çıkarak, İslam hukukunda bu konularda oluşan kuralları, kavramları ve çalışmaları tespit etmektir. Elbetteki konunun modern uluslararası hukuk boyutu İslam hukukunu

ilgilendirmektedir. Ancak araştırma uluslararası hukuk bazında sadece kavramsal çerçeve ile sınırlı olup, bütün boyutlarıyla uluslararası mülteci konusunu ele almamaktadır.

Konunun açıkça ortaya konulabilmesi için hukukun değişik branşlarına ait meselelere açıklık getirmek gereklidir. Örneğin devlet, ülke ve vatandaş kavramlarının açıklanması için devletler hukuku (siyer) alanına dair açıklamalar gereklidir. Fakat araştırmanın temel çerçevesi sığınma olgusunun (diğer yardımcı kavramların genel tanımlarından yararlanarak) açık bir tanımını ortaya koymak, sığınma ile ilgili hukuki meseleleri açıklamak ve sığınmacı ya da vatandaş statüsündeki bir yabancının İslam hukuku nazarındaki konumunu, kendisine verilen temel hak ve hürriyetlerini ortaya koymaktır. Bu çerçevenin oluşturulmasında gerekli ancak kendi içerisinde çok farklı meseleleri olan konular, araştırmada detaylara ve tartışmalara çok fazla girilmeden, yüzeysel bir şekilde geçilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırma yapılırken başvuru temel kaynaklar şu şekildedir:

Kur'an-ı Kerim: Kur'an-ı Kerim`den konu ile ilgili ayetlerin tespiti yapılmış ve *Ahkam Tefsirleri* başta olmak üzere tefsirlere müracaat edilerek ayetler hakkındaki yorumlar tespit edilmiştir.

Hadis eserleri: Hz. Peygamber (s.a.v.)`den konumuza yönelik gelen rivayetlerin tespit edilebilmesi için kütüb-ü sitte olarak bilinen eserler başta olmak üzere çeşitli hadis kaynaklarına başvurulmuştur.

Klasik fıkıh eserleri: Konumuzun dahil olduğu devletlerarası hukuk (siyer), idare hukuku (Ahkamu`s-Sultaniyye) konulu fıkıh eserleri başta olmak üzere, klasik fıkıh eserlerinde konumuzla ilgili siyer bölümlerine (kitab, bâb) müracaat edilmiştir.

Çağdaş fıkıh kitapları: Araştırma sırasında gayrimüslimler ile ilgili eserler başta olmak üzere, konumuzun çeşitli yönlerini ele alan pek çok çağdaş fıkıh kitabına başvurulmuştur.

Konuyla ilgili yapılan müstakil çalışmalar: Araştırmamızın hazırlanması aşamasında ülkemizde İslam`da mülteci ve sığınma konularında yapılan kapsamlı,

müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.⁶ Arapça ve İngilizce hazırlanmış ve sayısı çok az olan tez, kitap, makale ve bildiriye ulaşılmış ve bu çalışmalardan istifade edilmiştir.

Diğer kaynaklar: Yukarıda bahsedilen kaynaklar haricinde, mültecilik, göç ve sığınma konularını uluslararası hukuk açısından ele alan eserler başta olmak üzere İslam hukukunda insan haklarını işleyen eserlere de müracaat edilmiştir. Ayrıca konuyla alakalı ulusal veya uluslararası kanun ve yönetmelik metinlerine, *DİA* ve başka ansiklopedi maddelerine de başvurulmuştur. Kaynakların yanı sıra son asırda insan hakları ile ilgili olarak telif edilmiş eserlerinden ve araştırma konusunu yakından ilgilendiren *DİA* maddelerinden yararlanılmıştır.

Araştırma sırasında özellikle klasik kaynakların orijinal dillerindeki baskılarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Dipnotlarda Arapça kaynaklar gösterilmekle beraber, eğer mevcutsa Türkçe tercümelemelerine de anlaşılabilir noktalarda kısmen başvuru yapılmıştır. Hem İngilizce hem Arapçası mevcut olan çalışmaların İngilizce nüshaları öncelikli olmak kaydıyla, aradaki farklılıklarda Arapça nüshaları dikkate alınmıştır. Ayrıca atıf yapılmayan, kaynakçada da gösterilmeyen konuyla dolaylı olarak ilgisi olan makale, tez, kitap, ansiklopedi maddesi, bildiri, kanun ve yönetmelik metinleri, internet sayfası, blog, video gibi pek çok kaynağa müracaat edilmiş, bunlardan da fikirselleştirilerek kısmen istifade edilmiştir.

Atıflarda, eserlerin dipnotlarda gösterilmesi sırasında, paragraf numaraları dikkate alınmamış, sadece sayfa numaraları ile belirtilmiştir. Hadis kitapları içerisinde özellikle kütüb-ü sitte gibi yazarının adıyla meşhur olan eserlerin dipnotlarda gösterilmesi sayfa numarası ile değil, sadece yazar ismi ve hadisin bulunduğu bab başlığı ile hadis numarasını belirterek yapılmıştır. Tekrar eden atıflarda yazarın sadece soyismi verilmiş, özellikle klasik Arapça eserlerde soyisim yerine künye gibi meşhur olan isim kullanılmıştır. Yine tekrar eden dipnotlarda eser isimleri de kısaltılarak verilmiş, klasik eserlerde kısaltma eserin meşhur olan ismi dikkate alınmak suretiyle yapılmıştır.

⁶ Doğrudan konumuzu işleyen ulaşılabilir tek Türkçe kaynak; Ahmet Özel tarafından 13-14 Aralık 1997 tarihinde Ankara’da düzenlenen “Kur’ân Işığında Hak ve Hürriyetler Sempozyumu”nda sunulmuş olan tebliğin özeti mahiyetindeki *Mehir Dergisi*’nin 1999 yılında çıkan 4. sayısındaki “Kur’ân ve Örnek Uygulamalara Göre Mültecinin Temel Hak ve Özgürlükleri” başlıklı makedir. Aynı makale, 14 Haziran 2008’de İstanbul’da düzenlenen “Mültecilik Tanıklıklar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu”nda “İslam Hukuku Açısından Mültecilik” başlığı ile bildiri olarak sunulmuş ve “İslam Kaynaklarında ve Geleneğinde Mültecilik Algısı” başlığı ile *Düşünce Gündem Dergisi*’nin 2008 yılında, Mültecilik Özel Sayısı olarak çıkan 44. sayısında da yayımlanmıştır.

V. KAYNAK DEĞERLENDİRMELERİ

İslam’da mülteci ve sığınma konularını ele alan müstakil çalışmalar çok fazla değildir. Araştırmamız esnasında yaptığımız kaynak taraması neticesinde bu alanda, konunun farklı açılarını işleyen çalışmalara ulaşılmıştır. Bunlar haricinde doğrudan ulaşma imkanı olmayan fakat diğer eserlerde bahsi geçen çalışmalar da mevcuttur. Ulaşılamayan kaynakların bir kısmı, ulaşılmış diğer çalışmalar ile aynı yazar tarafından yazılmış kısmen aynı çalışmalar iken⁷ bir kısmı da konuyu farklı şekillerde inceleyen müstakil eserlerdir.⁸

İslam’da mülteci konusuna dair ulaşılabilen ilk modern çalışma Ghassan Maâruf Arnaout tarafından 1987 yılında yapılmış olan *Asylum in the Arab-Islam Tradition* (Arap-İslam Geleneğinde Sığınma) adlı kitaptır.⁹

⁷ Muddathir ‘Abd al-Rahim, “Asylum: A Moral and Legal Right in Islam”, (Sığınma: İslam’da Bir Ahlaki ve Yasal Hak), (*Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No. 2, 2008) adlı makalesinde konuyu daha önceden de *Asylum and Sanctuary in Islam, Islam and Questions of Asylum and Refugees, The Human Rights Tradition in Islam* gibi farklı başlıklarda, farklı mecralarda kısmen de olsa yayınladığını, bildiri olarak sunduğunu söylemektedir. Khadija Elmadmad, “Asylum in Islam and in Modern Refugee Law”, (İslam ve Modern Mülteci Hukukunda Sığınma), (*Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No. 2, 2008) adlı çalışmasında konuyla alakalı daha önceden yaptığı ve farklı yerlerde yayınladığı “Asylum in Islam, Judaism and Christianity” (İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık’ta Sığınma), “Asylum in Sharia and International Law” (İslam Hukuku ve Uluslararası Hukukta sığınma) gibi farklı çalışmalarına atıflarda bulunmaktadır.

⁸ Muhammed b. Abdullah el-Huleybe, *Hakku’l-Lücûi’s-Siyâsi Beyne’s-Şer’ati’l-İslamiyyeti ve’l-Enzîmeti’l-Vaziyye*, adlı tez çalışmasının giriş bölümünde konuyla ilgili şu iki eserden bahsetmektedir: *-Ahkâmû’l-Lücûi fî Fikhi’l-İslâmî ve’l-Kânûnu’d-Düvelî*, (Devletler Umûmi Hukuku ve İslam Hukuku’nda Sığınma Hakları): Bu çalışma 1998 yılında, İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi, Yüksek Hakimlik Enstitüsü’nde Muhammed b. Abdi Rabbîhi el-Mûrakî tarafından yapılan basılmamış bir yüksek lisans tezidir. İslam hukukunun uluslararası ilişkiler konusunda temel ilkeleri ve İslam hukuku ve uluslararası hukukta sığınmanın tanımının yapıldığı iki ana başlıktan oluşan giriş kısmından sonra üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde dini, ülkesel ve diplomatik sığınmacı olmak üzere sığınmacı türleri, ikinci bölümde uluslararası hukuk ışığında sığınmacının hukuki durumları İslam hukuku ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise sığınmacının korunması için gerekli temel ilkeleri belirlenmekte ve İslam hukukunun bu temel ilkeler karşısındaki konumu açıklanmaktadır. Bu çalışma sadece İslam hukukunda yer alan sığınma ile ilgili konuların uluslararası hukuk ile karşılaştırılmasından ibarettir.

-El-Lücûi’s-Siyâsi fî’l-İslâm, (İslam’da Siyasi Sığınma): 1997 yılında basılan bu kitap Hisâm Muhammed Sa’d Sebât tarafından Ürdün Ehli Beyt Üniversitesi’nde Fıkıh ve Usûlü alanında yapılmış bir yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış halidir. Giriş kısmında sığınmanın kısa bir tarihi arkaplanı verildikten sonra, sığınmacıların korunmasına yönelik uluslararası çalışmalardan bahsettilmekte, ardından siyasi sığınma mefhumunun tarifi yapılmaktadır. Birinci bölümde gayrimüslimlere siyasi sığınma verilmesi, sığınmacının malları ve aileleri gibi konularla hükümler, sığınmacının hakları ve yükümlülükleri ve sığınmanın sona ermesi, sığınmacının geri gönderilmesi konuları ele alınıyor. İkinci bölümde darulküfre sığınan Müslüman sığınmacının durumları ve bununla ilgili hükümler ile Müslüman sığınmacının darulküfûrdeki evlilik, mal edinme gibi fiilleri ve ona İslam fıkhı hükümlerinin tatbiki konuları ele alınıyor. Bu eser sadece İslam hukuku nezdinde siyasi sığınmacı ile ilgili hükümleri açıklamaktadır.

⁹ İlgili eserin UNHCR International Institute of Humanitarian Law, Geneva 1987 baskısı esas alınmıştır.

Arnaout'un çalışması dört bölümden oluşmaktadır. *İslam'dan Önce Arap Beşeri Hukuku'nda Sığınma Kavramı* başlıklı birinci bölümde, önce eski Arap geleneklerinde sığınmanın dini kaynaklarından, Kâbe gibi kutsal mekanlara sığınanların güvende sayılmasından ve ardından bedevi Araplar arasında sığınmak isteyenlere yardım etmenin sosyolojik boyutundan bahsedilmektedir. *İslam'da Sığınma Kavramının Doğası ve Kaynakları* başlığını taşıyan ikinci bölümde ise, Müslümanların Habeşistan ve Medine'ye sığınmaları, *emân* ve *zimmet* müesseseleri üzerinde durulmakta, sığınma talebini karşılamanın dini bir zorunluluk olması ve İslam dininin insana verdiği değerden hareketle, sığınma talebinin meşruiyeti açıklanmaya çalışılmaktadır. *Dârulislam, Sığınma ve Hoşgörü Yurdu* başlıklı üçüncü bölümde ise İslam tarihi boyunca İslam ülkelerinin sığınma konusunda İslam'ın temel prensiplerine sıkı bir bağlılık gösterdiği çeşitli örneklerle açıklanmaktadır. *Modern Çağlarda Arap-İslam Dünyasında Sığınma: Yabancıların Hakimiyetinden Özgürlüğe* başlığını taşıyan dördüncü ve son bölümde ise Arnaout, modern çağlarda bağımsızlığını yeni elde eden Arap ülkelerinin sığınma konusunda uluslararası hukuka uymaya gayret göstermenin yanında, kendi (Arap-İslam) kültürlerinde var olan bu konudaki birikimi de değerlendirmeye özen gösterdiklerinden bahsetmekte ve bununla ilgili Arap-İslam dünyasında uluslararası düzeyde yapılan çalışmaları örnek göstermektedir.

İslam'da mültecileri konu alan bir çalışma da; Arafat Madi Shoukri tarafından 2007 yılında Londra Üniversitesi Oryantal ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) *Refugee Status in the Arab and Islamic Tradition: A Comparative Study of Jihar, Aman and the 1951 Geneva Convention Relating to the Status of Refugees* (Arap ve İslam Geleneğinde Mülteci Statüsü: civâr, emân ve Mültecilerin Statüsü ile İlgili 1951 Cenevre Sözleşmesi arasında karşılaştırmalı bir çalışma) başlığıyla doktora tezi olarak hazırlanan ve 2011 yılında *Refugee Status in Islam: Concepts of Protection in Islamic Tradition and International Law* (İslam'da Mülteci Statüsü: İslam Geleneği ve Uluslararası Hukukta Koruma Kavramları) adıyla basılan çalışmadır.¹⁰

Çalışma dört bölümden müteşekkil olup, *Cahiliyye'de Civâr* başlığını taşıyan ilk bölümde *civâr*'ın tanımı, *civâr* isteyen kişiye yardımcı olan *müstecîr*'in görevleri, *civâr* başvurusunun kimlere yapılabileceği, *civâr*'ın sona ermesi ve modern dönemde *civâr*'ın devamlılığından bahsedilmekte, *civâr* müessesesinin Arap yarımadasında İslam öncesi

¹⁰ İlgili eserin I. B. Tauris & Co Ltd., London 2011 baskısı esas alınmıştır.

Arap toplumunda kabileler arasında, cömertlik yapmak ve övgü kazanmak gibi amaçlarla uygulamada zaten var olan bir müessese olduğuna vurgu yapılmaktadır. *İslam Geleneğinde, Mekke Döneminde Civâr* başlığını taşıyan ikinci bölümde ise Hz. Peygamber'in Tâife yolculuğu, Müslümanların Habeşistan'a hicretleri ve Medine'ye hicret konuları ele alınmakta, daha çok din merkezli yerinden etme, göç etmeye zorlama hareketlerine yer verilmektedir. Ayrıca bu bölümde Hz. Peygamber'in asabiyet bağı sayesinde Mekke müşrikleri karşısında korunması, civâr müessesinin İslam'da sadece İslam'a taraftar kazandırmak gibi bir yararçı anlayış yanında, *civârın*, karşılığında cennet vadedilen dini bir vecibe haline gelmesi konuları üzerinde durulmaktadır. *İslam Geleneğinde Emân* başlıklı üçüncü bölümde *dârulharb* ve *dârulislâmın* ne olduğu ortaya konulduktan sonra İslam tarihinin değişik dönemlerinde diğer dini gruplarla birlikte yaşama durumları ve diğer dini gruplara verilebilecek olan koruma şekilleri açıklanmakta, gayrimüslimler için geçici koruma gerektiren *müstecir* ve *müste'min* (*müste'men*) terimleri ile gayrimüslimlere kalıcı koruma sağlayan *zimmet* ve Müslümanlara kalıcı koruma sağlayan *muhâcir* kavramlarının tanımları yapılmaktadır. Dördüncü ve son bölüm olan *İslam Geleneği Işığında Mültecilerin Statüleri ile İlgili 1951 Cenevre Sözleşmesi* başlıklı bölümde ise Cenevre Sözleşmesinin maddeleri önceki bölümlerde açıklaması yapılan İslami yaklaşımın ışığında farklılıkları ve benzerlikleri ortaya konularak karşılaştırılmakta ve Cenevre Sözleşmesi'nin İslam Hukuku ile uyum içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Shoukri'nin çalışmasında mülteci konusuyla alakalı temel anahtar kavramların tarihi ortaya koyulmakta ve yine 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesinin ile İslam hukuku arasında detaylı, geniş bir karşılaştırma yapılmakta fakat günümüz modern mülteci ve sığınmacı kavramlarından bahsedilmemektedir.

Konuyu farklı bir boyutuyla değerlendiren bir diğer çalışma da; Muhammed b. Abdullah el-Huleybe tarafından Naif Arap Güvenlik Bilimleri Akademisi'nde, 2001 yılında, *Hakku 'l-Lücûü's-Siyâsî beyne 'ş-Şerîati'l-İslâmiyyeti ve 'l-Enzimetî'l-Vaz'ıyyeti* (İslam Hukuku ve Modern Hukuk Kanunlarda Siyasi Sığınma Hakkı), başlığıyla hazırlanan yüksek lisans tezidir.

El-Huleybe'nin çalışmasında, insan haklarının genel ilkeleri olan eşitlik, hürriyet ve *zarurât-i asliyyeyi* koruma meselelerine İslam hukuku ve modern hukukun bakış açılarının ayrı ayrı verildiği giriş bölümünün ardından, yine her iki hukuk sistemi

açısından ayrı ayrı insanın siyasi haklarının irdelendiği ve ortaya konulduğu ilk bölüm gelmektedir. İkinci bölümde ise İslam hukuku ve modern hukuk açısından siyasi sığınma mefhumu, sığınma sebepleri ve sığınma verme koşulları, siyasi sığınmacının hakları ve yükümlülükleri ile devletin sığınma hakkını sona erdirmesi konuları açıklanmaktadır. Üçüncü ve son bölümde ise devletin siyasi sığınmacıyı iade etme hakkı yine iki hukuk sistemi açısından ele alınmaktadır. Bu çalışmada yazar temel insan haklarının zaruri bir neticesi olarak ele aldığı siyasi sığınma ile ilgili değişik tanımlamalara yer vermiştir. Bu tanımlar arasından yazar, yasal bir koruma olarak değerlendirilmesi, siyasi sığınmacıyı devletin sınırları içerisindeki diğer yabancılardan ayırıcı bir özelliği olması ve sığınma sağlanabilecek yerleri belirtmesi nedeniyle şu tanımlamayı esas almaktadır: “Siyasi sığınma, devlet tarafından, başka bir devletin yaptıkları karşısında, kendi ülkesinde belli yerlerde veya ülkesi dışında kendisine tabi olan yerlerde, sadece yabancılara verdiği ve onları diğer yabancılardan ayırmak için uluslararası kanunlara uygun bir şekilde, sığınmacı olarak tanımladığı yasal korumadır.”¹¹ Yazar bu tanımın İslam hukukundaki karşılığı olarak ise *emân* terimini kullanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada bahsedilen siyasi sığınma ile ilgili İslam hukukunda bulunan bütün meseleler, *emân* ve *müste'men* ile alakalı hükümlerdir.

İslam hukuku açısından sığınma ve mültecilik konuları özelinde yapılan modern çalışmalardan birisi de, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Birleşmiş Milletler Malezya Ülke Ekibi ve Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi organizasyonu ile 10 Aralık 2007'de Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da yapılan *İslam ve Sığınma* başlıklı konferanstır. Oxford Üniversitesi bünyesinde 1982 yılından itibaren yayın yapan *Refugee Survey Quarterly* (Üç Aylık Mülteci Araştırmaları Dergisi) adlı dergi 2008 yılında yayımladığı 27. cildini *Asylum and Islam* (İslam ve Sığınma) özel sayısı olarak çıkarmıştır. Derginin bu sayısı Kuala Lumpur'da gerçekleştirilen bu konferansta sunulan ve konuyu farklı açılarıyla ele alan seçme çalışmalardan oluşturulmuştur.¹² Dergide hükümet yetkilileri, akademisyenler,

¹¹ Sayfa 180-184.

¹² Derginin bu sayısında yayımlanan makaleler şunlardır:

-Volker Türk, “Reflections on Asylum and Islam”, (İslam ve Sığınma Üzerine Düşünceler). Makale uluslararası bir problem olan sığınma mefhumunun öz itibarıyla, kültürel, sosyal ve politik bağları ile bütün din sistemlerinde mevcut olduğu tezinden hareketle İslam'da da bu mefhumun var olduğunu anlatmaktadır.

-Muddathir 'Abd al-Rahim, “Asylum: A Moral and Legal Right in Islam”, (Sığınma: İslam'da Ahlaki ve Yasal Bir Hak). Çalışma din kelimesinin anlamından hareketle İslam'ın bir yaşam tarzı olduğunu, bu tarzı belirleyen ahlaki kuralların yanında Kur'ân ve sünnet merkezli yasal zorunlulukların da

Müslüman sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ve mülteciler gibi konunun tüm paydaşlarının bir araya gelerek İslam'da sığınma geleneğini tartıştığı bu konferansın sonuçlarına da yer verilmiştir.¹³

bulunduğu belirtmektedir. Bu ahlaki ve yasal zorunluluklar aklı başında her insan için, inanç, kültür, sosyal statü gibi ayrımlar dikkate alınmadan, sadece Yüce Yaratıcının insanlara verdiği onurdan hareketle insanın tüm şartlar altında korunması ilkesini mecbur kılmasına vurgu yapılmakta ve bu mecburiyetin ise sadece devletler ve hükümetler için değil aynı zamanda toplumun tüm bireyleri için söz konusu olduğu dile getirilmektedir. Çalışmada söz konusu görüşler ayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından örneklerle desteklenmekte ve Endülüs Emevi Devleti'nin ardından Yahudiler'in İslam coğrafyasının değişik bölgelerine sığınmak zorunda kalmaları gibi tarihi örneklerle zenginleştirilmektedir.

-Muhammad Nur Manuty, "The protection of Refugees in Islam: Pluralism and Inclusivity", (İslam'da Mültecilerin Korunması: Çoğulculuk ve Dışlamama). Çalışmada İslam'ın kendi vatandaşları dışında, tüccarlar, turistler, mülteciler gibi geçici ikamet halinde olanların (müste'men) birlikte yaşadığı bir toplum olduğu, dolayısıyla bu anlamda çoğulcu bir yapıya sahip olduğu ve bu yapıya bütüncül bir yaklaşımla, onları dışlamadan yaklaştığı üzerinde durulmaktadır. Bu konular ile ilgili Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hayatından örnekler ve deliller sunularak temel prensipler belirlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca çalışmada Malezya Müslüman Gençlik Hareketi'nin mültecilerin korunması konusundaki girişimleri ve etkileri de bu çerçevede değerlendirilerek açıklanmaktadır.

-Sharifah Nazneen Agha, "The Ethics of Asylum in Early Muslim Society", (Erken Dönem Müslüman Toplumunda Sığınmanın Ahlaki İlkeleri). Çalışmada İslam Tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilen hicret sonrası Medine'ye gelen (ve başka yerlere göç eden) muhacirler mülteci olarak değerlendirilmekte ve başta Medine anayasası ve kardeşlik anlaşması olmak üzere İslam toplumunun şekillendiği döneme ait göç ve sığınma örnekleri verilmektedir. Buradan hareketle de İslam'ın sığınma ve mülteci konularına bakış açısı ortaya konulmaktadır. Çalışmada ayrıca Kur'an'da zulümden kaçmanın meşruluğu ayetler ve sünnet ışığında açıklanmakta ve Hz. Peygamber'in Akabe biatleri gizli bir sığınma anlaşması olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada Kur'an ve Hz. Peygamberin örneklerinde oluşan hukukun esasında etik ilkelerle de uyduğu neticesine ulaşılmaktadır.

-Nida Kirmani, Ajaz Ahmed Khan, "Does Faith Matter: An Examination of Islamic Relief's Work with Refugees and Internally Displaced Persons". Bu çalışmada araştırmacı Islamic Relief adlı yardım kuruluşunun ve diğer dini yardım kuruluşlarının mültecilere ve yerinden edilmiş kimselere yardım etmedeki rolünü ortaya koymayı hedefliyor. Bu anlamda İslam'da da bizzat Hz. Peygamberin bir mülteci (muhacir) olduğu dolayısıyla İslam'da konunun önemli bir yeri olduğunu vurguluyor. Ve bir İslami kuruluş olan Islamic Relief'inde temel ilkelerini İslami prensipler doğrultusunda belirlediğini ifade ediyor.

-Khadija Elmadmad, "Asylum in Islam and in Modern Refugee Law", (İslam ve Modern Mülteci Hukukunda Sığınma). Makalede yazar sığınma ve mülteci meselelerinin esas itibariyle üç semavi dinde de önemli bir konumda olduğunu fakat İslam'da hem İslam öncesi Araplarda var olan benzer müesseselerin hem de önceki dinlerdeki kavramların revize edilmesi ve yeniden şekillendirilmesi ile çok daha önemli bir konuma sahip olduğunu vurgulamaktadır. Günümüzde dünyada baskı, silahlı çatışma ve zorunlu göç bölgelerini gösteren bir haritaya bakmak, İslam dünyası haritasına bakmaktır diyen yazar sığınma ve mülteci konularına teorinin pratiğe yansıtılmaması yüzünden İslam dünyasına yönelik yanlış algının oluştuğunu ifade etmektedir. Yazar konunun İslam'daki hicret hukukuna denk geldiğini fakat İslam hukukunun daha imtiyazlı olduğunu vurgulamakta ve sığınmacılara yardım etmek değil aynı zamanda sığınmacı olmanın da İslam nezdinde bir kural ve zorunluluk olduğunu dile getirmektedir.

Derginin bu özel sayısında bu makalelere ek olarak, İslam Evrensel İnsan Hakları Bildirisi, İnsan Hakları Kahire Beyannamesi, Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi ve İslam İşbirliği Teşkilatı Onuncu Zirvesinde alınan Müslüman Dünyasındaki Mülteciler Problemine Dair Karar'ın tam metinleri ile İslam Konferansı Teşkilatı Örgütü üyesi ülkelerden Mültecilerin Statüsü ile İlgili 1951 Cenevre Sözleşmesiyle 1967 New York Protokolü'nü imzalayanların listesi bulunmaktadır.

¹³ 10 Aralık 2007'de Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da yapılan İslam ve Sığınma isimli Birleşmiş Milletler Konferansı'nda tartışılan konular neticesinde ortak olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

-Uluslararası hukuk ve İslami dini değerler arasında güçlü paralellikler mevcuttur.

Kuala Lumpur'da yapılan konferansta sunulan bildiriler incelendiğinde, konunun daha çok ahlaki boyutu, insan hakları ve onuru gibi açılardan değerlendirildiği, sistematik bir yaklaşımla konunun pek fazla değerlendirilmediği görülmektedir.

İslam'da mülteciler ve sığınma konusuyla yapılmış belki de en kapsamlı ve en sistematik çalışma Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği himayesinde bir proje kapsamında, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Prof. Ahmed Abou el-Wafa tarafından yapılan, Arapça ve İngilizce dillerinde basılmış olan *The Right to Asylum between Islamic Shari'ah and International Refugee Law: A Comparative Study* (İslam Hukuku ve Uluslararası Mülteci Hukuku Arasında Sığınma Hakkı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma) adlı çalışmadır.

Abou el-Wafa'nın çalışması mültecinin tanımının yapıldığı kısa bir giriş bölümünün ardından gelen altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın bütün bölümleri konuların önce İslam hukuku, ardından uluslararası hukuk nazarında değerlendirmesi şeklindedir. İlk bölümde sığınma için gerekli şartların neler olduğu değerlendirilmektedir. İkinci bölümde sığınma hakkı konusunda İslam hukuku ve uluslararası hukukun prensipleri değerlendirilmektedir. Dini sığınma, ülkesel sığınma ve diplomatik sığınma olmak üzere sığınma çeşitlerinden bahsedilen üçüncü bölümün ardından, mültecilerin İslam hukuku ve uluslararası hukukta yasal statülerinin ele alındığı dördüncü bölüm gelmektedir. Beşinci bölümde de her iki hukuk sistemi açısından sığınmanın manileri değerlendirildikten sonra bu iki hukuk sistemi arasında sığınma hakkı noktasındaki içerikleri açısından bir karşılaştırma yapılan altıncı bölüm ile çalışma son bulmaktadır. Sığınmacının (asylum-seeker) müste'men, ülkesel sığınmacının (territorial asylum) ise muhacir olarak değerlendirildiği, konuların ayet, hadis ve Arap şiirinden örneklerle desteklenerek açıklandığı çalışmada genel

-
- Kur'ân ve sünnet sığınmacı ve mültecilere hangi inanca mensup olduklarını dikkate almaksızın olumlu ve merhamet esasına dayalı ilkeler muhteva etmektedir.
 - Hükümetler ve İslami dini gelenekler arasında politik ve yasal gerçeklikler arasında dengeli kurmak zordur ama bölgesel düzenlemeler gibi araçlar bu konulara dair referans çerçevesi olabilecek şekilde kullanılabilir.
 - Konunun tüm paydaşları ile ortaklaşa bir çalışma yürütmek çok önemlidir.
 - Koruma konusunda külfet paylaşımı için güçlü anlaşmalara ihtiyaç vardır.
 - Kalıcı çözümün sağlanması için ya resmi yollarla ya da sivil inisiyatifin kurumsallaşmaması çabalarıyla yerel entegrasyonun, aciliyetle dikkate alınmasına ihtiyaç vardır.
 - Medyanın rolü ve insani krizlerdeki sorumluluğu dikkate alınmalı. Sosyal sorumluluk bilinciyle medya ile ortaklık oluşturulmalı.

değerlendirmeler yapıldıktan sonra iki hukuk sistemi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaktadır.

Burada isim olarak belirtilen çalışmaların haricinde Arapça ve İngilizce olarak hazırlanmış çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleler bulunmaktadır. Ancak burada hakkında bilgi verilen çalışmalar, konuyla ilgili yapılan çalışmaların kapsamına dahildir.

VI. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İslam hukukunda mülteci ve sığınma konuları, sözkonusu kavramların son yüzyılda ortaya çıkmış olması dolayısıyla klasik eserlerde bu haliyle yer almamaktadır. Ancak İslam hukuk literatüründe farklı kavram ve müesseseler bugünkü sığınma ve mülteci kavramlarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. İslam hukuku açısından bu konuları değerlendiren modern akademik çalışmalar bu kavramların tespitinde, genellikle kavramsal bir analiz yapmadan, doğrudan sonucu söyleme yolunu tercih etmişlerdir. Ancak yapılan araştırma neticesinde görüldüğü kadarıyla çalışmalar arasında sığınmacı ve mülteci kavramlarının karşılığının tespiti konusunda farklılıklar bulunmaktadır.

Bu noktadan hareketle bu çalışmada öncelikle günümüzde uluslararası alanda, Türkçemizde ve İslam hukuk literatürünün resmi dili niteliğindeki Arapça'da bu kavramların hangi anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Kavramsal anlam tespiti yapıldıktan sonra, modern dönem araştırmacıları tarafından bu kavramların İslam hukuk literatüründeki karşılığı olarak verdikleri ıstılahlar değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin ardından söz konusu ıstılahlardan hangisinin ya da hangilerinin, hangi yönleriyle sığınmacı ve mülteci kavramlarına karşılık olmasının daha uygun olacağının tespit edilmesi yoluna gidilmiştir.

Kavramsal analiz ve anlam tespitinin ardından İslam hukuk literatüründe mülteci ve sığınmacı ile ilgili hukuki ilkeler tespit edilmeye çalışılmış, konuyla ilgili genel hukuki çerçeve belirlenmiştir.

Konunun genel hukuki çerçevesinin belirlenmesinin ardından mülteci ve sığınmacıların İslam toplumunda ne gibi haklara ve yükümlülüklerle sahip olduklarının değerlendirmesi yapılmıştır.

VII. ARAŞTIRMA SORULARI

- Mülteci ve sığınmacı kimlere denir?
- Uluslararası düzeyde kabul gören sığınmacı ve mülteci tanımı nasıl yapılmıştır?
- İslam dünyasında, uluslararası mülteci ve sığınmacı tanımının karşılığı ve yansıması ne şekildedir?
- İslam hukuk literatüründe hangi kavram ya da kavramlar, günümüzde uluslararası düzeyde kabul gören mülteci kavramıyla örtüşmektedir?
- Sığınma konusunda İslam'ın genel yaklaşımı nasıldır?
- İslam hukukuna göre sığınma hangi sebeplerle meşru olabilir?
- İslam hukukunda sığınma hangi şartlarda verilebilir?
- İslam hukukuna göre sığınma verme yetkisi kime aittir?
- İslam hukukuna göre sığınma hangi durumlarda sona erer?
- Sığınmacının kalıcı ikamet elde etmesi konusunda İslam hukukunun görüşü nedir?
- İslam devleti sınırlarında yer alan yabancılar ne gibi hak ve yükümlülüklerle sahiptirler?

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLTECİ KAVRAMININ TANIMI VE İSLAM HUKUK LİTERATÜRÜNDEKİ KARŞILIĞI

Arapça “bir şeye veya bir yere sığınmak, birisine sığınmak, ondan destek istemek, bir topluluktan, kavimden ayrılıp bir başkasına sığınma, ondan destek isteme”¹ anlamına gelen Le-Ce-E (ل-ج-ع) fiil kökünden türemiş olan mülteci kelimesi dilimizde “sığınmacı, başka bir ülkeye veya yere sığınmış olan kimse”² anlamında kullanılmaktadır.³ Oldukça zengin bir dil olması dolayısıyla Arapça’da sığınma anlamına gelen birden fazla kelime mevcuttur.⁴ Fakat Arapça’da, araştırma konumuz olan mülteci kavramına denk gelecek bir terim olarak mülteci kelimesi yerine, yine aynı kökten türeyen *lâci* (لاجئ) kelimesi kullanılmaktadır. Bu farklılığın sebebi günümüz Türkçesi’nde, Arapça’dan Osmanlı Türkçesi’ne aktarılmış, “bir yere veya bir adama kaçıp, himaye talep eden” anlamına gelen mülteci kelimesinin kullanılması olmalıdır.

Dilimizde kullandığımız mülteci kelimesinin uluslararası belgelerde geçen İngilizce karşılığı, Fransızca kökenli *réfugé*⁵ kelimesinden gelen “ülkesini, evini, özellikle politik veya dini ya da savaş ve kıtlık gibi sebeplerden dolayı terk etmeye zorlanan kişi”⁶ anlamındaki *refugee* kelimesidir. Sığınma teriminin karşılığı ise “özellikle politik sebeplerden ötürü ülkesini terk eden kişiye bir devlet tarafından verilen koruma”⁷ anlamındaki *asylum* kelimesi ile ifade edilmektedir. Yine uluslararası belgelerde dilimizde sığınmacı olarak kullandığımız terimin karşılığı *asylum-seeker*

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire 1998, s. 3997.

² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 1607.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 1152.

⁴ Abou el-Wafa, Ahmed, *The Right to Asylum between Islamic Shariah and International Refugee Law: A Comparative Study*, UNHCR, Riyad 2009, s. 29.

⁵ Odman, Tevfik, *Mülteci Hukuku*, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 188.

⁶ Crowther, Jonathan ed., *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Oxford University Press, Oxford 1995, s. 981.

⁷ Crowther, *Oxford Advanced Learner's Dictionary...*, s. 63.

kelimesidir. *Asylum-seeker* sığınma anlamındaki *asylum* ve “arayan, araştıran, çabalayan” anlamındaki *seeker*⁸ kelimesinin birleşimi ile oluşturulmuş *sığınma arayan* anlamına gelen bir terimdir. Buradan kolaylıkla anlaşılacağı üzere terimler arasında kullanım farklılıkları bulunmakta, mülteci ve sığınmacı kavramları birbirinden farklı anlamları ifade etmektedir. Bu kavramların terim olarak farklı anlamlar ifade edecek şekilde kullanılmalarının temel sebebi, sığınma talebinde bulunulan devletin, başvuru sahibini resmen mülteci olarak kabul edip etmemesi ile alakalı bir durumdur.⁹ Ancak kavramlar arasındaki farklılıkların anlaşılabilmesi için bu terimlerin anlamlarının detaylıca ortaya konulması gerekmektedir.

Mülteci kavramı gerek bölgesel gerekse uluslararası birçok sözleşme, anlaşma ve belgede tanımlanmıştır. Yapılan bu tanımların her birisi birbirinden farklı nitelikte olup, tanımı yapan kişiye veya ülkeye göre farklılık gösteren öznel bir yapı arz etmektedir. Çünkü mülteci meselesi uluslararası boyutunun olmasının yanında esas itibariyle ülkelerin ulusal egemenliklerini de yakından ilgilendiren bir mevzudur. Ülkeler ulusal egemenliklerini ilgilendiren durumlar karşısında, sadece kendi istekleri çerçevesinde sınırlanabilecek şekilde bağımsız kabul edilmektedirler.¹⁰ Ülkelerin sınırlarındaki geçişleri kontrol etme, bunu engelleme veya izin verme egemenlikleri de işte bu şekilde ulusal meselelerinde kendilerine tanınan söz konusu egemenliğin doğal bir sonucudur.¹¹ Bu ve benzeri nedenlerden kaynaklanarak, ülkeler kendi açılarından mülteci tanımları yapmış ve doğal olarak yapılan tanımlamalar evrensel bir mülteci tanımı şeklinde değil, ihtiyaca yönelik, zamanın ve içinde bulunulan durumun gerektirdiği şekillerde teşekkül etmiştir.

Mülteci tanımındaki sebebine işaret ettiğimiz bu farklılıklardan dolayı, öncelikle günümüzde uluslararası alanda genel kabul gören mülteci kavramının ne olduğunu ortaya koymamız gerekmektedir. Bunun için ana hatlarıyla uluslararası alanda mülteci tanımının tarihsel gelişimi hakkında genel bir bilgi vermek gerekecektir. Önce uluslararası niteliği olan belgelerde, buradan hareketle dilimizde mülteci kavramının hangi anlama geldiğini tespit etmemiz, İslam hukukunda mülteci kavramının karşılığını

⁸ Crowther, *Oxford Advanced Learner's Dictionary...*, s. 1064.

⁹ Buz, Sema, *Zorunlu Çıkış Zorlu Kabul*, Mültecilik, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara 2004, s. 14.

¹⁰ Davutoğlu, Ahmet, “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, Yıl 2003, s. 49.

¹¹ Oran, Baskın, “Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, Yıl 2003, s. 62.

net bir şekilde ortaya koyabilmemiz için gerekli bir ön şarttır. Nitekim İslam hukuk literatüründe dilimizde kullandığımız mülteci kelimesi doğrudan geçmediği gibi bu kelimenin Arapça karşılığı da literatürde terim olarak karşımıza çıkmamaktadır. Mültecilik gibi insanlık tarihinin her döneminde meydana gelmesi kaçınılmaz olan¹² bir meselenin İslam hukukunda karşılığının olmaması düşünülmemeyeceğine göre öncelikle günümüzdeki anlamıyla mültecilik olgusunun ne olduğunu genel hatlarıyla ele alacağız. Buradan hareketle İslam hukuk literatüründe mülteci kavramının karşılığını tespit etme yoluna gideceğiz.

1.1. Kavramsal Çerçeve

İnsanların yaşadığı bütün çağlarda mülteci hareketlerinin, başka devletlere ya da toplumlara değişik nedenlerle sığınma şeklinde yaşanmış olabileceği, bu konunun yeni gündeme gelmiş olmayacağı muhakkaktır.¹³ Çünkü insanlar herhangi bir baskı, yaşamlarına veya özgürlüklerine yönelik tehditler, haklarındaki adli takibatlar, yokluk veya sefalet, savaş veya iç karışıklıklar, doğal afetler gibi pek çok sebepten dolayı, daha güvenli olacağı, kendileri daha güvenli hissedecekleri bir yere gitme ve yaşadığı yeri terk etme mecburiyetinde kalabilirler. Bu noktadan hareketle, bireyin kaçmasına sebebiyet veren durumlar karşısında yardıma ve korunmaya ihtiyacının olması temeli üzerine kurulan mültecilik olgusunun, insanlığın yaşadığı bütün çağlarda var olagelen bir mesele olduğunu söylememiz yanlış bir tespit olmayacaktır. Mülteci kavramının tanımına geçmeden belirtmekte fayda vardır ki; devletler, *adaletten kaçanlar* ile *ekonomik mülteci* diyebileceğimiz ekonomik nedenlerle ülkelerinden göç etmek zorunda kalan kişileri de mülteci kavramı içinde değerlendirmektedirler.¹⁴ Yani çok genel bir ifadeyle, esasında devletler sınırlarına gelen bütün yabancıları mülteci kavramı çerçevesinde değerlendirmektedirler.

Mültecilik olgusunun esas itibarıyla çok eski olsa da, dünya çapında önemli bir mesele olarak değerlendirilmeye başlanması, hakkında yasal düzenlemeler yapılması

¹² Acer, Yücel; Kaya, İbrahim; Gümüş, Mahir, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, USAK Yayınları, Ankara 2010, s. 5.

¹³ Acer, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften ...*, s. 5.

¹⁴ Çiçekli, Bülent, *Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009, s. 39.

gereken önde gelen bir gündem maddesi haline gelmesi sadece 100 yıl kadar kısa bir tarihe sahiptir.¹⁵

20. yüzyıl, içerisinde dünyanın değişik bölgelerinde meydana gelen savaşların yanı sıra küresel boyutu olan, dünya savaşı olarak nitelenen önemli iki savaşa sahne olmuştur. Gerek milletlerin bağımsızlık mücadeleleri neticesinde gerekse başka gerekçelerle meydana gelen bunca savaş neticesinde, bu yüzyıl dünya genelinde adeta bir savaşlar yüzyılı haline gelmiştir. Bu yüzyıl içerisinde gerçekleşen savaşlarda, özellikle bilim ve teknolojinin gelişimine paralel olarak yenilenen ve gelişen silahlar kullanılmış, savaşlar daha önceleri hiç olmadığı kadar geniş kitleleri etkileyebilecek boyuta ulaşmıştır. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında çok sayıda insan, savaş halindeki ilkesini terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Çok sayıda insanın ülkesini terk etmesi ve başka ülkelere sığınması, bu kişilere güvenlik ve yardım sağlanması gereksinimini doğurmuştur. İşte bu gibi gereksinimler ve özellikle de bu kişilerin uluslararası ilişkilerde soruna neden olmalarının önüne geçmek amacıyla Milletler Cemiyeti¹⁶ bünyesinde bazı düzenlemeler yapılması zorunlu olmuştur.¹⁷

Milletler Cemiyeti, mültecilerin uluslararası sorun olmalarının önüne geçme ve mülteci konumundaki insanların temel ihtiyaçlarını karşılama amacıyla, daha çok bölgesel olarak Avrupa'daki savaşlar dolayısıyla mülteci konumuna düşenleri ilgilendiren anlaşmalar yapmıştır.¹⁸ Milletler Cemiyeti tarafından mülteci meselesine yönelik anlaşmalar yapılmasıyla, mülteci meselesinin uluslararası alanda ilk belgeleri de teşekkül etmeye başlamıştır.¹⁹

Milletler Cemiyeti tarafından sıcak savaşların sona ermesinden sonra, özellikle 1935 yılından sonra yapılan düzenlemeler ise daha çok ülkelerindeki sosyal ve politik olaylar sonucu ülkesinin korumasından yararlanamayan ya da ülkesinin korumasını

¹⁵ Pazarıcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II. Kitap, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 203.

¹⁶ Milletler Cemiyeti I. Dünya Savaşı'nın ardından ülkeler arasında yaşanabilecek sorunları barışçı yollarla çözmek amacıyla İsviçre'de 10 Ocak 1920'de kurulmuş, II. Dünya Savaşı'nın ardından 1946 yılında dağılmıştır. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne 18 Temmuz 1932'de üye olmuştur.

¹⁷ Odman, *Mülteci Hukuku*, s. 20-22.

¹⁸ Bu dönemde yapılan anlaşmalar için bkz.: Altuğ, Yılmaz, *Devletler Hususi Hukuku Bakımından Mülteciler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 1292, İstanbul 1967, s. 9-12; Odman, *Mülteci Hukuku*, s. 22.

¹⁹ Altuğ, *Devletler Hususi Hukuku...*, s. 9.

kaybeden gruplara yönelik olmuştur. Sonradan yapılan bu düzenlemelerde²⁰ güvenlik ve koruma sağlanmasından ziyade, sosyal yardım ve destek amacı ön planda olmuştur.²¹

Milletler Cemiyeti tarafından yapılan sözleşmeler dışında bu dönemde Havana Sığınma Sözleşmesi ve Montevideo Siyasi Sığınma Sözleşmesi olmak üzere mülteciler ile ilgili iki bölgesel anlaşma daha imzalanmıştır.²² Gerek Milletler Cemiyeti tarafından yapılanlar gerekse bu iki bölgesel anlaşma, genel olarak uluslararası düzeyde mülteci meselesine şamil anlaşmalar olmamış, daha ziyade bölgesel ve belli gruplara yönelik olmuştur. Milletler Cemiyeti yaptığı anlaşmalarda konuyu daha çok iki devlet arasındaki mesele olarak değerlendirmiş,²³ mülteci tanımının kapsamını oldukça dar tutmuş ve daha çok ırk esaslı bir tanımlama yapma yoluna gitmiştir.²⁴

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, mülteciler konusunda Milletler Cemiyeti tarafından yapılmış olan düzenlemelerin yetersiz kalması sonucu, mültecilerle ilgili yeni organlar kurulmuş ve Milletler Cemiyeti'nin konuyla ilgili eksikleri giderilmeye çalışılmıştır. 1947 yılında sadece Avrupalı mültecilere yönelik olarak faaliyet gösteren Uluslararası Mülteci Örgütü (International Refugees Organization - IRO) kurulmuştur. IRO; ırk, tabiiyet, dini inanç, politik görüş gibi nedenlerden kaynaklanan zulüm ve baskıdan ötürü ülkesine dönmek için geçerli sebebi olan kişileri mülteci olarak kabul etmiş²⁵ ve amacını ülkesinden çıkan insanları tekrar ülkelerine döndürmek olarak belirlemiştir.²⁶ IRO başarılı çalışmalar yapmış, fakat Avrupa'da yaşanan soğuk savaş daha fazla mülteci hareketinin oluşumuna sebep olmuş ve neticede IRO mülteci sorunlarının çözümü noktasında yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı Birleşmiş Milletler (BM)²⁷ bünyesinde yeni bir organın kurulmasına, mülteci meselesine yönelik kapsamlı hukuki düzenlemelerin yapılmasına karar verilmiştir. BM Genel Kurulu, 3 Aralık 1949 tarihli karar doğrultusunda, 1 Ocak 1951'den itibaren görev yapacak olan Birleşmiş

²⁰ Bu dönemde yapılan düzenlemelerin isimleri için bkz.: Odman, *Mülteci Hukuku*, s. 23.

²¹ Odman, *Mülteci Hukuku*, s. 23.

²² Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, s. 204.

²³ Kılıç, Taner, "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri İstanbul 8-11 Aralık 2005*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, s. 7.

²⁴ Altuğ, *Devletler Hususi Hukuku...*, s.13; Özcan, Mehmet, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku, Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı*, USAK, Ankara 2005, s. 7.

²⁵ Odman, *Mülteci Hukuku*, s. 27; Özcan, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku*, s. 8.

²⁶ Özcan, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku*, s. 9.

²⁷ 24 Ekim 1945'te kurulmuş dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslar arasında ekonomik, toplumsal ve kültürel bir iş birliği oluşturmak için kurulan uluslararası bir örgüttür. Türkiye Birleşmiş Milletler'in kurucu üyelerindedir ve 24 Ekim 1945 tarihinde üye olmuştur.

Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK, United Nations High Commissioner for Refugees - UNHCR)²⁸,ni kurmaya karar vermiştir. 14 Aralık 1950 tarihli Genel Kurul Kararı ile BMMYK'nın anayasası niteliğindeki BMMYK Tüzüğü²⁹ kabul edilmiştir. Ardından 28 Temmuz 1951'de kabul edilen ve 22 Nisan 1954'de yürürlüğe giren Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (Cenevre Sözleşmesi)³⁰ ve sonrasında bu Sözleşme'yi tamamlar nitelikteki Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü ile mülteci hukukunun anayasası denilebilecek belgeler meydana getirilmiştir. BMMYK Tüzüğü'nde mülteci tanımı şu şekilde tanımlanmıştır:

“İrki, dini, milliyeti ve siyasi düşüncesi nedeniyle zulme uğrayacağına dair haklı bir korku duyduğu için uyruğunu taşıdığı ülkenin veya eğer milliyeti yoksa eskiden ikamet ettiği ülkenin dışında bulunan ve geri dönemeyen ya da uyruğunu taşıdığı ülkenin hükümetinin korumasından yararlanmak veya eğer milliyeti yoksa eskiden ikamet ettiği ülkeye dönmek istemeyen...”

BMMYK'nın kurulmasının ardından mülteci olarak kabul edilmeye ilişkin şartların, mülteci olarak kabul edilen kişilere karşı uygulanacak muamelelerin ve standartlarının belirlendiği, aynı zamanda sözleşmeyi imzalayan taraf devletler açısından bağlayıcılığı olan³¹ Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme'nin (Cenevre Sözleşmesi) birinci maddesinde ise mülteci şöyle tanımlanmıştır:

“1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu korkudan dolayı veya kişisel tercihi dışındaki sebeplerden dolayı söz konusu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen yahut bir ülkenin vatandaşlığına sahip olmayan ve eskiden sürekli ikamet ettiği ülkenin dışında bulunan, söz konusu korku sebebiyle ya da kendi kişisel tercihi dışındaki sebeplerle oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen...”

Şurası bir gerçektir ki mülteci meselesi ulusal anlamda bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, hem ekonomik, hem toplumsal boyutta büyük bir sorumluluk altına girmeyi gerektiren bir mesele olduğu görülür. Yukarıda verdiğimiz her iki tanım da gerek sorumluluktan kaçmak amaçlı olsun gerekse geleceğin tahmin edilememesinden

²⁸ BMMYK hakkında detaylı bilgi için bkz.: <http://www.unhcr.org>; <http://www.unhcr.org.tr>.

²⁹ BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler*, Damla Matbaası, Ankara 1998, s. 60.

³⁰ Türkiye ilgili Sözleşme'yi 30 Mart 1962'de kabul etmiştir. Bkz.: 29 Ağustos 1961 Tarihli ve 359 Sayılı Cenevre'de 28 Temmuz 1951 Tarihinde İmzalanmış Olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'nin Onaylanması Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 05.10.1961, Sayı: 10898.

³¹ BMMYK, “Mültecilerin Korunması Uluslararası Mülteci Hukuku Rehberi”, *Parlamenteler için El Kitabı*, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara 2001, Sayı 2, s. 22.

dolayı olsun, zaman gibi mukayyed şartlar konulmuştur.³² 1951 tarihinden önce meydana gelen olaylar baz alınmıştır. 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde yapılan tanım İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde³³ belirtilen haklarla daha fazla örtüşmekte ve evrensel boyutta uygulanabilirliği daha mümkün gözükmektedir.

1951 Cenevre Sözleşmesi'nin eki niteliğinde, fakat bağımsız bir protokol olan Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 (New York) Protokolü ile Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan tarih ve coğrafi sınırlandırma kaldırılmış³⁴ böylece mülteci tanımı 1951 yılından sonra da dünyanın her yerinde mülteci olmayı gerektiren durumla karşılaşan herkesi kapsar bir vaziyet kazanmıştır. 1951 Cenevre Sözleşmesi daha sonradan ortaya çıkan bütün mülteci hareketleri için uygulanabilir şekilde kapsamlı olmadığı için daha sonradan Sözleşme'nin kapsamına katkıda bulunmak amacıyla bölgesel mahiyette çeşitli sözleşme ve protokoller imzalanmak durumunda kalmıştır.³⁵

Afrika kıtasında politik mücadeleler sonucu meydana gelen sömürü hareketleri, etnik kökenli çatışmalar, ırkçılık, ayrımcılık ve açlık, kıtlık, kuraklık gibi doğal felaketler kıta çapında büyük mülteci hareketlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁶ Bu nedenle 1969 yılında Afrika Birliği Teşkilatı Devlet ve Hükümet Başkanları Kurulu tarafından Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü (ABÖ)³⁷ Sözleşmesi kabul edilmiştir.³⁸

³² Odman, *Mülteci Hukuku*, s. 36.

³³ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (Universal Declaration of Human Rights), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun Haziran 1948'de hazırladığı ve birkaç değişiklik yapıldıktan sonra 10 Aralık 1948'de, BM Genel Kurulu'nun Paris'te yapılan oturumunda kabul edilen 30 maddelik bildiridir.

³⁴ Protokolün 1. Maddesinin 2. Fıkrası şu şekildedir: "İş bu Protokol bakımından, bu maddenin 3. fıkrasının uygulanması hali dışında, "mülteci" terimi, Sözleşme'nin 1. maddesinin A(2) kısmında mevcut "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve" ve "söz konusu olaylar sonucunda" ifadeleri metinden çıkarılmış addedilerek, Sözleşme'nin 1.maddesinde yer alan tanıma giren her şahıs anlamına gelecektir."

³⁵ Odman, *Mülteci Hukuku*, s.48. Bu amaçla yapılan önemli sözleşme ve protokoller şunlardır: 1966 tarihli Mültecilere Karşı Muameleye İlişkin İlkeler, 1967 tarihli BM Ülkesel Sığınma Bildirisi, 1969 tarihli Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi, 1977 tarihli Avrupa Konseyi Ülkesel Sığınma Bildirisi ve 1984 tarihli Cartagena Mülteciler Bildirisi ve 1994 tarihli Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi.

³⁶ Odman, *Mülteci Hukuku*, s.49.

³⁷ Afrika Birliği Örgütü, Afrika ülkeleri arasında dayanışma ve işbirliğini artırmak amacıyla 25 Mayıs 1963 tarihinde kurulmuş, 9 Temmuz 2002'de dağılarak yerini Afrika Birliği (African Unity – AU)'ne bırakmıştır.

³⁸ BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki...*, s. 314-321.

Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen ABÖ Sözleşmesi'nde mülteci tanımı yapılırken 1. maddenin 1. fıkrasında, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan mülteci tanımını, coğrafya ve zaman sınırlandırması olmadan tamamen almıştır. Aynı maddenin 2. fıkrasında ise mülteci tanımı daha da genişletilerek şu şekilde yapılmıştır:

“... aynı zamanda, kendi menşe ülkesinin ya da vatandaşı olduğu ülkenin bir bölümünde ya da tümünde, dış saldırı, işgal ya da yabancı egemenliği ya da kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylar nedeniyle, menşe ülkesi ya da vatandaşı olduğu ülke dışında bir başka yerde sığınma aramak için daimi ikamet ettiği yeri terk etmeye zorlanan herkes...”

Tanımaya yapılan bu ekten açıkça anlaşılacağı üzere, ABÖ Sözleşmesi mülteci kavramını, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde olduğu gibi ırk, din, tabiiyet, belirli bir sosyal gruba dahil olma ya da belirli bir politik düşünceye sahip olma, baskı ve zulüm altında olma³⁹ gibi kriterlerle sınırlandırmak suretiyle dar değil, ülkenin bir kısmının ya da tamamının işgal altında olması, ülkede iç çatışmanın yaşanması, yabancı egemenliği gibi bir ülkenin içinde bulunabileceği zor durumları da dikkate alarak daha kapsamlı kriterlere dayanarak tanımlamıştır. ABÖ Sözleşmesi bölgesel sözleşmeler arasında yasal bağlayıcılığı olan tek sözleşmedir.⁴⁰ BMMYK, ABÖ Sözleşmesi'ndeki tanımda kişinin ülkesini terk etmesine sebep olan nedenleri tüzüğünde resmi bir değişiklik yaparak değil, Genel Kurul Kararları ile kabul etmiş ve bu tür kişileri de ilgi alanına almıştır.⁴¹

Afrika kıtasında gelişen yeni durumlar Afrika ülkelerini yeni bir mülteci tanımı yapmaya götürmüştür. Benzer gelişmeler dünyanın diğer bölgelerinde de yaşanmıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda, özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda Orta Amerika'daki iç savaşlar sebebiyle, yaygın şiddet ve insan hakları ihlalleri meydana gelmeye başlamış ve çok sayıda insan mağdur konuma düşmüştür.⁴² Bunun üzerine BMMYK harekete geçerek, 19-22 Kasım 1984 tarihleri arasında Kolombiya'da Orta Amerika, Meksika ve Panama'daki Mültecilerin Yasal ve İnsancıl Problemlerinden Korunması Hakkında Uluslararası Konferans Dizisi yapılmasına öncülük etmiştir.⁴³ Bu konferanslar dizisi

³⁹ Odman, *Mülteci Hukuku*, s. 50.

⁴⁰ Özcan, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku*, s. 19.

⁴¹ Altınışık, Çiğdem; Yıldırım, M. Şahin, *Mülteci Haklarının Korunması*, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2002, s. 9.

⁴² Altınışık, *Mülteci Haklarının Korunması*, s. 9.

⁴³ Komisyon, *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2004, s. 52.

sonrasında da Cartagena Mülteciler Bildirisi⁴⁴ katılımcılar tarafından imzalanarak kabul edilmiştir. Cartagena Mülteciler Bildirisi'nde mülteci tanımı şu şekilde yapılmıştır:

“...yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar, yaygın insan hakları ihlalleri ya da kamu düzenini ciddi olarak bozan diğer durumlardan dolayı hayatları, güvenlikleri ya da özgürlükleri tehdit altında olduğu için ülkelerinden kaçan kişileri de kapsayacaktır...”

Bu tanımda ABÖ Sözleşmesi'nde yapılan tanıma ek olarak, özellikle Latin Amerika'daki siyasi istikrarsızlıklar ve iç çatışmalar dolayısıyla insanların mağdur olması sebebiyle “yaygın insan hakları ihlalleri” ifadesi kullanılmaktadır.⁴⁵ BMMYK Yürütme Komitesi, bölgesel sorunların çözümüne yönelik yapılan bu gibi bölgesel anlaşma ve bildiri gibi farklı yaklaşım bildiren belgelerin kullanılmasını olumlu bulmuştur.⁴⁶ Fakat Cartagena Bildirisi'nin devletler üzerinde bağlayıcılığı bulunmamaktadır.⁴⁷

Mülteci tanımını genişleten sözleşmelerden birisi de 27 Mart 1994 tarihinde kabul edilen Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi'dir.⁴⁸ Bu Sözleşme mülteci tanımına etnik köken ifadesini eklemiş ve 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde yer almayan “...savaş, işgal, yabancı denetimi, ülkenin bütününde veya bir bölümünde kamu düzeninin ciddi bir şekilde bozulmasıyla sonuçlanan doğal afet ve yıkıcı olaylar...” ifadelerini de ilave ederek tanımın genişlemesine katkı sağlamıştır.⁴⁹

Uluslararası anlamda mülteci tanımı genel olarak yukarıda özetlediğimiz şekilde geliştirilmiştir. Yukarıda önemli olanlarına işaret ettiğimiz ancak bölgesel olarak sayısı daha fazla olan, daha sonradan yapılmış sözleşmeler 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin mülteci tanımına ülkedeki savaş, iç çatışma veya kamu düzeninin bozulmasından kaçan kişiler, vatansız kişiler gibi önemli eklemeler yaparak değişik açılardan Sözleşme'nin mülteci tanımının gelişimine katkı sağlamışlardır. BMMYK Tüzüğü'ne göre ülkeler mülteciler ile ilgili konularda kendi kanunlarını yapmakta özgürdürler.⁵⁰ Bu bağlamda ülkemizde de taraf olduğu uluslararası anlaşmaların hükümleri saklı kalmak kaydıyla,

⁴⁴ BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki...*, s. 328-332.

⁴⁵ Odman, *Mülteci Hukuku*, s. 23.

⁴⁶ BMMYK, *Mültecilere Uluslararası Koruma Sağlanmasına İlişkin BMMYK Yürütme Komitesi Kararları*, (çev.: BMMYK Türkiye Temsilciği), Ankara 1998, s. 75.

⁴⁷ Özcan, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku*, s. 21.

⁴⁸ BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki...*, s. 3233-338.

⁴⁹ BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki...*, s. 3233-338.

⁵⁰ BMMYK, *Mültecilere Uluslararası Koruma...*, s. 51.

mülteci ve sığınma konularıyla ilgili ilk kanun olan 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 04.04.2013 tarihinde TBMM Genel Kurulunda kabul edilmiş ve 11.04.2013'te resmi gazetede yayımlanmıştır. Ancak ilgili kanunun bütün maddeleri yürürlüğe girmemiş, 125. maddesinde, henüz yürürlüğe girmeyen maddelerin yayımlanma tarihinden itibaren bir yıl sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir.

Ülkemizde mülteci ve sığınma konularıyla ilgili ilk kanun olan 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda mülteci tanımı yapılırken 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde olduğu gibi coğrafi sınırlama esas alınmış ve mülteci tanımı şu şekilde yapılmıştır:

“Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir.”⁵¹

6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda yapılan bu tanıma göre ülkemize sadece Avrupa ülkelerinden gelenler mülteci kabul edilmektedirler. Yine aynı kanun uyarınca ülkemize Avrupa ülkeleri dışından gelenler *şartlı mülteci* olarak kabul edilmektedirler. Mülteci statüsü alabileceği üçüncü ülkeye gitmesi öngörülen şartlı mülteciye bu durumun gerçekleşmemesi halinde ikincil koruma verileceğini öngören⁵² 6458 Sayılı Kanun'da şartlı mülteci şu şekilde tanımlanmaktadır;

“Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye'de kalmasına izin verilir.”⁵³

Ülkemizden mülteci statüsü talep edenler menşe ülkeleri göz önüne alındığında, büyük çoğunluğunun Avrupa ülkeleri dışından olduğu muhakkaktır. Ayrıca son dönemlerde gösterdiği gelişmelere paralel olarak ülkemiz, mülteciler açısından büyük

⁵¹ 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 11 Nisan 2013, Madde: 61.

⁵² 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Madde: 63.

⁵³ 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Madde: 62.

bir cazibe merkezi konumuna gelmektedir.⁵⁴ Ancak 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda yapılan tanımlardan açıkça anlaşılmaktadır ki ülkemize Avrupa dışından gelenler *mülteci* olarak değil, *şartlı mülteci* olarak değerlendirilmektedirler. 6458 Sayılı Kanun, bugün itibarıyla yürürlüğe girmemiş olmakla birlikte bu konuda ülkemizin daha önceki tavrı da aynı yönde olmuştur.⁵⁵ Ülkemizin konuya bu şekilde yaklaşmasının çeşitli siyasi ve ekonomik gerekçeleri bulunmaktadır. Ancak çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı için bu gerekçelerden bahsetmek gereksiz olacaktır. Ancak şurası kesindir ki dünya devletleri insan haklarının evrenselliğini kabul etmelerine rağmen yasal düzenlemelerinde özellikle yabancılar için bazı temel hakların kısıtlanması yoluna gitmektedirler. Bunun en önemli sebebi ülkelere yasadışı girişlerin engellenmesi ve güvenlik kaygıdır. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletlerinde 11 Eylül saldırılarının ardından güvenlik kaygılarıyla yabancılar için daha zor ve kısıtlayıcı şartlar getirilmektedir.⁵⁶ Nitekim devletler ulusal egemenliklerini ilgilendiren konularda⁵⁷ ve mülteciler konusunda kendi kanunlarını yapma hususunda özgürdürler.⁵⁸

1.2. Mülteci, Sığınmacı ve Göçmen Terimlerinin Anlamı

1.2.1. Mülteci

Mülteci kavramıyla ilgili uluslararası alanda, özelde de İslam dünyasında yapılan çalışmalardan genel hatlarıyla bahsettik. Genel hatlarıyla verdiğimiz bu tarihsel süreç ve tanımlardan hareketle mülteci kavramını bir terim olarak ülkemizde de (coğrafi sınırlama dışında) kanunlaşmış hali ile mülteci kavramını şu şekilde tanımlanmaktadır:

“İrki, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında

⁵⁴ Acer, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften ...*, s. 175.

⁵⁵ *Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, 14 Eylül 1994, Madde: 3.

⁵⁶ Başak, Cengiz, *Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasadışı Göçmenler*, İçişleri Bakanlığı Yayın No:686, Ankara 2011, s. 3.

⁵⁷ Davutoğlu, “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri...”, s. 49.

⁵⁸ BMMYK, *Mültecilere Uluslararası Koruma...*, s. 51.

bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statü...⁵⁹

Yukarıda açıkladığımız üzere bu tanıma, ülkenin bir kısmının ya da tamamının işgal altında olması, ülkede iç çatışmanın yaşanması, yabancı egemenliği gibi bir ülkenin içinde bulunabileceği zor durumları,⁶⁰ yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar, yaygın insan hakları ihlalleri,⁶¹ savaş, işgal, yabancı denetimi, ülkenin bütününde veya bir bölümünde kamu düzeninin ciddi bir şekilde bozulmasıyla sonuçlanan doğal afet ve yıkıcı olaylar⁶² gibi kayıtların eklenebilmesi de mümkündür. Nitekim BMMYK Yürütme Komitesi, bölgesel sorunların çözümüne yönelik yapılan bölgesel anlaşma ve bildiri gibi farklı yaklaşım bildiren belgelerin kullanılmasını olumlu bulmuştur.⁶³

Yaptığımız tanım esas alındığında mültecilik kişiye, sığınma talebinde bulunduğu devlet tarafından verilen bir statüdür. Bu statünün verilebilmesi için ise birtakım ön şartların oluşumu söz konusudur. Mültecilik statüsünün elde edilebilmesi için gerekli ön şartları, yaptığımız tanıma çerçevesinde şu şekilde gruplandırabiliriz:

- Vatandaşı olduğu ülke sınırları dışında bulunma.
- Korku ve zulme sebep olan etkenler: Irk, millet, din, siyasi düşünce, belirli bir sosyal gruba mensubiyet.
- Asıl vatandaşı olduğu ülkenin korumasından kendi isteği ile ya da isteği dışında mahrum olmak.

Buna göre birinci gruba girenler, yani başka bir ülke sınırlarına geçenler aslında göç etmiş olmaktadır. Korku ve zulme sebep olabilecek etkenlerden birisi ile karşılaşanlar ise bunlardan kaçıp güvenli bir yere sığınma ihtiyacı içerisinde oldukları ve vatandaş olduğu ülkede kaybettikleri korumayı başka yerde aramaktadırlar. Dolayısıyla sonuç olarak mültecilik unsuru göç, sığınma ve koruma çerçevesinde gelişen bir durum halinde karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁹ Mülteci teriminin tanımının kapsamı tanımlayana göre farklılık göstermektedir. Genellikle tanıma yapan tarafın çıkarları doğrultusunda farklılık göstermektedir, bkz.: Haddad, Emma, "Who is (not) a Refugee?", *EUI Working Paper SPS No.2004/6, European University Institute*, Floransa, 2004, s. 5.

⁶⁰ *Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Sözleşmesi*, 10 Eylül 1969, Madde: 1; BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki...*, s. 331.

⁶¹ Cartagena Mülteciler Bildirisi, 19-22 Kasım 1984, Madde: 3; BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki...*, s. 346.

⁶² *Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi*, 3-27 Mart 1994, Madde: 1; BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler*, s. 351.

⁶³ BMMYK, *Mültecilere Uluslararası Koruma Sağlanmasına İlişkin BMMYK Yürütme Komitesi Kararları*, (çev.: BMMYK Türkiye Temsilciği), Ankara 1998, s. 75.

1.2.2. Sığınmacı

Sığınmacı, mültecilik için başvuru yapmış ancak mülteciliği resmi olarak kabul edilmemiş kişiler için kullanılmaktadır.⁶⁴ Sığınmacı henüz mülteci olarak kabul edilmemiş olmasına rağmen sığınma talep ettiği devletin korumasından faydalanmaya hak kazanmış olmaktadır.⁶⁵ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 14. maddesinde; "Herkes, zulüm karşısında başka ülkelere sığınma talebinde bulunma ve sığınma olanağından yararlanma hakkına sahiptir" denilmektedir. Bu bağlamda, haklı nedenlere dayanmak kaydı ile herkesin kendi ülkesinden ayrılarak başka ülkeden mülteci statüsü isteme hakkı yani sığınma talep etme hakkı bulunmaktadır.⁶⁶ Ancak ülkeler ulusal egemenlik hakları dolayısıyla mültecilere yönelik tavırlarını kendileri belirleme özgürlüğüne sahiptirler.

1.2.3. Göçmen

Tanımlarının geliştirilmesi ile ilgili genel detaylarını ele aldığımız mülteci; ülkesinde dini, dili, ırkı, cinsiyeti, tabiiyeti, siyasi düşüncesi gibi nedenlerden dolayı zulüm gördüğü ya da görme tehlikesi içerisinde bulunduğu için, güvenli olan bir başka ülkeye göç ederek sığınan kişi demektir. Bu tanıma göre mülteci aynı zamanda bir göçmendir. Ancak mülteci ve göçmen kavramları bazı noktalarda birbirleriyle örtüşmekte, bazı noktalarda da ayrılmaktadırlar.⁶⁷

Mültecinin diğer göçmenlerden ayrılan yönü, tanımda mülteci olmayı gerektiren sebepler arasında yer almayan ekonomi, coğrafya gibi nedenlerden dolayı değil, daha çok insan haklarından kaynaklanan nedenler temelinde oluşmasıdır. Buna göre mülteci tanımının genişletilmesinden bahsederken değindiğimiz gerekçeler de genel kabul gören tanıma ilave edilirse, bütün göçmenlerin mülteci olabilecekleri, mülteci-göçmen ayrımının kalmayacağı da muhakkaktır.⁶⁸

⁶⁴ Kılıç, Taner, "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica", s. 11.

⁶⁵ Özcan, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku*, s. 23.

⁶⁶ BMMYK, *Sığınma İkilemi, Dünya Mültecilerinin Durumu*, BMMYK, ys. 1997, s.183.

⁶⁷ Acer, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften ...*, s. 20-22.

⁶⁸ Acer, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften ...*, s. 20-22.

Göç nedenlerinden bahsedilirken menşe ülkesinde karşılaştığı sıkıntılardan oluşan itici faktörler ile gideceği ülkedeki çekici faktörlerden bahsedilmektedir. Göçmenlik daha çok çekici faktörlerden kaynaklanan bir olgu iken mültecilik daha çok itici kaynaklardan dolayı oluşmaktadır. Göçmen gideceği yerin kendisine sağlayacağı faydaları, çekici faktörleri göz önüne alarak ülkesinden ayrılırken, mülteci daha çok itici faktörlerden ne pahasına olursa olsun kurtulma amacı taşımakta, çoğunlukla çekici faktörleri değerlendirme yoluna gitmemektedir. Diğer bir ayrım da göçmen, ülkesinin korumasına sahipken, mülteci genelde ülkesinin korumasına sahip olmamakta, başka bir ülkenin korumasına ihtiyaç duymaktadır.

Mülteci ve göçmen ayrımında bir diğer husus ise, mülteci ile aynı sebeplerden dolayı yerinden edilen, ancak başka bir ülkeye değil, kendi ülkesi içerisinde bir yere göçen kişilerdir. Bu kişilere ülkesinde yerinden edilmiş kişiler denilmektedir (Internally Displaced Person). Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler mülteci olarak kabul edilmemektedir, çünkü mülteci olabilmek için başka bir devletten sığınma isteme, oraya göç etme durumu söz konusudur.⁶⁹

1.3. Mülteci Kavramının İslam Dünyasına Yansımaları

Klasik İslam hukuku literatüründe, bugünkü anlamıyla kullandığımız mülteci teriminin karşılığının hangi kavrama tekabül ettiğini ortaya koymaya çalışacağız. Ancak buraya geçmeden evvel, uluslararası kabul gören mülteci kavramının, İslam dünyasındaki yansımalarını gözden geçirmek faydalı olacaktır. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, klasik literatürde bugün anladığımız şekliyle mevcut olmayan mülteci kavramının, modern anlamıyla İslam dünyası tarafından nasıl algılandığını ifade etmek, klasik literatürde karşılık bulmamızı kolaylaştıracaktır. Bu noktadan hareketle İslam dünyasında modern zamanlarda, özellikle uluslararası düzeyde, ana hatlarıyla da olsa mülteci kavramının teşekkülünden sonra, bu konuya dair yapılan çalışmalara kısaca değinmeye çalışacağız.

Günümüzde, İslam Dünyası tabiri ile dünyadaki gerek İslami prensiplere göre yönetilen ülkeler, gerekse nüfusunun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan ülkelerin anlaşılması mümkündür. Çalışmamızın bu bölümünde tek tek bu ülkeler tarafından mülteci kavramının nasıl algılandığını tespit etmeye çalışmak, hem

⁶⁹ Abou el Wafa, *The Right to Asylum...*, s. 28-29.

çalışmamızın muhtevası açısından, hem de konunun bütünlüğü açısından uygun değildir. Bu açıdan burada tüm İslam dünyasını şamil olabilecek belgeler ve İslam dünyası ile kastettiğimiz ülkelerden 57 tanesinin üyesi olduğu, eski adıyla İslam Konferansı Teşkilatı Örgütü (Organization of the Islamic Conference), yeni adıyla İslam İşbirliği Teşkilatı⁷⁰ (İİT - The Organisation of Islamic Cooperation) özelinde yapılan düzenlemeleri ortaya koymaya çalışacağız. Burada ayrıca ifade etmekte yarar var ki; İİT üyesi ülkelerden 36 tanesi 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve onun eki mahiyetindeki 1967 tarihli New York Protokolü'ne taraf olmuştur.⁷¹ Birleşmiş Milletler'den sonra dünyanın en büyük uluslararası örgütü olan İslam İşbirliği Teşkilatı, mülteciler konusunu gündemine almış, yayımladığı deklarasyon ve bildirimlerde mülteciler konusuna yer ayırmıştır.⁷²

Modern zamanlarda bütün İslam dünyasına şamil olabilecek mahiyette, mülteci konusunu içeren uluslararası niteliği bulunan belgelerin ilki, 1981'de Londra'da özel bir kuruluş tarafından UNESCO binasında ilan edilen, Kur'ân ve sünnet temeli üzerine bina edilmiş, İslam Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'dir.⁷³ Beyanname'nin Sığınma Hakkı başlıklı 9. maddesi şu şekildedir:⁷⁴

- (a) Zulüm ve işkenceye maruz kalan her Müslüman, dârulislam sınırları içerisinde güvende olabileceği bir yere sığınma hakkına sahiptir. İslam bu hakkı, cinsiyeti, inancı veya rengi ne olursa olsun, eziyete maruz kalan her şahsa tanır ve Müslümanlara da kendilerine sığınacak kimselere emniyet ve güven içinde yaşama hakkını vermeleri görevini yükler.
- (b) Mekke-i Mükerreme'de bulunan Beytullahi'l-Haram, bütün insanlar için emniyet yeridir. Hiçbir Müslüman buradan engellenemez.⁷⁵

⁷⁰ İslam İşbirliği Teşkilatı, 1969'da Fas'ın başkenti Rabat'ta kurulmuştur. Teşkilatın temel hedefi İslam Dünyasının hak ve çıkarlarını korumak, Üye Devletler arasında işbirliği ve dayanışmayı güçlendirmektir. 57 üyesi bulunan İslam İşbirliği Teşkilatı'na ülkemiz kuruluşundan itibaren üyedir. İİT hakkında detaylı bilgi için bkz.: <http://www.oic-oci.org>.

⁷¹ Türk, Volker, "Reflections on Asylum and Islam", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008, s. 9; İİT üyesi ülkelerin 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'ne dahil olanların listesi ve sözleşmeye dahil oldukları tarihler için bkz.: *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008, s. 94.

⁷² Türk, "Reflections on Asylum and Islam", s. 9-10.

⁷³ Ayengin, Tevhit, *İslam ve İnsan Hakları*, Ravza Yayınları, İstanbul 2007, s. 104.

⁷⁴ İslam Evrensel İnsan Hakları Beyannâmesi'nin Arapça ve İngilizce metinleri birbirinden farklıdır. Buradaki maddelerde Arapça metin esas alınmıştır. Beyanname'nin İngilizce tam metni için bkz.: *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008, s. 70-80; Arapça tam metni için bkz.: Muhammed Selim Avva, *Fi'n-Nizâmi's-Siyâsi li'd-Devleti'l-İslamiyye*, Kâhire 1983, s.303-333; diğer dillerdeki metinleri karşılaştırılmak suretiyle dipnotları dahil yapılmış Türkçe çevirisi için bkz.: Ahmet Akgündüz, *İslam'da İnsan Hakları Beyânnâmesi*, OSAV, İstanbul 1997, s.97-129.

⁷⁵ Universal Islamic Declaration of Human Rights, Madde: 9. Bildirgenin tam metni için bkz.: *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008, s. 70.

Her ne kadar resmi bir kurum tarafından yayımlanmamış olsa da, Uluslararası İslam Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, sahasında uluslararası alanda yapılan ilk çağdaş çalışma olması dolayısıyla dikkate değer bir metindir.⁷⁶ Beyanname’de iki bendden oluşan bu maddeye, Kur’ân-ı Kerîm’den Tevbe Sûresi, 9/6,⁷⁷ Âli İmrân Sûresi, 3/97,⁷⁸ Bakarâ Sûresi, 2/125⁷⁹ ve Hacc Sûresi, 22/25⁸⁰ numaralı ayetleri dayanak olarak gösterilmiştir. Bu maddeden anlaşılmaktadır ki mülteci zulüm ve işkence sonucu sığınma talep eden kimsedir. Ayrıca burada sığınma talebinde bulunan kimseye koruma sağlamak Müslümanların için bir zorunluluk olarak ifade edilmektedir.

İslam dünyasında mülteci meselesini ele alan diğer bir uluslararası niteliğe sahip belge de 1990 tarihli İslam İnsan Hakları Kahire Beyannamesi’dir.⁸¹ İİT (o zamanki adıyla İslam Konferansı Teşkilatı) dışişleri bakanları toplantısında onaylanan bu beyannamenin, mülteci meselesi ile alakalı 12. Maddesi şu şekildedir:

Her insan eğer zulüm görmüşse, şeriat çerçevesinde özgürce bir yerden başka bir yere gitme ve ülkesi içerisinde veya dışında, ikamet edeceği yeri seçebilme, başka bir ülkeden sığınma talep etme hakkına sahiptir. Kendisine sığınan devlet, sığınma şeriat tarafından suç kabul edilen bir fiil dolayısıyla gerçekleşmediği sürece, sığınma talep eden güvenliğine kavuşuncaya kadar onu koruma sağlamakla yükümlüdür.⁸²

Bu tanımda da zulüm görme mülteci olma sebebi olarak ifade edilirken, sığınma talebinde bulunan kişiye koruma sağlama da yine bir zorunluluk olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu tanımda dikkat çeken bir diğer nokta da sığınma talebinde bulunan kişinin, bu talebine olumlu bir cevap alabilmesi diğer bir ifadeyle devletin sığınmacıyı kabul etmesi şer’an suç sayılan bir fiilin işlenmemiş olması ile kayıtlanmıştır.

İslam dünyasında mülteci meselesine dair yapılmış çalışmalar arasında, üyesi olan ülkelerin tamamının aynı zamanda İİT üyesi de olduğu Arap Ligi⁸³ tarafından 1994

⁷⁶ Beyannâme hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ayengin, *İslam ve İnsan Hakları*, s. 104-109.

⁷⁷ “Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.”, Tevbe, 9/6.

⁷⁸ “Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur...” , Âli İmrân, 3/97.

⁷⁹ “Biz, Kâbe’yi insanlara bir toplantı ve güven yeri kıldık...” , Bakarâ, 2/125.

⁸⁰ “İnkâr edenler ile Allah’ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram’dan alıkoyanlar ...”, Hacc, 22/25.

⁸¹ Beyanname hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ayengin, *İslam ve İnsan Hakları*, s. 104.

⁸² Bildirinin İngilizce tam metni için bkz.: *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008, s. 81-86.

⁸³ Kısaca Arap Ligi olarak adlandırılan Arap Devletleri Ligi, Arap ülkeleri arasındaki işbirliği ve dayanışmayı güçlendirmek ve Arap dünyasını ilgilendiren konularda ortak tutum geliştirmek amacıyla 1945 yılında kurulmuştur. Kuruluş Şart’ında belirtildiği şekliyle sadece bağımsız Arap devletlerinin

yılında yayımlanan Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Bildirge’yi de zikretmek yerinde olacaktır. Yukarıda uluslararası alanda mülteci tanımının genişletilmesinden bahsederken değindiğimiz gibi bu sözleşme mülteci tanımını yaparken, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nde mevcut olan tanıma ek olarak; “...savaş, işgal, yabancı denetimi, ülkenin bütününde veya bir bölümünde kamu düzeninin ciddi bir şekilde bozulmasıyla sonuçlanan doğal afet ve yıkıcı olaylar...” ifadelerini eklemiştir.⁸⁴

İslam dünyasında mülteciler konusunda yapılan uluslararası boyutu olan çalışmalar arasında, 1998 yılında İİT’nin BMMYK ile ortak çalışma anlaşması imzalaması,⁸⁵ 2003 yılında İİT 10. Zirvesinde alınan Müslüman Dünyasındaki Mültecilerin Problemleri başlıklı 15/10 sayılı kararı⁸⁶ ve 2012 yılında Aşkabat’ta İİT himayesinde düzenlenen Müslüman Dünyasında Mülteciler başlıklı Uluslararası Bakanlar Konferansı⁸⁷’ni da zikretmek gerekmektedir.

1.4. Mülteci Kavramının İslam Hukuk Literatüründe Karşılığı

Yukarıda yaptığımız tanımlar neticesinde mülteci statüsünün elde edilebilmesi için, vatandaşı olduğu ülke sınırları dışında bulunma şeklinde bir ön şartın gerekliliğinden bahsettik. Dolayısıyla mülteci kavramının İslam hukuk literatüründeki karşılığını bulabilmek için öncelikle İslam hukuku nazarında ülke ve vatandaş gibi temel kavramların ne olduğu sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. Yine aynı şekilde bu noktada tanımlardan anlaşıldığı şekliyle, mültecilik statüsü verme yetkisini elinde bulunduran devlet kavramının da İslam hukuk literatüründe nasıl değerlendirildiğinin tespiti gereklidir. O halde İslam hukukunda mülteci teriminin karşılığını bulabilmek için öncelikle ayrıntılarına ve ihtilaflarına fazla değinmeden genel hatlarıyla tanım içerisinde geçen, kavramların İslam hukuku nazarında ne şekilde ele alındığını tespit etmek yerinde olacaktır.

üye olabildiği Lig’in mevcut üye sayısı 22’dir. Arap Ligi hakkında detaylı bilgi için bkz.: <http://www.lasportal.org>.

⁸⁴ *Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Bildirge*, Madde: 1.

⁸⁵ Türk, “Reflection on Asylum and Islam”, s. 10.

⁸⁶ Kararın İngilizce tam metni için bkz.: *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008, s. 91-93.

⁸⁷ Konferans sonucunda ilan edilen deklarasyon metni için bkz.: “Ashgabat Declaration of the International Ministerial Conference of the Organization of Islamic Cooperation on Refugees in The Muslim World”, *Forced Migration Review*, June 2012 Islam Human Rights and Displacement Supplement, s. 10-11.

1.4.1. İslam Hukukunda Devlet Kavramı

İnsanlar tarih boyunca bütün dönemlerde, irili ufaklı, değişik büyüklüklerde toplumsal yapılar meydana getirmişlerdir. Çünkü birbirlerine muhtaç oldukları için bu toplumsal birliktelik insanların menfaatindedir.⁸⁸ Dolayısıyla insanın hayatını idame ettirebilmesi için toplumsal yaşantı zaruridir.⁸⁹ Belli sınırlar içerisindeki insan topluluklarına ait, ammenin menfaatini hukuki esaslara göre gerçekleştirmek üzere örgütlenmiş, egemen ve siyasi yapıya devlet denmektedir.⁹⁰

İslam'ın geldiği dönemde Mekke bütün yönleriyle, iktisadi, ticari, dini, hukuki, coğrafi unsurları barından tam bir şehir devleti şeklindeydi.⁹¹ Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğiinde, gerek orada bulunan Arap kabilelerinin kendi aralarında, gerekse orada ikamet eden Yahudi kabileleri arasında herhangi bir hukuk sistemi ya da en azından örfi herkesi eşit gören bir hukuki yapı altında birleştirdi ve ilk İslam devleti olan Medine (şehir) Devleti'ni kurmuş oldu.⁹² İbn Haldun (v. 808/1406) Hz. Peygamber'in devletinden bahsederken *devletü'l-İslamiyye* terimini kullanmıştır.⁹³ Ancak şurası bir gerçektir ki; klasik İslam hukuk literatüründe devlet tabiri pek kullanılmamış, bunun yerine *dârulislam*, *hilâfet*, *imâmet* gibi kavramlar tercih edilmiştir.⁹⁴ Fakat devlet kavramının günümüzde taşıdığı anlamda terimleşme süreciyle paralel bir şekilde İslam hukukunda da terimleştiği anlaşılmaktadır. Hatta terimleşme sürecinde İslam hukukunda çok az da olsa bir öncelikten bahsedilmektedir.⁹⁵ Devlet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de terim anlamıyla yer almaz.⁹⁶ Bunun yerine Kur'ân-ı Kerîm'de devlet kelimesi ile aynı kökten gelen başka kelimeler, farklı anlamları ifade edecek tarzda yer almaktadır.⁹⁷

⁸⁸ Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, s. 64.

⁸⁹ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (thk.: Derviş el-Cüveydi), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1996, s. 46.

⁹⁰ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lüğati*, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 69.

⁹¹ Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, (ed.: Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları, İstanbul 2012, s. 90.

⁹² Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 98; Türcan, Talip, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 46.

⁹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 146.

⁹⁴ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru...*, s. 31.

⁹⁵ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru...*, s. 34.

⁹⁶ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru...*, s. 24.

⁹⁷ Devlet kelimesi ile aynı kökten olan kelimeler Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir: Âli İmrân, 3/140: "Allah'ın gerçek müminleri ortaya çıkarması ve sizden uğrunda şehitleri olması için, bugünleri biz insanlar arasında döndürüp (تَدَاوَلَهُ) duruyoruz."; Haşr, 59/7: "... içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir servet (سَوْلَةٌ) olmasın diye bu şekildedir".

Bir devletin varlığı için bazı unsurların var olması mecburidir. Bu unsurlardan herhangi birisinin bulunmaması devletin de varlığının ortadan kaldırmaktadır.⁹⁸ Bu unsurlar; ülke, toplum (millet) ve egemenlik unsurlarıdır.⁹⁹ Medine’de Hz. Peygamber tarafından kurulan devletin bu unsurları taşıyan bir devlet olup olmaması hakkında iki görüş vardır. Birinci görüş, hicretten sonra bugünkü anlamıyla tam bir devletin ortaya çıktığını savunurken, ikinci görüş Hz. Peygamber’in sadece dini lider olduğunu, dolayısıyla bu unsurlara sahip tam bir devletten bahsetmenin mümkün olmadığını söylemektedir.¹⁰⁰ Ancak Hz. Peygamber’in Medine’de toplumun bütün unsurlarıyla imzalamış olduğu anayasa niteliğindeki *vesika* incelendiğinde, Medine’de kurulmuş olan devletin bu unsurlara sahip, bugünkü anlamda bir devlet olduğu açıktır.¹⁰¹

1.4.2. İslam Hukukunda Ülke Kavramı

Bir devletin sahip olduğu ilk unsur topraktır.¹⁰² Devletlerin siyasi olarak hakimiyetlerini idame ettirdikleri toprak parçasına da ülke denilmektedir. Dolayısıyla ülke ile devlet arasında bir hakimiyet ve idare bağı söz konusudur.¹⁰³ Bu bağlamda Hz. Peygamber’in hicretinden sonra Medine, Müslümanlara hem fiili yerleşim yeri olmuş hem de İslam devletinin ülke unsurunu oluşturmuştur.¹⁰⁴

İslam hukuk literatüründe ise ülke, dâr kelimesi ile ifade edilir. Dâr sözlükte; bina, arsa, mahalle, ev, bir milletin, kavmin toplandığı, yerleştiği yer, belde anlamlarının¹⁰⁵ yanında, mecazen kabile manasına gelen bir kelimedir.¹⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de dâr kelimesi, mesken, cennet, cehennem ve Medine için kullanılmaktadır. Hz. Peygamber’in hadislerinde de dâr yine mesken, yurt ve Medine için kullanılmaktadır.¹⁰⁷

⁹⁸ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru...*, s. 49; Özel, Ahmet, *Dârulislam Dârulharb İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 73.

⁹⁹ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru...*, s. 49.

¹⁰⁰ Davutoğlu, Ahmet, “Devlet”, *DİA*, İstanbul 1994, IX/236.

¹⁰¹ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru...*, s. 47-48.

¹⁰² Hamidullah, Muhammed, *İslam’da Devlet İdâresi*, (çev.: Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 117.

¹⁰³ Özel, *Dârulislam Dârulharb...*, s. 73.

¹⁰⁴ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru...*, s. 55.

¹⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, s. 1450; Zebidî, Muhammed Murtezâ el-Hüseynî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, (thk.: Abdulkerim el-İzbâvâ), Dâru’l-Hidâye, Kuveyt 1989, XI/318; Çelik, İbrahim, “Dâr”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII/482.

¹⁰⁶ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru...*, s. 57.

¹⁰⁷ Çelik, “Dâr”, VIII/482.

İslam hukuku terimi olarak ise dâr; Müslüman yahut gayrimüslim bir idarecinin hakimiyeti altındaki ülke¹⁰⁸ anlamına gelmektedir. Hanefiler dârı, dâru'lislam ve dâru'lharb olmak üzere ikiye ayırırlar.¹⁰⁹ Dârın bu şekilde taksim edilmesi dâru'lislam veya dâru'lharb olan yerde İslami hükümlerin birebir tatbik edilip edilmeyeceği konusundaki farklı görüşler şeklinde bir hukuki sonuç doğurmaktadır.¹¹⁰ Hanefiler hukukun tatbikinin hakimiyet esasına dayandığı, dolayısıyla da İslam ahkâmının uygulama sahasının sadece Müslümanların hakimiyetindeki ülkeler olduğu şeklindeki görüşleri ile diğer mezheplerden ayrılırlar.¹¹¹

Dâr kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de dâru'lislam ve dâru'lharb şeklinde açıkça geçmemekle beraber Taberî (v. 310/923) Cessâs (v. 370/980), Zemahşerî (v. 538/1143) ve Neseî (v. 710/1310) gibi meşhur müfessirler tefsirlerinde dâru'lharb kavramını sık sık kullanmışlardır.¹¹² Kur'ân-ı Kerîm'de her ne kadar yer almamış olsa da dâr kelimesi İslam hukuku literatüründe dâru'lislam, *dâru'lharb*, *dâru'ladi*, *dâru'lbağy*, *dâru'ssulh* gibi terkiplerde kullanılmıştır.¹¹³ Çalışmamızda kullanacağımız bu terkipler hakkında da genel bilgiler vermemiz faydalı olacaktır.

1.4.2.1. Dâru'lislam

İslam hukuku terimi olarak; Müslüman yahut gayrimüslim bir idarecinin hakimiyeti altındaki ülke¹¹⁴ anlamındaki dâr, yönetim ve hakimiyet kimde ise ona nispet edilir.¹¹⁵ Hanefî hukukçularından Serahsî (v. 483/1090) dâru'lislamı, “Müslümanların idare ve hakimiyeti altındaki yerin ismidir” şeklinde tanımlar. “Bu durum Müslümanların orada emniyet içerisinde yaşamalarından anlaşılır”¹¹⁶ şeklinde

¹⁰⁸ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, III/232; Özel, Ahmet, “Dâru'lislam”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII/541-542.

¹⁰⁹ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer, *Te'sisü'n-Nazar*, Mısır, ty., s. 58-59.

¹¹⁰ Debûsî, *Te'sisü'n-Nazar*, s. 58-59; Zencânî, Ebû'l-Menâkib Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Tahrîcu'l-Furû ale'l-Usûl*, Muhammed Edîb Sâlih, Beyrût 1407/1987, s. 277-278.

¹¹¹ Debûsî, *Te'sisü'n-Nazar*, s. 58-59; Zencânî, *Tahrîcu'l-Furû ale'l-Usûl*, s. 277-278; Özel, Ahmet, “Dâru'lbağy”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII/516-517; Özel, Ahmet, “Dâru'lharb”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII/536-537.

¹¹² Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkâmu'l-Kuran*, Beyrût ty., III/433; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Darü'l-Ma'rife, Beyrût 1947, IV/518; Neseî, Ebu'l-Bereket Hafızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsiru'n-Neseî*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, IV/249; Taberî, Ebû Câfer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995, XXVIII/44.

¹¹³ Çelik, “Dâr”, VIII/482.

¹¹⁴ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, III/232; Özel, “Dâru'lislam”, VIII/541-542.

¹¹⁵ Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammd b. Ahmed b. Sehl, *Kütâbü'l-Mebsût*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, X/144.

¹¹⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*,

izah eder.¹¹⁷ Diğer bir tanıma göre ise dâru'lislam; “İslam prensiplerinin Müslümanların hüküm ve kuvvetiyle korunduğu bir müessesedir.”¹¹⁸ Bu tanımlamalara göre anlaşılmaktadır ki; bir yerin dâru'lislam olması orada otoriteyi ve hakimiyeti elde bulundurmakla ilişkilidir. Ülke nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması gibi bir şart yoktur.¹¹⁹ Bu tanımlardan hareketle dâru'lislamın, modern hukuk algısındaki devlet teriminin taşıdığı anlamı tamamen kapsadığı sonucuna ulaşmak hatalı olmaz. Çünkü burada devletin var olmasının kendilerine bağlı olduğu üç temel unsur mevcuttur.

Dâru'lislam, temeli İslam inancı üzerine kurulan ırk, renk, cins ve kavim gibi unsurlarla sınırlandırılmayan devlettir. Dâru'lislamın bu karakteri, kendisine farklı milletleri ve cinsleri içine alan evrensel bir devlet olma niteliğini kazandırır. Dâru'lislam içerisinde yaşayan, Müslüman olmayan unsurlar, İslam'ı kabule zorlanmaz ve onların dâru'lislamda yaşamalarına engel olunmaz. Aksine dâru'lislam içerisindeki Müslüman olmayan unsurların da, Müslüman vatandaşlar gibi hakları ve sorumlulukları vardır. Onlar dâru'lislamda devlet baskısından uzak, kendi inançlarına göre yaşarlar.¹²⁰

İslam hukukçularının üzerinde ittifak ettikleri görüşe göre Müslüman yönetici tarafından idare edilen yerler dâru'lislam kabul edilmiştir. Dâru'lislama ayrıca *dâru'lîmân*, *dâruttevhî*, *dâru'lahkâm*, *dâru'lâdl* gibi isimler de verilmiştir.¹²¹

Dâru'lislam olan bir yerin hangi durumlarda bu özelliğini yitireceği ve dâru'lharbe dönüşeceği konusunda İslam hukukçuları arasında farklı görüşler mevcuttur. Buna göre Ebû Hanîfe bir yerin dâru'lislam iken dâru'lharbe dönüşebilmesi için şu şartların gerekli olduğunu öne sürmüştür: Ülkede küfür ahkâmının açıktan icra edilmesi, ülkenin arada başka bir yer olmadan dâru'lharbe bitişik hale gelmesi ve ülkede bulunanlara İslam tarafından verilen can ve mal güvenliğinin ortadan kalkmış olması.¹²²

i'l-Kebîr, IV, 1253; Serahsî, *Mebûsû*, X/81;

¹¹⁷ Serahsî, *Mebûsû*, XIX/21.

¹¹⁸ Zeydan, Abdülkerim, *İslam'da Fert ve Devlet*, Düşünce Yayınları, (trc.: Cemal Arzu), İstanbul 1978, s. 28.

¹¹⁹ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 98; Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîne ve'l-Müste'menîne fî Dâri'l-İslam*, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdat 1976, s. 17.

¹²⁰ Zeydan, *İslam'da Fert ve Devlet*, s. 30.

¹²¹ Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 99.

¹²² Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, (ö. 483/1090), *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, (thk.: Ebû Abdillâh Muhammed Hasen İsmâil eş-Şâfi'î), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1417/1997, I/351; Serahsî, *Mebûsû*, X/114; Şeyh Nizâmüddin, *Fetâvâ-i Hindîyye*, (thk., trc.: Mustafa Efe, hz.: İsmail Karakaya), Akçağ Yayınları, Ankara 1988, II/232.

Şafiilere göre ise bir yer bir defa dâruislam olduktan sonra artık dâruharbe dönüşmez. Şafiilerin bu görüşü aslında mülkiyetin hiçbir zaman gayrimüslimlere geçmeyeceği anlamındadır. Çünkü eğer dâruislamın ahali irtidat etmiş olsa, oranın mülkü zaten onlara ait olduğu için herhangi bir mülkiyet değişimi olmayacağından orası dâruharbe dönüşür.¹²³

Mâliki ve Hanbeliler ile Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed (v. 189/805)'e göre ise nasıl ki bir yer, İslam hükümleri uygulanınca dâruislam oluyorsa, buna kıyasen, küfür ahkâmının uygulanması ile de dâruharbe dönüşür.¹²⁴

1.4.2.2. Dâruharb

Dâruislam hakkında yapılan tanımlamalar, dâruislamın özelliğini hangi durumda yitireceği hakkındaki açıklamalar aslında dâruharbin de tanımını ortaya koymaktadır. Buna göre Ebû Hanîfe (v. 150/767)'ye göre dâruharb; “açıktan küfür ahkâmının icra edildiği, İslam ahkâmının uygulanmadığı, dâruislama hiç bağlantısı olmayacak şekilde dâruharbe bitişik olan, emniyetin Müslüman olan ve olmayan herkes için kalktığı” şeklinde tarif etmiştir.¹²⁵ Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed (v.189/805) ile Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise bir ülkede küfür ahkâmının izhar edilmesi o ülkenin dâruharb olmasına delalet eder.¹²⁶

Dâruharb denildiğinde ilk bakışta her ne kadar savaş yapılan ülke gibi anlaşılabilirse de, bu tabir, İslam hukukçuları tarafından, Müslümanlarla bizzat fiili savaş halinde olmasalar bile, dâruislam olmayan bütün ülkeler için kullanılmıştır. Böylece Müslüman bir devletin sanki tüm gayrimüslim dünya ile daimi harb halinde olduğu mülahaza edilmiştir.¹²⁷ Ancak literatürde dâruharb terimi genel olarak bütün gayrimüslim ülkeleri kapsayacak şekilde kullanılmıştır.¹²⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu sözü İslam dininin savaş konusundaki temel prensibini göstermesi açısından önemlidir:

“Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın. Allah'ı inkar edenlerle vuruşun. Savaşın, fakat yağmalama yapmayın ve çocukları öldürmeyin. Allah'a ortak koşan düşmanlarınızla karşılaştığınızda onları üç seçenekten birisine davet et. Bunlardan hangisini kabul ederlerse sen de kabul et ve onlara ilişme. Onları İslam'a davet et.

¹²³ Özel, “Dâruislam”, s. 542-543.

¹²⁴ Özel, “Dâruislam”, s. 542; *Fetâvâ-i Hindiyeye*, II/232.

¹²⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, I/351; Serahsî, *Mebûsût*, X/114; *Fetâvâ-i Hindiyeye*, II/232.

¹²⁶ *Fetâvâ-i Hindiyeye*, II/232.

¹²⁷ Özel, *Dâruislam Dâruharb...*, s. 83.

¹²⁸ Özel, Ahmet, “İslam Hukukunda Ülke Kavramı ve Düşman Ülkelerle Ticari İlişkiler”, *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi (Tebliğler ve Müzakereler)*, Kombad Yayınları, Konya 1997, s. 157.

Kabul ederlerse sen de kabul et ve onlara dokunma. Şayet İslam'ı kabul etmezlerse cizye vermelerini iste. Kabul ederlerse sen de kabul et ve onlardan uzak dur. Eğer bunu da kabul etmezlerse Allah'tan yardım dileyerek onlarla savaş.”¹²⁹

Buna göre savaş Allah için ve Allah yolunda olmalı ve son seçenek olarak değerlendirilmelidir. Nitekim önce İslam'a davet edilmeli, kabul edilmemesi halinde anlaşma istenmeli bu da kabul edilmezse savaş yapılmalıdır. İslam hukukçuları arasında hakim olan görüşe göre İslam'ın devletlerarası ilişkilerinde genel barıştır. Savaş gerekçesi olarakta yine hakim telakki, karşı tarafın saldırısını şart koşmaktadır.¹³⁰

Dârulharb bugünkü yabancı ülke kavramı ile eşdeğer anlamda kullanılmıştır. Buna göre dârulharb, İslam dışı devlet ve yönetimlerin hakimiyet alanını ifade etmektedir.¹³¹ Literatürde dârulharb kavramına karşılık olarak, *dâruşşirk*, *dârulküfür*, *dârulibâha* gibi terimler de kullanılmıştır.¹³²

1.4.2.3. Dârussulh

“Dârussulh, İslam Devletinin kendileri ile saldırmazlık üzerine İslam'ın hükmü altında bulunmaksızın barış antlaşmasının yapıldığı ülkedir.”¹³³

Müslümanlarla gayrimüslimler arasında düşmanca ilişkiler içerisinde olmayan devletlerle karşılıklı saldırmazlık ve dostluk anlaşmaları imzalamak meşrû görülmüştür.¹³⁴ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine etrafında yaşayan bazı gruplarla yaptığı antlaşmalar bunun örneğidir.¹³⁵ Bu ülkeler bir taraftan kendileri ile fiilen savaşılmadığı için dârulharb kabul edilmezken, diğer taraftan hakimiyet ve idare bakımından İslami olmadığı için dârulislama da dahil edilmezler. Böylece, bu tür devletler için ayrı bir statü belirlenir. Bu statü de dârussulhdür. Hangi devlet olursa olsun, eğer İslam devletine ve kendi içinde yaşayan Müslümanlara karşı düşmanca bir tutum sergilemezse, ilişkilerin normal seyri gereği dârussulh kabul edilecektir. Artık bir ülke dârussulh olunca, aradaki devletlerarası anlaşmalara göre her iki taraf da yükümlülüklerini yerine getirerek ahde vefa gösterecektir. Ahde vefa gösterilmemesi

¹²⁹ Müslim b. Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'us-Sâhîh*, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000, “Cihâd ve Siyer”, 3; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İzzet Ubeyd es-Seyyid, Hıms 1969-1974, “Cihâd”, 82.

¹³⁰ Özel, Ahmet, “Dârussulh”, *DİA*, İstanbul 1993, IX/5.

¹³¹ Özel, “Dârulharb”, VIII/536.

¹³² Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası...*, s. 105; Serahsî, *Mebûsât*, XXX/33.

¹³³ Özel, “Dârussulh”, IX/5.

¹³⁴ Nisâ, 4/90; Enfâl, 8/61; Mümtehine, 60/8, 9.

¹³⁵ Hamidullah, Muhammed, *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-'Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r- Râşide*, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1407/1987, s. 2267-268.

halinde, yani anlaşmaların bozulması durumunda artık burası savaş halinde olunan ülke anlamında dâruharb olarak değerlendirilecek ve aradaki ilişkiler savaş hukukuna göre düzenlenecektir.¹³⁶

Dâruharb konusunda sürekli savaş yapılan ülke değil, İslam ahkamı cari olmayan ülke olduğundan bahsetmiştik. İşte bu noktadan hareketle İslam hukukçularına göre dârussulh ahkâmın uygulanması açısından aynen dâruharb gibidir.¹³⁷ Ancak aradaki anlaşma dârussulh kabul edilen ülkeye, dâruharbe göre farklı hükümlerin tatbik edilmesini gerektirmektedir. İslam hukukçularının yaygın kanaatleri de İslam'ın devletlerarası ilişkilerinin barış temelinde olduğu yönündedir.¹³⁸

Sonuç olarak İslam devletinin ülke unsuru dâruislamdır. Dâruislam nüfus olarak çoğunluğun değil, İslam ahkâmının uygulanmasının esas alındığı ülkedir. Dâruislamın zıttı dâruharbdir. Dâruharb her ne kadar kelime olarak savaş halinde olunan ülke anlamına geliyor olsa da terim olarak dâruharbten kastedilen sadece kendisiyle savaş halinde olunan ülke değildir. Dâruharb günümüzdeki yabancı devlet kavramının dengidir. Yabancı devlet ile İslam devleti arasında herhangi bir anlaşma varsa, yani aradaki münasebetlerin düzenlenmesine tesir edecek, o devleti diğer yabancı devletlerden istisna kılacak bir belge ve anlaşma mevcutsa orası dârussulh kabul edilmektedir. Dârussulh esas itibarıyla bir dâruharbdir, ancak aradaki anlaşmalar dârussulh ile arada farklı hükümlerin tatbik edilmesini gerektirmektedir.

İslam devletinin diğer toplumlarla münasebetinin dayanması gereken temel ilke Kur'ân-ı Kerîm'de belirlenmiş¹³⁹ ve ilişkilerin barış esasına dayandığı, sadece onların kötü tavırları karşısında Müslümanların karşılık verme haklarının olduğu ifade edilmiştir.

¹³⁶ Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilayâtü'd-Dîniyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1985, s. 175.

¹³⁷ Serahsi, *Mebûsût*, V/1893/1894; *Fetâvâ-i Hindiyeye*, II/234.

¹³⁸ Özel, "Dârussulh", s. 5.

¹³⁹ Mümtehine, 60/8-9: "Sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmaktan ve onlara adaletle davranmanızdan Allah sizi menetmez. Çünkü Allah, adaletli olanları sever. Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır."; Tevbe, 9/4: "Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever."

1.4.3. İslam Hukukunda Vatandaşlık Kavramı

Tarihin çeşitli dönemlerinde ve farklı ülkelerde toplumların siyasi birliği için ırk, renk, dil ve coğrafya gibi unsurlar temel kabul edilirken, bugünkü milli devletlerde vatandaşlık başlıca toprak ve kan esasına dayanmaktadır. Buna karşılık İslamiyet ırk, renk, dil gibi farklılıkları bir tarafa bırakmış, vatandaşlık konusunda irade ve tercihi esas almıştır.¹⁴⁰ Devletler, tarih boyunca vatandaşları dışındaki herkesi yabancı kapsamında değerlendirmiş ve bilindiği kadarıyla yabancılar tarihte hukukun korumasından tamamen mahrum kalmışlardır.¹⁴¹ İslam hukuku açısından ise genel anlamıyla Müslümanlar haricinde kalan bütün yabancılar gayrimüslim kabul edilmektedir.¹⁴² Gayrimüslimlerin ise özellikle İslam devleti içerisinde yaşayanlarının, inanç konuları dışında neredeyse her konuda Müslümanlarla eşit haklara sahip olduğu kabul edilmektedir.¹⁴³

İslam nazarında Kur'ân-ı Kerîm'de ortaya konulan mümin-kâfir ayrımı noktasında yapılan tercih aynı zamanda sosyo-politik kimlik seçimini ifade eder. İslam'ı kabul edip mümin olanlar aynı zamanda sosyo-politik İslam toplumunun doğal bir üyesi iken, bu inancı paylaşmayanlar da İslam devletinin siyasi hakimiyeti altına girerek çoğulcu bir hukukî yapı içinde tercih ettikleri hayat tarzını yaşama imkanına sahip olurlar.¹⁴⁴

Bir kişinin belli bir devlete hukuki ve siyasi yönden bağlı olmasını ifade eden¹⁴⁵ vatandaşlık telakkisi, İslam hukukunda inanç temelinde ele alınmış ve yukarıda değindiğimiz ülke anlayışı ile aradaki anlaşma şeklinde göre isimlendirilmiştir. Buna göre insanlar İslam devletinin vatandaşı olabilmek için ya Müslüman olmalı ya da İslam devleti ile zimmet sözleşmesi yapmış olmalıdırlar.¹⁴⁶ Bütün Müslümanlar bir ümmet olarak görülmekte¹⁴⁷ ve İslam devletinin doğal olarak vatandaşı kabul edilmektedirler.¹⁴⁸ Diğer ülkelerdeki insanlar ise ülkelerine göre isimlendirilirler. Buna göre dâruharb vatandaşına *harbî*, dârussulh vatandaşına *muâhid* denilir. İslam devleti

¹⁴⁰ Özel, Ahmet, "Gayrimüslim", *DİA*, İstanbul 1996, XIII/420.

¹⁴¹ Altuğ, Yılmaz, *Yabancıların Hukuki Durumu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971, s. 10-11; Ahmet Özel, *Dârulislam Dârulharb...*, s. 210.

¹⁴² Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 3/236.

¹⁴³ Zeydan, *Ahkâmü 'z-Zimmiyyîn*, s. 70.

¹⁴⁴ Özel, "Gayrimüslim", XIII/ 420.

¹⁴⁵ Özel, *Dârulislam Dârulharb...*, s. 219.

¹⁴⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*, IV/1383; Serahsî, *Mebûsüt*, X/81.

¹⁴⁷ Enbiyâ, 21/92.

¹⁴⁸ Özel, *Dârulislam Dârulharb...*, s. 221.

içerisinde bulunan gayrimüslimlerden vatandaşlığa kabul edilenlere zimmi denilirken, vatandaşlık statüsü olmayanlara *müste'men* denilmektedir.

İslam hukukunda gayrimüslimlerin vatandaşlık ilişkilerini zimmîler, müste'menler ve harbîler olmak üzere üç sınıfta ele almak yeterlidir. Çünkü dârussulh vatandaşı olan muâhid ahkâmın uygulanması açısından dârulharb ile aynıdır, sadece aradaki anlaşmada belirtilen istisnai hakları bulunmaktadır. Bu yönüyle muâhid istisna harbîdir denilebilir.

1.4.3.1. Zimmîler

Zimmî kelimesi and, güvenlik, söz verme manalarına gelen¹⁴⁹ zimmet kelimesinden türemiştir. Terim olarak ise zimmi; “anlaşma gereği cizye vererek itaat etmesine karşılık İslam ülkesinde devamlı oturma hakkına sahip gayrimüslim”¹⁵⁰ anlamında kullanılmaktadır.

İnsanlar arasında ayırım yapmadan tüm insan hak ve hürriyetlerini teminat altına almayı gaye edinen İslam, kendi tebaası olan zimmîlerin hak ve hürriyetlerinin himayesinde azami hassasiyeti göstermiştir. Yüce Allah: “Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve Resulünün haram kıldıklarını haram saymayan ve hak din İslam’ı din edinmeyen kimselerle, boyun eğerek kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.”¹⁵¹ buyurmaktadır. Buna göre cizye verenlerle savaşılması yasaklanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’de, zimmîye zulüm ve haksızlık yapan, ona gücünün üstünde mükellefiyet yükleyen ve ondan arzusu haricinde bir şey alan kimsenin kıyamet gününde bizzat kendisini düşman olarak bulacağını ifade ederek zimmîlerle olan ilişkilerde Müslümanların nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğini belirlemiştir.¹⁵² Hz. Peygamber’in vefatından sonra da İslam devletinde zimmîlere yönelik uygulamalar bu yönde devam etmiştir. Nitekim yoksulluk ve ihtiyarlık sebebiyle dilenen bir zimmîyi gördüğünde ona hazineden maaş bağlanmasını emreden Hz. Ömer (r.a.) vefatı sırasında kendisinden sonra gelecek

¹⁴⁹ Cevherî, Ebû Nâsır b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1998, I/531.

¹⁵⁰ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II/234.

¹⁵¹ Tevbe, 9/29.

¹⁵² Ebû Yûsuf, Yâkup b. İbrahim, *Kitâbü'l-Harâc*, (trc.: Müderriszade Muhammed Ataullah Efendi, sadeleştiren: İsmail Karakaya), Akçağ Yayınları, Ankara 1982, s. 135.

halifeye zimmîlerin hak ve hukukunu korumasını ve onları himaye etmesini tavsiye etmiştir.¹⁵³

Zimmet sözleşmesi yapılacak grupların dini kimlikleri de önemli olmakla birlikte genel olarak kabul edildiği şekliyle zimmet sözleşmesi, talep eden bütün gruplarla yapılması zorunlu bir sözleşmedir.¹⁵⁴ Zimmet sözleşmesini yapma yetkisi ise İslam devletinin başkanına aittir.¹⁵⁵

Zimmet sözleşmesi ile İslam devletinde bulunan gayrimüslimler günümüzde başka bir ülkenin vatandaşlığına geçerek artık o ülkenin vatandaşı olarak yaşayan kişiler ile benzerlik göstermektedir.¹⁵⁶ Ancak bu benzerlik birebir aynı değildir. İslam devleti vatandaşı sayılan zimmiler diğer vatandaşlardan farklı olarak cizye vergisi öderler ve devlet başkanlığına gelme, askerlik gibi birtakım konularda da yine diğer vatandaşlardan farklı tutulmaktadırlar.¹⁵⁷

1.4.3.2. Müste'menler

İslam Ülkesinde uzun süre ikamet niyeti olmadan geçici bir süre izinle bulunan gayrimüslimlere *müste'men* denir. Müste'mene İslam topraklarına girme ve burada geçici de olsa kalma izni veren işleme *emân* denir.¹⁵⁸ Müste'men zimmîler gibi cizye ödemez.¹⁵⁹ Müste'men kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de bu şekliyle geçmemekle birlikte, emân ayeti olarak bilinen; "Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse (istecâreke), Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona eman ver, sonra (Müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların, bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır"¹⁶⁰ şeklindeki ayet, emân uygulamasının meşruiyetine işaret eden en büyük delildir. Bu ayette geçen *istecâre* kelimesi emân ile eş

¹⁵³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 135.

¹⁵⁴ Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Sherâi'*, (thk. Ve tdk.: Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1997, IX/439; İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, (thk. Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî ve Sâkir b. Tevfik el-Arûrî), Matb'atu İbn Hazm, Beyrût 1418/1997, I/89-90.

¹⁵⁵ Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn*, s. 23-24.

¹⁵⁶ El-Muheyri, Sa'îd Abdullah Hârib, *el-Alâkâtu'l-Hâriciyye li'd-Devleti'l-İslamiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1416/1995, s. 218.

¹⁵⁷ Karaman, Hayrettin, *Yurtdışında Müslümanlar*, <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0294.htm>, (10.08.2013).

¹⁵⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/416.

¹⁵⁹ Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn*, I/64

¹⁶⁰ Tevbe, 9/6.

anlamlıdır.¹⁶¹ Ayrıca emân uygulamasının eski Arap kültür ve adetlerine kadar uzanan bir geçmişi olduğu gibi¹⁶² elçiler de devletlerarası uygulanagelen teamüller neticesinde emanlı kabul edilirler.¹⁶³ Ayrıca emân konusundaki temel prensip emân verilen kişinin bizzat emân veren gibi olduğu, ona karşı herhangi bir suç işlenemeyeceğidir.¹⁶⁴

Müste'men dâruharbe izin ve güvenceyle girerse müste'men hükümleri geçerli olur. İslam ülkesine giren müste'men, dâruislamdan çıktığında ise İslam devleti tarafından kendisine sağlanan can ve mal güvenliğini kaybeder.¹⁶⁵ Böylece İslam devletinin korumasından çıkarak can ve mal güvenliğini temin etme konusundaki taahhütleri son bulmuş olur. Bu konuda şurası da bilinmelidir ki; dâruharbe giden Müslümanlara o ülke tarafından sağlanan güvence de İslam hukukçuları tarafından emân olarak adlandırılmış, onlara da müste'men denilmiştir.¹⁶⁶

Müste'men ve zimmiler konusunda İslam'ın genel prensibi her iki tür gayrimüslimin de hakları ve görevleri açısından eşit olması yönündedir. Ancak pek tabidir ki birisinin vatandaş statüsünde, diğerinin ise geçici ikamet izni olan yabancı statüsünde olması neticesinde bazı farklılıklar mevcuttur.¹⁶⁷

1.4.3.3. Harbîler

Harbî gayrimüslim ülkenin vatandaşı anlamına geldiği gibi,¹⁶⁸ İslam ülkesine *zimmet* veya *emân* akitleri söz konusu olmaksızın, kaçak ve kanunsuz yollarla girmiş bulunan gayrimüslimleri de içerisine almaktadır.¹⁶⁹ Harbîlerin, İslam ülkesiyle bir sözleşme bulunmadıkça dâruislama girme hakları bulunmamaktadır. Eğer bu şekilde kaçak yollardan gelirlerse haklarında casus ya da esir hükmü uygulanır.¹⁷⁰

¹⁶¹ Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed; es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Mektebetü'l-Meşhedü'l-Hüseynî, Kahire 1961/1380, s. 150.

¹⁶² Özel, Ahmet, "Müste'men", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII/140.

¹⁶³ Ebû Dâvud, Cihâd, 154; Müsned, III/488; Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, II/3, 9-20.

¹⁶⁴ Medîne Vesikası, Madde:40; Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 104.

¹⁶⁵ Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn*, I/ 64.

¹⁶⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I/172.

¹⁶⁷ Özel, "Müste'men", XXXII/141.

¹⁶⁸ Özel, Ahmet, "Harbî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI/113.

¹⁶⁹ Bostancı, Ahmet, *Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001, s. 26.

¹⁷⁰ Özel, "Harbî", XVI/113.

İslam topraklarına izinsiz giren harbî eğer tüccar olduğunu, ya da elçi olduğunu iddia ediyorsa ondan bunu ispat edecek bir delil göstermesi istenir ve buna göre hareket edilir.¹⁷¹

Kısaca özetlemek gerekirse İslam Hukuku açısından ülke, İslam prensiplerinin uygulanabilmesi ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Buna göre İslam prensiplerinin Müslümanlar tarafından uygulandığı ve korunduğu yer İslam devletidir, yani *dârulislam*dır. Bunun dışında İslam devleti ile herhangi bir husumeti olmayan, barış temelli ilişkiler devam ettiren, anlaşma yapmış olan ülkeler *dârussulh* olmaktadır. Öte yandan İslam devleti ile fiili savaş (harb) halinde olmasa da anlaşma yapmamış olan yabancı devlette *dârulharb* olarak değerlendirilmektedir.

Vatandaşlık statüsü ise *dârulislam* içerisinde yaşayan insanların inanç temelli sınıflandırılması sonucu belirlenen statüdür. Nitekim İslam insanın yaratılış gayesini, Allah'a iman ve O'nun iradesine uygun yaşamak¹⁷² olarak belirlemiş ve beşeri sorumluluğu kabul veya redde bağlı olarak insanları inananlar ve inanmayanlar diye iki gruba ayırmıştır.¹⁷³ İslam'da temel haklara sahip olma noktasında inanca dayalı bu ayırım dışında insanlar arasında başka bir ayırım gözetilmemiştir. Vatandaşlık konusundaki isimlendirmeler ise içinde bulunulan ülke ve aradaki anlaşmanın türüne göre yapılmıştır.

Gayrimüslimler İslam devletiyle olan hukuki ve siyasi münasebetleri itibariyle kendi aralarında yukarıda belirttiğimiz şekilde sınıflandırılmış ve Müslümanlarla münasebetleri bu sınıflandırmalara göre belirlenmiştir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de iki grup arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini şu şekilde belirlemiştir:

“Sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik etmekten ve onlara adaletle davranmaktan Allah sizi menetmez. Çünkü Allah, adaletli olanları sever. Allah ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkarırları ve çıkarılmanız için onlara yardımda bulunanları dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.”¹⁷⁴

Bu ayetten hareketle, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin barış temeline oturtulduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak pek tabidir ki karşı taraftan

¹⁷¹ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddu'l-Muhtâr 'ale'd- Dürî'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, (thk. Ve tlk.: Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid), *Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye*, Beyrût 1994, IV/135; Serahsî, *Mebûsât*, X/92-93.

¹⁷² Bakara, 2/21; Zâriyat, 51/56; Mülk, 67/2.

¹⁷³ A'râf, 7/87; Kehf, 18/29; Tegâbun, 64/2.

¹⁷⁴ Mümtehine, 60/8-9.

olumsuz yönde bir mücadele söz konusu olduğunda buna gerekirse savaş yaparak engel olunacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in de savaşa gönderdiği komutanlarına tembihlediği şekliyle İslam'ın yabancılar konusunda temel prensibi, önce İslam'a davet, ardından anlaşmaya çağrı ve son seçenek olarak savaş şeklinde belirlenmiştir.¹⁷⁵

İslam hukuku nazarında İslam devleti içerisindeki bütün vatandaşlar temel haklara sahip olma anlamında eşdeğer kabul edilmişlerdir. Bu, tarihi gelişimi dikkate alındığında İslam hukukunun diğer hukuk sistemlerine nazaran oldukça göze çarpan, diğer sistemlerden öne geçmesini sağlayan bir noktadır. Çünkü tarihin eski dönemlerinde yabancılar hiçbir şekilde hukuktan istifade edemezlerken İslam, onları kendi akidesine sahip olan Müslümanlarla aynı seviyeye taşımıştır. İslam hukukunun temelini teşkil eden Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetinde de bu konu böyle değerlendirilmiş ve Müslümanlar bu hükümleri uygulamakla mükellef addedilmişlerdir.

İslam hukukunun devlet, devletin ülke ve millet unsurları konusundaki bakış açısını bu şekilde genel hatlarıyla ortaya koymuş olduk. İslam'da devletin egemenlik unsuru ise genel kabul gören kanaate göre; devleti bizzat yöneten yöneticilerin mülk ve idaresi üzerine değil, gerçek egemenliğin sahibi olan Allah'ın iradesinin bir vekaleti olduğu şeklindedir.¹⁷⁶

1.5. İslam Hukukunda Göç, Sığınma ve Koruma Müesseseleri

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi göç, göç etmek istenilen yerin çekici faktörleri ön planda tutularak yapılırken, mültecilik itici faktörlerden kurtulma amaçlı gerçekleşmektedir. Mültecilik kendisinden sığınma talep edilen devletin verdiği bir statüdür. Sığınma talep edilen devlet mülteci statüsü vererek sığınmacıyı korumayı taahhüt etmiş olmaktadır.

Mülteci kavramından bahsederken değindiğimiz gibi Arap dili gerçekten çok zengin bir dildir. Bunun doğal bir sonucu olarak Arapça'da bir kelimenin birden fazla eş anlamlısı olabilmektedir. İslami literatürde mülteci kavramının dengini bulmaya çalışırken bu durumu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca göz önünde bulundurulması gereken bir diğer konu da İslami literatürde kelimelerin

¹⁷⁵ Özel, "Gayri Müslim", XIII/420.

¹⁷⁶ Hamidullah, *İslamda Devlet İdâresi*, s. 108.

terimleşmesinin ilk zamanlarda yapılamamış olmasıdır. Yine bilinmelidir ki İslami literatürde eserlerin içerisindeki meselelerin ve hatta ilimlerin tasnifi ve ayrışması dahi ilk zamanlardan çok sonraları meydana gelmiştir. İşte bu gibi nedenlerle ilk bakışta İslam hukukunda bugünkü anlamıyla mülteci kavramını bulamıyoruz. Bu sebeple mülteci kavramı hakkında edindiğimiz bilgiler ışığında İslam hukuk literatüründe mevcut olan göç, sığınma ve koruma müesseselerini ele alacağız. Bunların günümüzdeki mülteci anlayışıyla örtüşen ya da ayrışan noktalarını tespit etmeye çalışacağız.

1.5.1. Himaye

Himaye sözlükte korumak, zarar verecek şeylere mani olmak¹⁷⁷ anlamına gelmektedir. Terim olarak ise İslam öncesi Arap toplumunda kişi, aile, aşiret ve kabilelerin saldırılara karşı birbirlerini korumalarını ifade etmektedir.¹⁷⁸ Himaye kavramı ile eş anlamlı olacak şekilde bazen *civâr* ve *hafâre* kavramları da kullanılabilir. Hafâre sözlükte koruma, civâr edinme, söz verme, ücret karşılığı koruma, emân verme ve zimmet gibi anlamlara gelmektedir. Himaye eden kişiye *hâfir*, himâyeye istemeye *tehaffür* denmektedir.¹⁷⁹ Araplar arasında himaye eden kişiler için *hâmiu 'l-hümeyyâ* ve *hâfiru 'l-kavm* gibi tabirler kullanılmıştır.¹⁸⁰

İslam öncesi Arap toplumunda himaye müessesesinin varlığı konusunda gerek cahiliye şiiri gerekse tarih kitaplarında çok sayıda örnek mevcuttur. Hatta bazen de bir veya birkaç kabilenin önde gelenlerinin toplanıp, mazlumları himaye etmek için antlaşma yaptıkları olmuştur.¹⁸¹ Bunun en iyi örneği Hz. Peygamber (s.a.v.)'in peygamberliğinden sonra da övgüyle bahsettiği¹⁸² *hilfu 'l-fudûl* adlı antlaşmadır.¹⁸³

Hz. Peygamber Taif yolculuğundan dönüşünde tekrar Mekke'ye girebilmek için Mut'im b. Adiy'den himaye almak durumunda kalmıştır.¹⁸⁴ Ayrıca Hz. Peygamber

¹⁷⁷ İbn Mazûr, *Lisânu 'l-Arab*, XII/1014.

¹⁷⁸ Bozkurt, Nebi, "Himaye", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII/56.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, XV/1209.

¹⁸⁰ Bozkurt, "Himaye", XVIII/56.

¹⁸¹ Bozkurt, "Himaye", XVIII/56.

¹⁸² Hamidullah, Muhammed, "Hilfû'l-Fudûl", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII/32.

¹⁸³ Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmiu 'l-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2006, VII/248; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Ömer Abusselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1990, I/133,134.

¹⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 251.

Medine'ye hicreti esnasında kendisini yakalamak için peşine düşen Sürâka b. Malik ile bir himaye anlaşması yapmış,¹⁸⁵ ona yazılı bir emân belgesi vermiştir.¹⁸⁶

İslam eski Arap adetlerinin bir bölümünü ortadan kaldırırken, bazılarını ise İslam'ın özüne uygun olduğu için revize etmiş, bir anlamda da yeniden inşa etmiştir.¹⁸⁷ Hz. Peygamber'den bize ulaşan rivayetlere göre himaye müessesesi de İslam dininin revize ettiği, yeniden inşa ettiği kavramlardan birisi¹⁸⁸ olduğunu söyleyebiliriz.

1.5.2. Civâr

Sözlükte komşuluk¹⁸⁹ anlamına gelen civâr kelimesi, hem haksızlığa uğrayan kimseyi koruyan hem de ona sığınan kişiyi¹⁹⁰ ifade etmek için kullanılır. Sığınma talep eden kişiye *müstecîr*, kendisine sığınma verilen kişiye *câr*, kendisinden sığınma talep edilen kişiye ise *mucîr* denilmektedir.¹⁹¹ Ayrıca yine aynı kökten gelen *icâre* ve *mücâvere* kelimeleri de himaye ve komşuluk anlamına gelmektedir.¹⁹²

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de aynı zamanda Allah'ın kimsenin himayesine ihtiyacı olmaması,¹⁹³ Allah'ın yardımı¹⁹⁴ ve komşuluk¹⁹⁵ anlamlarında geçmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde de civâr kelimesine rastlanmakta ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in itikafa girmesi¹⁹⁶ de bu kelime ile ifade edilmektedir.

Araplar arasında çok eski bir uygulama olan civâr, bütün aile fertlerini kapsayacak şekilde idi. Araplar arasında bu müessese o kadar önemliydi ki, çöldeki bedevi Araplar, etraftan geçmekte olan kabileler kendilerini görsünler ve kendilerine câr (komşu) olsunlar diye çadırlarının yanlarına büyük ateşler yakarlardı.¹⁹⁷ Yine Araplar arasında bu müessesenin önemli olduğunu Arap şiirinden anlamak mümkündür. Arap

¹⁸⁵ Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006, II/698.

¹⁸⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, (hrk.: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm), Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000, "Menâkibu'l-Ensâr, 45.

¹⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII/248.

¹⁸⁸ Munir, Muhammad, "Refugee Law in Islam", *Journal of Social Sciences*, Vol. 4, No. 2, August 2011, s. 13.

¹⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV/722-723.

¹⁹⁰ Önkâl, Ahmet, "Civâr", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/34.

¹⁹¹ Buhârî, "Salat", 4; "Cizye", 9; Muslim, "Salatu'l-Musâfirin", 82; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 167.

¹⁹² Önkâl, "Civâr", VIII/34.

¹⁹³ Mü'minûn, 23/88.

¹⁹⁴ Enfâl, 8/48.

¹⁹⁵ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1996, s. 186.

¹⁹⁶ Buhârî, "İ'tikâf", 2.

¹⁹⁷ Arnaout, Ghassan Maâruf, *Asylum in the Arab-Islamic Tradition*, UNHCR International Institute of Humanitarian Law, Geneva 1987, s. 13-16.

şiiirinde kendisinden komşuluk talep edilen ve buna olumlu yanıt verenlerle ilgili kahramanlıklarla dolu şiiirler varken, bu durumun tersini yapan ve komşuluk isteğini geri çevirenleri de adeta yerin dibine sokan şiiirler mevcuttur.¹⁹⁸ Arapların İslam öncesi cahiliyye dönemde hatta bedevi kabileler arasında insanların böylesine değerli gören, insanlara böylesine önem veren, onları koruyan bir müessesenin varlığından batılı müsteşrikler hayret içerisinde bahsetmektedirler.¹⁹⁹ Tüm bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki Araplar kendisi ve ailesini koruduğu gibi, kendisine başvuran (câr) kişiyi de koruyorlardı.²⁰⁰

İslam'ın gelmesinin ardından da civâr müessesesi Müslümanlar arasında varlığını sürdürmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatında bunun örneklerini görmek mümkün olmakla birlikte²⁰¹ Kur'ân-ı Kerîm'de de sığınma talep edenleri korumak anlamında bu kelime kullanılmıştır: “Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.”²⁰² Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'ye hicret ettikten sonra imzaladığı Medine Vesîka'sında sığınma, sığınanları koruma ve himaye anlamında câr kelimesi kullanılmıştır.²⁰³

1.5.3. Eman

Emân korkunun zıt anlamlısı olup, korkunun giderilmesi ve gelecek zamanda oluşabilecek kötülükler hususunda nefsin mutmain olmasını ifade eder.²⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de emân kelimesinin, kelime anlamına işaret edecek şekilde kullanımı mevcuttur.²⁰⁵ Emân kavramının ıstilahe karşılığı Kur'ân-ı Kerîm'de farklı kelime ile ifade edilmektedir.

Hanefîler, Müslüman olsun, harbî olsun başka bir devlete emân ile giren kişiyi müste'men olarak kabul ederken²⁰⁶ Şafîîler, emân akdini kâfirlerle savaşı ve onları

¹⁹⁸ Abou el Wafa, *The Right to Asylum*, s. 30-33.

¹⁹⁹ Arnaout, *Asylum in the Arab-Islamic Tradition*, s. 15.

²⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI/32.

²⁰¹ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 251.

²⁰² Tevbe, 9/6.

²⁰³ Medine Vesîkası, Madde: 15, 20, 40, 41, 43.

²⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/94.

²⁰⁵ Abdalbâkî, *Mu'cemu'l-Mufehres*, s. 81-93.

²⁰⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr*, IV/166.

öldürmeyi yasaklayan akit şeklinde tanımlarlar.²⁰⁷ Mâlikiler emân akdini İslam devleti içerisinde yaşadığı sürece harbînin kanının ve malının savaş halindeki mübahlığını ortadan kaldıran akit²⁰⁸ olarak değerlendirmişler, Hanbelîler ise emân terimini çok geniş bir şekilde ele alarak, emân korkunun zıttıdır²⁰⁹ şeklinde bir tanım yapmışlardır. Mezhepler arasında yapılan bu kısmen farklı tanımlarından yola çıkılarak emân daha kapsamlı bir şekilde; Müslüman olmayan bir ülkenin -harbî de olsa- gayrimüslim vatandaşının Müslümanların hakimiyeti altındaki topraklara (dârulislam) belli bir süre ile girebilmesi için verilen can ve mal güvencesi²¹⁰ anlamına gelecek şekilde tanımlanmıştır.

Emanın en belirgin şekli yazılı olanıdır. Emân veren kişinin herhangi bir özel eşyası da emân yerine geçmektedir.²¹¹ Emân, “korkma, emniyettesin” gibi kelimelerle verilebilir. Hatta birtakım el işaretlerini yanlış anlayarak kendisine emân verildiğini zanneden kişinin bile emanlı olduğu kabul edilir.²¹²

1.5.4. Zimmet

Zimmî kelimesi ant, güvenlik, söz verme manalarına gelen²¹³ zimmet kelimesinden türemiştir. Terim olarak ise; gayrimüslimlerim “anlaşma gereği cizye vererek itaat etmesine karşılık İslam ülkesinde devamlı oturma hakkına sahip olması”²¹⁴ anlamında kullanılmaktadır. Zimmet sözleşmesi yapılacak grupların dini kimlikleri de önemli olmakla birlikte genel olarak kabul edildiği şekliyle, zimmet sözleşmesi, talep eden bütün gruplarla yapılması zorunlu bir sözleşmedir.²¹⁵ Zimmet sözleşmesini yapma yetkisi ise İslam devletinin başkanına aittir.²¹⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında zimmet ve onun eş anlamlısı olan *ahd* kavramlarının emân anlamında kullanıldığı da olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir

²⁰⁷ Şirbinî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *el-Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Fikr Beyrût, ty., IV/236.

²⁰⁸ el-Hattab, Muhammed b. Abdurrahman et-Trablusu'l-Mağribî, *Müvâhibu'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl*, Mektebetü'n-Necâh, Trablus ty., III/360.

²⁰⁹ İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdî'l-Vâhid es-Sivâsî, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, Kahire 1970, IV/298.

²¹⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/416; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfi*, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrût 1408/1988, IV/335.

²¹¹ Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, İstanbul 1995, XI/76.

²¹² Serahî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I/199-201.

²¹³ Cevherî, *es-Sihâh*, I/531.

²¹⁴ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II/234.

²¹⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/439, İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, I/89-90.

²¹⁶ Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn*, s. 23-24.

hadisinde şöyle buyurmaktadır: “İşin gerçeğini bilmeden bir mu’âhedi (eman verilmiş veya zimmet akdi yapılmış birini) öldüren kimseye Allah cenneti haram kılar.”²¹⁷ Yine Eyle²¹⁸ ve Maknâ²¹⁹ ahalisi ile yapılan antlaşma metinlerinde de zimmet kelimesi emân anlamında kullanılmıştır.

1.5.5. Hicret

Hicret sözlükte bir şeyi bırakmak, yaşadığı yerden ayrılmak ve göç etmek anlamına gelmektedir.²²⁰ Terim olarak ise hicret genelde gayrimüslim ülkelerden dâruislama, özel anlamıyla da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ve Mekkeli Müslümanların, Mekke’den Medine’ye göç etmesini ifade eder. Mekke’den Medine’ye göç edenlere *muhaçir*, onlara yardım eden Medinelilere ise *ensar* denilir.²²¹ Kur’ân-ı Kerîm’de hicret terim anlamıyla geçmemekle birlikte birçok ayette yer almaktadır.²²² Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de bazı peygamberlerin inanmayanların baskıları karşısında yurtlarını terkedip başka yerlere göç ettiklerinden bahsedilmektedir.²²³

Tarihsel ve toplumsal boyutu bir yana İslam hukuku açısından ele alındığında iki tür hicretten bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi *dâruilhavf* (korku ülkesi, diyarı)’den *dârulemn* (güvenlik, emniyet ülkesi)’e hicrettir. Buna Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Mekke’den Medine’ye hicreti ve Mekke döneminde Müslümanların Habeşistan’a hicretleri örnek olarak verilebilir. İkinci tür hicret ise dâruharbten dâruislama hicrettir.²²⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke’nin fethedildiği gün “Fetihten sonra hicret yoktur, artık sadece cihad ve niyet kalmıştır; cihada çağrıldığınızda icabet edin” buyurmuştur.²²⁵ Bu hadisten dolayı artık Müslümanların Medine’ye hicret etmeleri

²¹⁷ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 166.

²¹⁸ Hamidullah, *Vesâiki’s-Siyâsiyye*, 117-118.

²¹⁹ Hamidullah, *Vesâiki’s-Siyâsiyye*, 119-120.

²²⁰ Ibn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X/226.

²²¹ Önkâl, Ahmet, “Hicret”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII/458.

²²² Abdalbâkî, *Mu’cemu’l-Mufehres*, s. 730-731.

²²³ Ankebût, 29/26: Hz. İbrahim kendisini ateşe atmak isteyince Önce Filistin’e ardından Mısır’a oradan da Kenan iline yerleşmesi.; Hûd 11/80-81, Hicr, 15/65: Hz. Lût’un gece yarısı arkasına bile bakmadan kendisine inananlarla birlikte kendisine vahyedilen yere gitmesi.; A’râf, 7/88: Hz. Şuayb’i ve ona inananları kavminin hicrete zorlaması; Yûnus, 10/90, Tâhâ, 20/77, Şuarâ, 26/52-67: Hz. Musa ve kendisine inananların firavunun zulmünden kaçmaları.

²²⁴ Özel, “Hicret”, XVII/464.

²²⁵ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre b. Mûsâ, *el-Câmi’*, (hrk.: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm), Dâru’s-Selâm, Riyad 2000, “Siyer”, 33.

zorunlu olmamakla birlikte dâruharbten dâruislama hicret etme hükmünün kıyamete kadar devam edeceği hususunda icma vardır.²²⁶

1.5.6. Diğer Kavramlar

Mülteci tanımını yaparken de bahsettiğimiz gibi gerek Arapça'nın dil yapısından kaynaklanan gerekse İslam hukuk literatürünün teşekkül ettiği ilk dönemlerde kavramsal yapıların bugünkü anlamda net bir şekilde ortaya koyulmamış olmasından, hatta kavramların birbiri yerine kullanılmasından dolayı mülteci kavramının karşılığını açıkça bulamıyoruz. İslam hukukunda sığınma ve mülteci konuları özelinde çalışmalar yapan muasır araştırmacılar da, bu kavramın karşılığının tespitinde farklı görüşleri benimsemişler, farklı kavramların mülteci ile bağlantılı olabileceği kanaatine varmışlardır. Muasır araştırmacıların konuyla ilgili yaptıkları çalışmalarda mülteci kavramına benzediği görüşünü ileri sürdükleri²²⁷ terimlerden birkaç tanesini burada zikrelelim.

Îvâ, sözlükte barınacak yer sağlama anlamındadır.²²⁸ Îvâ Kur'ân-ı Kerîm'de de sözlük anlamında ve kötülük yapanlara cehennem barınak olacağı²²⁹ şeklinde geçmektedir.

İbnüssebîl, kelime olarak yolun oğlu, çocuğu gibi anlamlara gelmekle birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de mecazen ülkeden ülkeye yolculuk eden yolcu, yanında hiçbir malı olmayan yolda kalmış kişi anlamlarına gelmektedir.²³⁰ Zekâtın kimlere verileceği ile ilgili ayetin tefsiri yapılırken modern tefsirlerde ibnüssebîl kelimesinden hareketle mültecilere de zekat verilebileceği ifade edilmektedir.²³¹

²²⁶ Özel, "Hicret", XVII/464.

²²⁷ Rahaei, Saeid, "The Rights of Refugee Women and Children in Islam", *Forced Migration Review*, June 2012 Islam Human Rights and Displacement Supplement, s. 4-5: ihsan, ikram ve îvâ konuyla ilgili terimler olarak görülmektedir; Abou el Wafa, *The Right to Asylum...*, s. 29-30: istiâze ve îvâ sığınmacı ile eş anlamlı kavramlar olarak verilmektedir; Muzaffar, Saeher A. F, "Practible Ideas? A Proposal for Revitalizing the Rights of Forced Migrants in Islam", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 14, No. 3, 2001, s. 254-255: İbnüssebil mülteci ile eş değer görülmektedir; el-Ferec, Salâhuddîn Tâlib, "Hukûku'l-Lâciîne fi'ş-Şerîati'l-İslamiyyeti ve'l-Kânûni'd-Düvelî", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslami*, c. 16, 2009, s. 163-164: İsticâre, müste'men, hicret, ibnüssebil kavramları mülteci ile eş anlamlı kavramlar olarak verilmektedir.

²²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 179.

²²⁹ Abdalbâki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 103.

²³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV/31.

²³¹ Komisyon, *Kur'ân Yolu...*, III/26.

İstiâze, sözlükte sığınmak, korunmak gibi anlamlara gelir. Terim olarak Allah'a sığınma, onun yardım ve himayesini talep etme demektir. Kur'ân-ı Kerîmde'de bu anlamıyla on yedi ayrı yerde geçmektedir.²³²

İkrâm, aynı zamanda Yüce Allah'ın *esmaü'l-hüsnasından* birisi olan Kerîm ile aynı kökten türeyen bu kavram sözlükte eli açıklık, asalet, yüce gönüllülük, cömertlik gibi anlamlara gelmektedir.²³³ Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime bizzat Kur'ân'a sıfat olarak kullanıldığı gibi iyilik etmek, cömertlik yapmak gibi manalarda pek çok ayette geçmektedir.²³⁴

İhsân, sözlük anlamı kötünün, çirkinin zıttı olan hasen güzel demektir. İhsân ise güzellik yapmak, iyilik yapmak anlamına gelmektedir.²³⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de başkalarına yardım etme, iyilik yapma anlamında kullanılmaktadır.²³⁶

Burada kısaca değindiğimiz bu kavramlar mülteci kavramına birebir denk gelebilecek yapıda değildir. Mülteci kavramı ile belli noktalarda ortaklıkları olan bu kavramlar daha çok mültecilerle ilişkiler bağlamında değerlendirilebilecek tarzdadır. Çünkü genel olarak bu kavramlar yardıma muhtaç olanlara yardım etme noktasında ortaklırlar. Mülteci konumundaki bir kişinin ise yardıma muhtaç olduğu açıktır. Çünkü mültecinin en azından kendisine sığınma sağlanması noktasında bir yardıma ihtiyacı vardır.

1.6. Değerlendirme

Mülteci kavramı olgusal olarak çok eski ancak kavramsal olarak çok daha yenidir. Bu yüzden mülteci kavramının dünya genelinde uluslararası kabul gerecek şekilde yapılmış bir tanımı bulunmamaktadır. Uluslararası alanda mülteci kavramının gelişim süreci ve ortaya çıkan tanımlamaları ana hatlarını ile inceledi. Ardından bu uluslararası sürecin İslam dünyasındaki yansımalarına kısaca değindik.

²³² Demirci, Muhsin, "İstiâze", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII/318.

²³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 3861.

²³⁴ Abdalbâki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 602-603.

²³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 887.

²³⁶ Bakarâ, 2/83: "Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz (إِحْسَانًا), herkese güzel sözler (حُسْنًا) söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz" diye söz almıştık..."; Nisâ, 4/36: "Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin (إِحْسَانًا). Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez."; Aynı kökten gelen diğer ayetler için bkz.: Abdalbâki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 202-205.

Yapılan tanımlar neticesinde mülteci kavramı hakkında elde edilebilecek ana unsurlar; vatandaşı olunan ülke dışında bulunma, korku ve zulme sebebiyet veren etkenler ve vatandaşı olduğu ülkenin korumasından mahrumiyet gibi temel noktalarda birleşmektedir. Buna göre mültecilik uluslararası bir göç şeklinde meydana gelmektedir. Bu göçün sebebi olarak ise, tanımlarda çok farklı nedenlerden bahsedilmiş olmakla birlikte “haklı bir korkudur” denilebilir. Yani diğer bir deyişle göçün sebebinden bahsederken hedef ülkedeki çekici etkenlerden ziyade menşe ülkedeki itici etkenleri göz önünde bulundurmak gereklidir. Kişi içinde bulunduğu ülkenin korumasını yitirmiş ve orada herhangi bir haklı korkusu nedeniyle kalamıyor ya da kalmak istemiyorsa, kendisini güvende ve koruma altında hissedeceği bir yere göç etmektedir. İşte mültecilik olgusu bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu noktadan hareketle özet bir mülteci tanımının yapılması gerekirse; çeşitli haklı sebepleri ve korkuları dolayısıyla korumasından yararlanamadığı ülkesini terkedip, başka bir ülkeden *sığınma* talep eden kişiye o ülke tarafından verilen statüye *mültecilik* denilmektedir. Mülteci kavramının İslam hukuk literatüründeki karşılığını tespit ederken bu tanımdan yola çıkılabilir.

Himaye ve civâr kavramları araştırmamız sırasında gördüğümüz kadarıyla birbirini yerlerine kullanılmaya müsaittir. Çoğu zaman bu kavramlar birbirini yerine, aynı anlamı ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun en tipik örneği Hz. Peygamber (s.a.v.)’in İslam’ın ilk yıllarında Mekke’de amcası Ebû Tâlib’in korumasında olduğu ile ilgili literatürde bir tarama yapıldığında karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in amcasından elde ettiği bu koruma için kaynaklarda hem civâr, hem himâye, hem de emân kavramının kullanıldığı görülmektedir. İslam kendisinden önceki Arap adetlerinden bazılarını tamamen ortadan kaldırırken bazılarını ise ya hiç dokunmaz ya da mevcut adetleri daha kurumsal bir hale getirir. İşte İslam öncesi Arap toplumunda yaygın olan civâr ve himâye müesseseleri bu şekilde İslam tarafından revize edilip güçlendirilen, yasal bir zemine oturtulan kavramlardır.

Zimmet terimi için de başlangıçta, bu kavramsal karmaşadan söz etmek mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)’den gelen rivayetlerde bu açıkça görülebilmektedir. Fakat zimmet kavramı Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ardından ilk dönemlerden itibaren terimleşebilmiş ve İslam devletine vergi ödeme koşuluyla kalıcı ikamet hakkını elde edebilme anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla mülteci

kavramına denk düşecek tarzda gözükmektedir. Ancak zimmet akdi sadece kalıcı ikamet hakkı kazandırmaz. Zimmet akdi ile İslam devletinde ikamet hakkı elde eden yabancılar vatandaş statüsünde değerlendirilmektedirler. O halde zimmet kavramı da bugünkü terim anlamı ile mülteci kavramına denk gelecek bir müesseseye değildir.

Hicret İslam tarihinin dönüm noktası denilebilecek önemli bir olay olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'den Medine'ye hicreti anlamında değil de, yalnızca göç anlamında kullanıldığında konumuzla benzer özellikler gösterebilecek niteliktedir. Hicret Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut hükümlerden dolayı çoğunlukla mecburi görülmüştür. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de hicret etmenin üstünlüğünden bahseden ayetler mevcuttur. Hicret Müslümanların göç etmeleri ile ilgili bir terimdir. Dolayısıyla sadece Müslüman olanlar açısından ele alındığında modern mültecilik olgusuna benzer bir müessesedir.

Siyasi bir otorite olarak İslam devleti sınırları üzerinde egemenliğe, ülkesi içerisinde dolaşacak kişilere izin verme ya da engelleme hakkına sahiptir. Bu noktadan hareketle bir değerlendirme yapıldığında, İslam devletinin sınırlarında geçici süre kalmak isteyenlere izin (*emân*) verilerek *müste'men* konumunda değerlendirmesi, yabancı bir devletten *sığınma* talebinde bulunanların *mülteci* olarak kabul edilmeleri ile benzerlik gösteren bir durumdur. Bu benzerlik noktasından hareketle yukarıda yaptığımız mülteci tanımını özet bir şekilde ifade edecek olursak; çeşitli haklı sebepleri ve korkuları dolayısıyla başka bir ülkeden *sığınma* talep eden kişiye o ülke tarafından verilen statüye *mültecilik* denilmektedir. Buna göre mültecilik statüsü İslam devleti içerisindeki müste'men statüsünün karşılığı olabilecek niteliktedir. Nitekim İslam devleti vatandaşı olmayanlara izin vererek, sınırları içerisinde güvenli bir şekilde dolaşmalarına ve belli bir süre yaşamalarına izin vermektedir. Onları müste'men olarak değerlendirmektedir.

Yine zimmet sözleşmesi de yabancılara kalıcı ikamet verilmesi bağlamında konumuzla alakalı önemli bir müessesedir. Fakat şöyle bir ayırım söz konusudur; zimmiler İslam devletinin bir vatandaşı statüsünde değerlendirilmektedir. Günümüzde mülteciler vatandaş olarak görülmemektedir.

Hicret Müslüman olanların göç etmesi ile ilgili bir durumdur. Yukarıda değindiğimiz gibi mültecilik olgusu uluslararası göç kapsamındaki bir konudur. Hicret ile ilgili İslam hukuk literatüründe mevcut hükümler İslam'da Müslümanların mülteci

olmasının nasıl değerlendirildiğini, bunun zaruri durumlara yönelik istisnai bir husus mu yoksa zaruri mi olduğunu açıklama noktasında konumuzla ilintilidir.

Bu konuda ayrıca belirtmekte fayda var ki sığınmacı ya da mülteci bir devlet içerisinde bulunan herhangi bir yabancı değildir. Mülteci baskı ve zulümlerden dolayı ülkesini terketmiş ve koruma ve güvenlik ihtiyaı içerisinde olan kişidir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA İLTİCA/SİĞİNMA

İslam öncesi Arap toplumunda mevcut olan koruma kültürünün terimsel karşılığı civar ve himaye kavramları ile ifade edilmektedir. İslam hukukunda mevcut olan emân kavramının da zaman zaman bu müesseseler arasında kullanılmış olduğu görülmektedir.

İslam kendisinden önce Arap toplumu içerisinde yaygın olan ve önemli görülen bu koruma müesseselerini devam ettirmiştir. Fakat İslam eski Arap toplumunda var olan bu müesseseleri olduğu gibi değil, geliştirerek ve yasal bir zemine oturarak devam ettirmiştir.

Emân kavramı kaynağını İslam öncesi Arap toplumunda var olan adetlerden, meşruiyetini ise Kur'ân-ı Kerîm¹ ve sünnetten almaktadır.² Bu müessesenin örnekleri de başta Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatı olmak üzere İslam tarihinin başlangıcından itibaren bütün dönemlerinde mevcuttur. İşte bu açıdan İslam hukuk literatüründe emân kavramı ile alakalı detaylı hükümlere yer verilmiş, emân ile ilgili meseleler ilk dönemlerden itibaren İslam hukukçularının gündeminde olmuştur.

Daha önce eman kavramının anlamını ve mezheplerdeki açılımını yukarıda ele almıştık. Mezhepler arasında yapılan kısmen farklı tanımlardan yola çıkılarak emân daha kapsamlı bir şekilde; Müslüman olmayan bir ülkenin gayrimüslim vatandaşının Müslümanların hakimiyeti altındaki topraklara (dârulislam) belli bir süre ile girebilmesi için verilen can ve mal güvencesi³ anlamına gelecek şekilde tanımlanmıştır. İslam ülkesinde uzun süre ikamet niyeti olmadan geçici bir süreliğine, emanlı olarak bulunan gayrimüslimlere müste'men denilmektedir.

¹ Tevbe, 9/6.

² Özel, Ahmet, "Müste'men", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII/140.

³ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/416; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfî*, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrût 1408/1988, IV/335.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in “Müslümanların zimmeti (verdikleri taahhüt) bir bütündür. Onların en aşağı seviyede olanları dahi bu zimmeti taşır. Her kim bir Müslümanın garanti etmiş olduğu zimmeti bozarsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Kıyamet gününde ondan herhangi bir tevbe ve fidye kabul edilmesin.”⁴ şeklindeki hadisi ile “Müslümanların (diyet ve kısas konusunda) kanları eşittir. Zimmetleri hususunda da en aşağı olanları bile birbirine eşittir.”⁵ gibi hadisleri de emanın bütün Müslümanlar açısından eşit, meşru bir müesseseye olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca İslam hukukçuları arasında eman müessesesinin meşruluğu konusunda icma⁶ söz konusudur. Bu nedenle İslam tarihi boyunca bu kurum sürekli uygulanagelen bir müesseseye olarak varlığını sürdürmüştür.

Eman müessesesi günümüz modern hukukundaki sığınma ve mülteci kavramlarının İslam hukuk literatüründeki dengi olabilecek özelliklere sahiptir. Çünkü eman, devletin vatandaşı olmayan yabancılara, ihtiyaç hissetmeleri halinde verilen bir koruma, sağlanan bir güvencedir.

Modern hukukta mülteci ve sığınmacı kavramları hakkında birinci bölümde verilen genel bilgiler çerçevesinde değerlendirildiğinde, eman (müste'men) mülteci kavramına denk gelmektedir. Bu bölümde eman müessesesinin kolayca, kavram karmaşasına mahal vermeden anlaşılabilmesi için mülteci ve sığınma kavramları kullanılmayacaktır. Mülteci kavramı bu bölümde, eman talebi karşılık görmüş ve eman almış kişi anlamındaki müste'men kavramıyla ifade edilecektir. Sığınma kavramı da yine aynı kelime ile ifade edilecek fakat eman talebinde bulunma anlamında kullanılacaktır.

2.1. İslam Hukukunda Sığınma Gerekçeleri

İslam hukuku açısından sığınma talebinde bulunmayı gerekli kılacak birçok gerekçe bulunmaktadır. Bunlardan en önde gelenleri aşağıdaki şekildedir.

⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, (hrk.: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm), Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000, “Cizye”, 10; Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'us-Sahîh*, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000, “İtk”, 20; a. mlf., “Hac”, 467.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1979, I/119; Nesâî, Ebû Abdir rahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Sinân, *es-Sünen*, (hrk.: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm), Dâru's-Selâm, Riyad 2000, “Kasâme”, IX/13.

⁶ İbn Münzîr, Ebû Bekr b. Muhammed b. İbrahim, *Kitâbu'l-İcma'*, (thk.: Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf), Mektebetü'l-Furkân, Amman 1999, s. 73.

2.1.1. Diplomatik ve Ticari Amaçlı Faaliyetler

İslam ülkesinde bulunan yabancılar genel taksime göre müste'menler ve zimmiler olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Müste'menler dârulislamda geçici ikamet iznine sahip olan kişilerdir. İslam devletinden geçici ikamet talebinde bulunanlar ise başlıca, elçiler, tüccarlar ve sığınma talebiyle gelmiş olanlar olmak üzere üç grupta değerlendirilebilir.

Elçilerin İslam ülkesine girme haklarının olduğu noktasında İslam hukukçuları arasında görüş birliği bulunmaktadır.⁷ Dârulislama gelen elçiler güzel karşılanırlar ve dokunulmazlıkları vardır. Elçilerin alıkoyması ise istisnai bir durumdur. Esas olan elçileri geri göndermektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'ye gelen ve İslam'ı kabul edip geri dönmek istemeyen Mekke elçisine şöyle söyleyerek geri onu göndermiştir: "Ne verdiğim sözü bozmak ne de bir elçiyi alıkoymak istemem; dolayısıyla geri dön ve şayet bu fikir değişikliğinin devam ederse sonra sade bir vatandaş olarak geri dönersin."⁸

İslam ülkesine ticaret maksatlı giriş yapmış olan tüccarlar devlet başkanı ya da yetkili kıldığı birisinden eman alması şartıyla İslam ülkesi sınırları içerisinde geçici olarak bulunma hakkına sahiptirler.⁹ Esasında tüccarlar ile ilgili bu teamül İslam öncesi Arap toplumunun ekonomik ve sosyal yapısı gereği mevcuttu.

İslam ülkesine ticari ve diplomatik maksatlı girişler konusundaki genel yaklaşım bu şekildedir. Birde bu konunun kimi zaman istismar edilmesi, kimi zamanda gerçekten bu amaçlara yönelik gelmiş olmasına rağmen bu durumu izah edememe, gerçek amacını ortaya koyamama durumları söz konusudur. Böyle durumlarda eğer bir kişi elçi olduğunu ya da tüccar olduğunu iddia ederek eman talebinde bulunuyorsa o kişinin durumuna göre karar verilir. Eğer elçi olduğunu gösteren herhangi bir mektup taşıyorsa, ya da tüccar olduğunun işareti olarak yanında satılabilecek bir mal bulunuyorsa onlara

⁷ İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1997, IX/244; Serahsi, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammd b. Ahmed b. Sehl, *Kütübü'l-Mebsût*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, X/92-93.

⁸ Hamidullah, Muhammed, *İslam'da Devlet İdâresi*, (çev.: Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 187-191.

⁹ Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/237.

itibar edilir.¹⁰ Kişi elçi yahut tüccar olarak değerlendirilir ve ona göre eman verilerek geçici korumadan yararlandırılır.

2.1.2. İslam'ı Öğrenme Maksadıyla DârüIslama Girme İsteği

İslam dininde temel ilke, dinde zorlamanın olmamasıdır.¹¹ Bu anlamda gayrimüslimler zorla Müslüman yapılmazlar. Fakat onların İslam'ı görmeleri ve tanımaları konusunda faaliyetler yapılabilir. Hiç şüphe yok ki bir şeyi öğrenmenin en iyi yollarından birisi de gözle görmek, bizzat şahit olmaktır. Bu açıdan gayrimüslimlerin Allah'ın kelamını işitebilmeleri, Müslümanların yaşantısından görerek İslam'ı daha doğru tanımaları amacıyla İslam ülkesinde yaşamalarına izin verilmiş, bu konuda onlara kolaylıklar sağlanmıştır. Bunun bir örneği olarak Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de "Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona eman ver."¹² buyurmakta ve onlara bu konuda yardımcı olunmasını tavsiye etmektedir. Bu ayet İslam'ı öğrenmek, Yüce Allah'ın kelamını işitmek gibi gayelerle dârüIslama girmek isteyenlere emân verilmesinin gerekli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹³ Buna göre İslam ülkesine İslam dinini öğrenme gayesiyle gelen gayrimüslimlere müsaade edilecek ve onlara bu imkan tanınacaktır.

2.1.3. Baskı ve Zulümlerden Kurtulmak

Mültecilik olgusu temelde baskı ve zulümlerden kaçma ve güvenli bir yere sığınma temeli üzerine kuruludur. Bu noktadan hareketle gerek İslam tarihi içerisinde gerçekleşmiş göç ve sığınma örnekleri, gerekse diğer dinlerde gördüğümüz göç ve sığınma örneklerinin temel sebebi baskı ve zulümlerden kurtulmaktır. İslam dini başkalarının haklarına tecavüz edenleri zalim olarak nitelemiş, zalimlerin zulmüne karşı haddi aşmamak kaydıyla mücadele etmeyi gerekli kılmıştır.¹⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) de

¹⁰ Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammd b. Ahmed b. Sehl, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, (thk.: Ebû Abdillah Muhammed Hasen İsmâîl eş-Şâfi'î), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, I/296.

¹¹ Bakarâ, 2/256.

¹² Tevbe, 9/6.

¹³ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddu'l-Muhtâr 'ale'd- Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, (thk. Ve tdk.: Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1994, III/314; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1997, IX/244; a. mlf., *el-Kâfi*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1988, I/469; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (thk.: Sâmî b. Muhammed Selâme), Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad 1997, II/337.

¹⁴ Şûra, 42/39-43.

zulüm yapmayı da zulme uğramayı da yasaklamıştır.¹⁵ Buna göre insanların zulme uğratılmamaları, zulme uğrama karşısında da sessiz kalmamaları gereklidir. Bu açıdan bakıldığında mücadele imkanı olmaması halinde zulüm olan yerden başka yere göç etmek, başka bir yerde sığınma aramak zulüm karşısında yapılacak son çare olacaktır. Ayrıca zulüm görenlere yardım etmek de İslam'ın bir gereğidir.

Zulüm ve baskıya maruz kalanların Müslümanlardan oluşması söz konusu olduğunda zulüm görülen yerden (dârulharbten) dâruislama göç etmek, oraya sığınmak, İslam'ın izzet ve şerefi göz önünde tutularak zaruri görülmüştür. Müslümanlar için geçerli olan bu durum hicret kavramı ile ifade edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de hicret terim anlamıyla geçmemekle birlikte birçok ayette yer almaktadır.¹⁶ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de bazı peygamberlerin inanmayanların baskıları karşısında yurtlarını terkedip başka yerlere göç ettiklerinden bahsedilmektedir.¹⁷

İslam hukukçuları tarafından Müslümanların dârulharb sınırları içerisinde yaşamaları, orada ikametleri hususunda belli durumlarda ruhsat verilmişken, belli durumlarda ise hicret etmek müstehap yahut vacip (zorunlu) olarak değerlendirilmiştir.

Dârulharb sınırlarında İslam dinini açıktan yaşamaya gücü yetmeyenlerin, farzları özgürce yerine getiremeyenlerin dâruislama hicret etmeleri, hicret etme güçleri var ve buna imkanları da müsait ise vacip olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda dârulharbte ikamet etmek haram olarak ifade edilmiştir. “İman getirip de hicret etmeyenlere ise, hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir şey ile velâyetiniz yoktur.”¹⁸ Ayetinde ifade edildiği üzere kadınların, yanlarında mahremleri bulunmasa da, hicret etmeye imkanları olduğunda hicret etmeleri gerekli görülmüştür.

Kendilerine yazık etmiş kimseler olarak canlarını alacağı kimselere melekler derler ki: Ne işte idiniz? Onlar: Biz yeryüzünde (dinin emirlerini tatbikten) âcizlerdik derler. Melekler de: Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi? Siz de oradan hicret

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, I/313.

¹⁶ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1996, s. 730-731.

¹⁷ Ankebût, 29/26: Hz. İbrahim kendisini ateşe atmak isteyince Önce Filistin'e ardından Mısır'a oradan da Kenan iline yerleşmesi; Hüd 11/80-81, Hicr, 15/65: Hz. Lût'un gece yarısı arkasına bile bakmadan kendisine inananlarla birlikte kendisine vahyedilen yere gitmesi.; A'râf, 7/88: Hz. Şuayb'i ve ona inananları kavminin hicrete zorlaması; Yûnus, 10/90, Tâhâ, 20/77, Şuarâ, 26/52-67: Hz. Musa ve kendisine inananların firavunun zulmünden kaçmaları.

¹⁸ Enfâl, 8/72.

etseydiniz ya! derler. İşte onların varacakları barınakları cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir.¹⁹

Bu ayetten hareketle dâruharbte karşılaşılan zorluklar sebebiyle hicret etmenin hükmü farz kabul edilmektedir.

Yine hicretin farz olduğunu ifade eden bu ayetin hemen ardından gelen “Erkeklerden, kadınlardan, çocuklardan zaaf ve acz içinde bırakılıp da hiçbir çareye gücü yetmeyen ve (hicrete) bir yol bulamayanlar müstesna. İşte onlar, Allah’ın onları affedeceğini umabilirler. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır.”²⁰ şeklindeki ayetlerde hicretin gücü yeten kişiler için farz olacağını, gücü yetmeyenleri Allah’ın affedeceğini ifade etmektedir. Bu ayette hicretten muaf olarak kabul edilen, *mustazaf* olarak nitelenen kişiler hicret etme gücünü elde edene kadar dâruharbte kalabilirler. Bunlar hicret hükmünden istisna olarak değerlendirilmektedirler.²¹

Dâruharbte ikamet etmek Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından da tavsiye edilmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) “Müşrikler arasında ikamet eden Müslümandan ben uzağım.” buyurmuş²² ve bunun kötü olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Bu ayetten anlaşılan bir diğer mesele de dinin emirlerini serbestçe yerine getirip bu hususta herhangi bir zorluk ve kısıtlamaya maruz kalmayanların dâruislama hicret etmeleri *vacib* değil *müstehab*dır. Böyle kişiler için hicret etmenin *mübah* olarak görülmesinin sebebi şudur: Bir Müslümanın İslam toplumu içinde yaşaması sosyal ve siyasi yönden gereklidir. İslam dışı bir toplumda kendi inanç ve hayat tarzını paylaşmayanlarla birlikte yaşamasının zarar ve mahzurlarından kaçınılmazdır.²³ Öte yandan bu durumda olan Müslümanlar, dâruharbte ikamet etmekle, her an onlara meyletme tehlikesiyle karşı karşıya olmanın yanında gayrimüslim topluluğun çok görülmesine de yardım etmiş olurlar. Dinlerini açıkça yaşayabiliyor olsalar dahi orada gayrimüslim hakimiyeti altındadırlar. İslam ülkesine hicret etmekle Müslümanlara destek ve yardımcı olurlar.²⁴

¹⁹ Nisâ, 4/97.

²⁰ Nisâ, 4/98-99.

²¹ Tirmizî, “Siyer”, 42.

²² Tirmizî, “Siyer”, 42; Ebu Davud, “Cihad”, 105.

²³ Mâide, 5/51.

²⁴ Özel, Ahmet, *Dâruislama Dâruharb İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, 2. 190-191.

Hz. Peygamber (s.a.v.) amcası Abbas'a (r.a.) Mekke'de ikamet için izin vermiştir. Ayrıca, Benî Adiyy kabilesinin yoksul ve yetimlerini barındıran Nuaym en-Nahhâm hicret etmek istediğinde, kavmi ona gelerek, dininin icablarını yerine getirmede tamamen serbest olacağını belirtip aralarında kalmalarını istediler. O da bir müddet kaldıktan sonra hicret ettiğinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ona şöyle buyurmuştu: “Kavmin sana benim kavmimin bana muamelesinden hayırlı çıktı. Kavmim beni yurdumdan çıkardı ve beni öldürmek istedi. Senin kavmin ise seni korudu ve sana eziyete mani oldu.” O da: “Ey Allah'ın Rasûlu, aksine senin kavmin seni Allah'a itaate ve düşmanlarıyla cihada çıkardı. Benim kavmim ise beni hicretten ve Allah'a itaatten alıkoydu” demiştir.²⁵ Bu gibi rivayetlerden de açıkça anlaşılacağı üzere dâruharbte Müslümanlar dinlerini yaşama konusunda zorlukla karşılaşmıyorlarsa hicret etmeleri vacip değil, mübah olur. Onlar yukarıda verilen ayetin hükmünden istisna edilirler.

Şafiilere göre ise Müslümanlar dâruharb içerisinde dinlerini açıktan yaşama ve farzları yerine getirme konusunda zorluk ve baskı ile karşılaşmıyorlarsa, orada kalmaları ile İslam'ın yayılmasını temenni ediyorlar ve böyle bir gaye taşıyorlarsa, orada ikamet etmeleri hicret etmelerinden daha iyidir. Ancak orada dinlerini açıktan yaşama ve farzları eda etme konusunda zorluk ve baskı söz konusu ise ve bu aşamıyorsa artık hicret etmek vacip olarak görülmektedir. Şafiiler bu konuda dâruharbte kalma yollarını aramışlardır. Çünkü onlara göre Müslümanların olduğu yer dâruharb sayılmaz, Müslümanlar orayı terk ederlerse dâruharb sayılır. İşte bu yüzden o yerlerin dâruharb olmaması için Şafiiler Müslümanların imkanlar ölçüsünde dâruharbte kalmasını daha iyi görmektedirler.²⁶

Dâruharbten dâruislama hicret konusunda Hanbelilerin bir bölümü kötülüklerin açıktan yapıldığı ve *bağlilerin* (devlete baş kaldırmış isyancılar) elinde bulunan yerlerden de hicret etmenin vacip olduğu kanaatindedirler.²⁷

Sonuç olarak Müslümanlar baskı ve zulüm gördükleri yerden dâruislama hicret etmelidirler. Çünkü hicret etme imkanları olmasına rağmen orada kalmaları İslam dininin izzetine ve insan onurunun yüceliğine aykırıdır.

²⁵ Tirmizî, “Siyer”, 42; Ebu Davud, “Cihad”, 105.

²⁶ Özel, Ahmet, *Dâruislama Dâruharb...*, s. 191.

²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I/515.

2.1.4. Eman Talebinde Bulunmak

İslam hukukuna göre bir kişinin sığınma talebinde bulunmasını gerekli kılacak durumlar arasında, kişinin tamamen kendi isteği ve arzusu ile dâru'lislamdan eman talebinde bulunması da vardır. Buna göre herkes dâru'lislamdan eman talep etme hakkına sahiptir. Müşriklerden birisi, Hz. Ali (r.a.)'ye: “Biz, bu (haram aylar dolayısıyla yapılan muahede) müddet bittikten sonra, Allah'ın kelâmını dinlemek için veya herhangi bir ihtiyaçtan dolayı Peygamber (s.a.v.)'e gelmek istersek, öldürülür müyüz?” deyince, Hz. Ali: “Hayır, çünkü Yüce Allah, “Eğer o müşriklerden biri senden eman dilerse, ona eman ver” buyurmuştur” şeklinde cevap vermiştir. Bu olay göstermektedir ki müşrikler kendilerine ait herhangi bir ihtiyaçtan dolayı emân talebinde bulunurlarsa onlara yine emân verilmesi mecburidir.²⁸

Burada dikkat çeken nokta mültecilik ve sığınma olgusu modern uluslararası hukuk bağlamında değerlendirildiğinde mülteci olabilmek için *haklı bir korkunun* varlığından bahsedilmektedir. İslam hukuku açısından ise haklı korku değil sığınma talebi esas alınmaktadır. Sığınma talebinin haklılık kriteri ise tamamen sığınma talebinde bulunan kişi ile ilgilidir. Buna göre kişi kendince haklı bir gerekçesi olduğu için dâru'lislama sığınma talebinde bulunabilir.

Dâru'lharbten birisinin İslam devletine devlet başkanının izni olmadan girmesi uygun görülmemiştir. Çünkü dâru'lislama gelen dâru'lharb vatandaşı gayrimüslimin casusluk ve Müslümanların durumları hakkında bilgi edinmek gibi maksatlarla gelmiş olma ihtimali vardır. Yine bu şekilde gayrimüslimlerin dâru'lislamın belli bir bölgesinde toplanması da Müslümanların zararına olacağı için uygun değildir. Ama eğer Müslümanların faydasına olan bir çalışma için gelirse hiçbir şeye gerek olmadan girebilir.

2.2. Sığınma Verilmesinin Şartları

İslam hukuku açısından sığınma talebinde bulunan kişinin talebine cevap verilebilmesi bazı şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar değişik şekillerde tasnif edilebilir. Ancak burada genel bir sınıflandırma yoluna gitmeyi tercih ettik. Buna göre sığınma talebinin karşılanması şu şartlara bağlıdır:

²⁸ Er-Râzî, Muhammed Fahrüddin b. Ziyâuddin Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr. Beyrût 1985, XV/227-228.

2.2.1. Meşru Bir Sığınma Gerekçesi

İslam hukuku açısından bir kimseye eman verilebilmesi için öncelikle sığınmasını mazur kıracak bir gerekçesi bulunmalıdır. Ancak yukarıda değinildiği gibi sığınma gerekçesi nihai olarak sığınma talebinde bulunan kişinin şahsi talebi de olabilmektedir. Dolayısıyla sığınma verilmesinin ilk şartı herhangi bir sığınma gerekçesinin varlığıdır.

2.2.2. Müslümanlara Yönelik Zarar İçermemesi

Eman akdinin sıhhati için bütün İslam hukukçuları zarar vermek de zarar uğramak ta yoktur²⁹ temel prensibi doğrultusunda söz konusu emanda Müslümanların maslahatını engelleyen bir zararın olmaması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir.³⁰ Yine Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinin çoğunluğu herhangi bir zarar olmaması durumunda Müslümanların maslahatının olmasının zorunlu olmadığını savunmaktadırlar.³¹ Ancak Hanefiler ise emân akdinin boş yere, herhangi bir maslahat olmaksızın yapılamayacağını, emân akdinin sıhhati için Müslümanların maslahatının olmasının gerekli olduğunu söylemişlerdir.³²

2.2.3. İslam Ülkesinde Veya İslam Ülkesine Ait Bir Yerde Olma

Eman akdinin gerçekleştirildiği yer dârulislamın genelinde herhangi bir yer olabilir. Ancak bazı kutsal mekanlarda gayrimüslimlere sığınma hakkının verilmesi konusunda İslam hukukçuları arasında farklı görüşler vardır. Buna göre Şafii, Maliki ve Hanbelilere göre Mescid-i Haram'a gayrimüslimlerin girmeleri yasaktır.³³ Gayrimüslimlerin, İslam dinin doğup yayıldığı yer olması, Müslümanların en kutsal mabed ve mekanlarının burada bulunması gibi sebeplerden dolayı Hicaz Bölgesi'nde ikametleri ilgili ayet³⁴ ve hadislerden yola çıkılarak bunun yasak olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatına yakın bir zamanda söylediği rivayet edilen gerek müşriklerin gerekse ehl-i kitabın Arap yarımadasından çıkarılmaları ile

²⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/313.

³⁰ Şirbinî, *el-Muğnî'l-Muhtâc*, IV/238; Şeyh Nizâmüddin, *Fetâvâ-i Hindîyye*, (thk. ve trc.: Mustafa Efe, hz.: İsmail Karakaya), Akçağ Yayınları, Ankara 1988, I/154; İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, IV/300.

³¹ Şirbinî, *el-Muğnî'l-Muhtâc*, IV/238.

³² Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/4318; İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, IV/300.

³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX/358; Şirbinî, *el-Muğnî'l-Muhtâc*, IV/246.

³⁴ Tevbe, 9/40.

ilgili hadisler ile müşriklerin Mescid-i Haram'a girmelerini yasaklayan ayetin³⁵ ihtiva ettiği anlam üzerinde tartışmalar olmakla birlikte, müşrikler Mescidi Haram'a her ne amaçla olursa olsun giremezler. Medine'ye ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Taif'ten gelen bir heyeti mescidde karşılaması ve Hz. Ömer'in uygulamalarına göre, izinli olmaları kaydıyla üç günden fazla kalmamak üzere girebileceklerini de kabul edilmiştir.³⁶

2.2.4. Ülkesinin Korumasından Faydalanamama

Birinci bölümde mülteci kavramını açıklarken, mülteci olabilecek kişinin vatandaşı olduğu ülkenin korumasından faydalanamıyor olması gerektiğinden bahsettik. İslam hukuku açısından konuya bakıldığında ise bu şekilde bir şartın ileri sürülmediği görülmektedir. Nitekim eman kapsamında değerlendirilen diplomatik temsilciler ve tüccarlar kendi ülkelerinin vatandaşlık haklarından istifade edebilmektedirler.

Ancak ülkesinin korumasını kaybetmiş, aksine ülkesine geri dönmesi halinde işkence ve baskıya maruz kalması muhtemel hatta ülkesinde can tehlikesi olan kişilere İslam hukukunda eman verilmesi noktasında ayrı bir ehemmiyet verilir. Böyle bir durumda olan kişiler ülkelere geri gönderilmezler.

2.3. Sığınma Talebine Cevap Verme Yetkisi

İslam devleti egemenlik haklarından dolayı sınırlarını geçecek olan yabancılara izin verip vermeme hürriyetine sahiptir. Bu konuda İslam hukukçuları arasında icma vardır.

Bir kabilenin veya bir vilayetin halkı gibi sayılamayacak kadar kalabalık bir topluluğa verilen can ve mal güvencesi şeklinde olan emanı, Müslümanların maslahatını ilgilendirmesi sebebiyle devlet başkanı veya onun yetkilendireceği kişiler verebilir.³⁷ Bununla birlikte Hanefiler tek bir Müslümanın da bir şehrin tümüne emân

³⁵ Tevbe, 9/28: “Ey iman edenler, (Allah'a) ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah sizi dilediğinde lütuf ve ihsanıyla zenginleştirecektir. Allah gerçekten alîmdir, hakîmdir.”

³⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 605.

³⁷ Zuhaylî, “Ahkâmü'l-Mu'âhedât fi'ş-Şerî'ati'l-İslamiyye”, s. 25; a.mlf. Âsâru'l-Harb, s. 225

verebileceği görüşündedirler.³⁸ Fakat diğer mezheplerin çoğunluğunun görüşüne göre bu şekilde tek bir kişinin emanı geçerli kabul edilmemektedir.³⁹

İslam hukukçularının çoğunluğunun üzerinde ittifak ettiği, emân akdinin sıhhati için gerekli bir diğer şartta akıl baliğ olma şartıdır. Buna göre emân akdinin sahih şekilde gerçekleşebilmesi erkek ya da bayan olması farketmeksizin akıl baliğ olan kişiler tarafından verilmiş olmasına bağlıdır.⁴⁰ Çünkü bu şekilde olması eman ayetinin açık hükmüne uygundur. Kadınların eman vermesi konusunda da yine İslam hukukçuları arasında görüş birliği mevcuttur.⁴¹ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kızı Zeynep'in Mekke müşriklerinden Âs b. Rebî'ye eman verdiği rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kızının verdiği bu eman konusunda sessiz kalmıştır. O halde kadınların eman vermesi geçerlidir.⁴²

Şafiiler, Hanbeliler ve İmameyn'in görüşüne göre dâruislama gelen gayrimüslimlere Müslüman bir köle eman verebilir. Malikilerden bir grup bu görüşü savunurken, diğer bir grup Müslüman kölenin gayrimüslimlere vereceği emanın devlet başkanının onayına bağlı olduğu görüşünü benimsemiştir. Onlara göre eğer devlet başkanı onaylarsa eman geçerli, onaylamazsa eman geçersiz olur şeklinde bir görüşe sahiptirler.⁴³

Mümeyyiz olmayan çocukların verdiği emanın geçersiz olacağı üzerinde ittifak bulunmakla beraber, mümeyyiz çocukların emanlarının sıhhati konusunda İslam hukukçuları arasında ihtilaf bulunmaktadır.⁴⁴ Ebû Hanife, Şafiiler ve Hanbelilerden gelen bir rivayete göre mümeyyiz çocuğun vermiş olduğu eman geçersizdir. Çünkü bu *sedd-i zerâi* ilkesinin bir gereğidir. Çocukların eman vermesi hem otorite boşluğuna sebep olacaktır hem de Kur'ân-ı Kerîm'in emirleri akıl baliğ olanlar için bağlayıcıdır.⁴⁵

İster esir olsun, ister tüccar herhangi bir şekilde dâruharb sınırları içerisinde bulunan Müslümanın vereceği eman konusunda da İslam hukukçuları arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefilere göre dâruharb sınırları içerisinde bulunan Müslüman ister

³⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/416.

³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/243.

⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/241; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/4318; Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/236.

⁴¹ İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir*, IV/299.

⁴² Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/432.

⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/241; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/432.

⁴⁴ Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/237.

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/433.

esir olsun, ister köle, ister tüccar hiçbir fark olmayacağı gibi baskı altında ya da hür iradesiyle vermesi konusunda da bir fark olmaksızın, dâru'lislama girecek olan gayrimüslime eman veremez.⁴⁶

Bir zimmi tarafından dâru'lharbten gelen gayrimüslime eman verilemeyeceği konusunda İslam hukukçuları arasında görüş birliği vardır.⁴⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanların zimmet (eman) konusunda birbirlerine denk olduklarını söylemiş fakat burada zimmilerden bahsetmemiştir. Ancak Ebu Hanife'ye göre devlet başkanı tarafından bir zimmiye eman verme konusunda yetki verilirse o zaman zimminin verdiği eman geçerli olur.⁴⁸

Emân akdinin sıhhati için gerekli bir diğer şartta emân verilen kişinin verilen emandan haberdar olması ve bunu bilmesidir.⁴⁹ Emân belli lafızlarla ya da belli bir dilde yapılmak mecburiyetinde değildir. Emân verilen kişinin bunu anlayabileceği bir şekilde yapılabilmesi mümkündür.⁵⁰ Hatta bir kimse kendisine emân verilmediği halde yanlışlıkla emân verildiğini düşünse bile emanlı sayılmaktadır. Emanın en muteber olanı yazılı şekilde verilmesidir. Fakat eman vermek için yazılı olma şeklinde bir şart yoktur.⁵¹

Emanın sahih olabilmesi için eman veren kişinin eman verme sözüne ya da işaretine (icab) kendisine eman verilen kişinin karşılık vermesi (kabul) Şafiilerin bir bölümüne göre sıhhat şartı olarak görülse de⁵² cumhura göre karşı tarafın eman verme sözüne karşılık vermesi şart değildir.⁵³

Eman veren kişinin baskı altında vermesi de eman akdinin sıhhatine engeldir.⁵⁴ Ayrıca eman belli şartlara bağlı olarak verilebilir ve eman akdi esnasında ileri sürülen meşru şartlara da riayet edilir.

Eman akdi eman talebinde bulunanlar açısından umumi eman (*emâni'l-âm*) ve özel eman (*emanü'l-hâs*) şeklinde iki çeşittir. Umumi emân bir kabilenin ya da bir

⁴⁶ İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, IV/300.

⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/242; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/389.

⁴⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, II/285.

⁴⁹ Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/237.

⁵⁰ Suyutî, Ebu'l-Fadl Celaluddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir Fî Kavâ'idi ve Furû'i Fikhi's-Şâfi'iyye*, (thrc.: Halid Abdulfettah Ebû Süleyman), Dâru'l-Fikr, Beyrût 1996, s. 385-386.

⁵¹ Özel, Ahmet, "Müste'men", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII/140-143.

⁵² Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/237.

⁵³ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/4318.

⁵⁴ Suyutî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir*, s. 385.

şehrin hepsine birden verilen eman anlamına gelirken, özel eman ise daha az sayıda kişiye ya da fertlere ayrı şekilde verilen emandır. Yine emanı veren kişi açısından ele alındığında da eman resmi ve gayri resmi eman olarak iki türdür. Devlet yetkilileri tarafından verilen eman resmi, şahıslar tarafından verilen eman ise gayri resmi eman olarak adlandırılmaktadır.⁵⁵

2.4. Sığınmanın Engelleri ve Sona Ermesi

Sığınmanın engelleri ile kastedilenler temelde eman akdini sonlandıran durumlar ile paralellik arz etmektedir.

2.4.1. Sığınmanın Tek Taraflı Sonlandırılması Meselesi

Sığınma talebinde bulunmak nasıl ki bireylerin özel ihtiyaçları doğrultusunda bile olabiliyorsa sığınma hakkını sona erdirmekte aynı şekilde bireylerin en temel haklarıdır. Bu yüzden sığınmacı emân akdini dilediği zaman sonlandırma hakkına sahiptir.⁵⁶ Yine benzer şekilde bir müste'men dilediği zaman emân akdinin feshedilmesi talebinde de bulunabilir. Kendisinden böyle bir talep geldiğinde emân akdi sonlanmış olur.⁵⁷ Ancak emân akdi Müslümanlar açısından bağlayıcı bir akittir.⁵⁸ Bağlayıcı olduğu için feshedilmesi belli prosedürlere tabidir. Buna göre Hanefiler emanı feshedebilme hakkının, Müslümanların güvenliği ile ilgili bir endişe duyulması halinde devlet başkanının yetkisinde olduğu kanaatindedirler.⁵⁹ Ancak cumhura göre casusluk ihtimali dışında devlet başkanı emân akdini tek taraflı olarak feshetme hakkına sahip değildir. Çünkü eman akdi gayrimüslimlere verilmiş bir sözdür ve verilen söze riayet etmek Müslümanların şiarı ve bir vazifesidir.⁶⁰

2.4.2. Verilen Sürenin Sona Ermesi

Eman akdini sona erdiren bir hususta akdin süresinin sona ermesidir. Eman akdinin süresi ile ilgili olarak, kadınlara verilen eman için belli bir süre sınırlaması olmadığı kabul edilmektedir.⁶¹ Fakat erkeklere verilen emanın süresi konusunda İslam hukukçuları arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre Hanefiler emanın

⁵⁵ Özel, "Müste'men", XXXII/143.

⁵⁶ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, IX/441.

⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/245.

⁵⁸ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, IX/440.

⁵⁹ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, IX/441.

⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/245.

⁶¹ Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/238.

süresinin bir yıl olabileceğini, bir yılın sonunda artık hala İslam ülkesi içerisinde kalıyorsa zimmi olarak değerlendirilip cizye alınması gerektiğini kabul etmişlerdir.⁶² Şafiiler elçi, tüccar gibi özel görev ve işi olanların, görevleri veya işleri sona erince emanlarının son bulacağını, bu şekilde özel bir görevi ya da işi olmayanların ise en fazla dört ay emanlı olabileceklerini savunmuşlardır.⁶³ Malikiler emanın dört aydan daha az olacak şekilde kısıtlanamayacağı, Hanbeliler ise normal şartlarda bir sınırlamanın söz konusu olmayacağı ve en fazla on yıla kadar uzatılabileceği şeklinde iki değişik görüşü benimsemişlerdir.⁶⁴ Hanefiler emanın bir yıl ile sınırlandırılması gerektiği görüşlerini gayrimüslimlerin dâru'lislamda kalıcı ikametleri için cizyenin şart olmasına ve cizyenin süresinin de bir yıl olmasına dayandırmaktadırlar.⁶⁵ Şafiiler ise “Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Şunu bilin ki, siz Allah’ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise, inkârcıları perişan edecektir.”⁶⁶ ayetinden yola çıkarak en fazla dört ay için eman verileceğini kabul etmişlerdir.⁶⁷ Râzi (v. 606/1209), *Tefsîrû'l-Kebîr* adlı eserinde eman ayetinin açık hükmüne göre Maliki ve Hanbelilerin eman için süre sınırı olmaması şeklindeki görüşünün doğru olduğu kanaatine varmıştır.⁶⁸

Yüce Allah gayrimüslimler ile yapılan anlaşmalar ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmaktadır:

Ancak Allah’a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever.⁶⁹

Buna göre Müslümanlar gayrimüslimler ile yaptıkları anlaşmalarında eğer gayrimüslimler tarafından anlaşmaya muhalif herhangi bir icraat yoksa tanımış oldukları süre sonuna kadar anlaşmaya sadık kalmak durumundadırlar. Sürenin sona ermesi halinde ise artık antlaşma hükmü ortadan kalkacaktır.

⁶² İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, IV/351.

⁶³ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, (thk.: Rifat Fevzi Abdülmuttalib), Dâru'l-Vefa, Kâhire 2001, IV/11; Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/23.

⁶⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/244.

⁶⁵ İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, IV/351.

⁶⁶ Tevbe, 9/2.

⁶⁷ Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/260.

⁶⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV/339.

⁶⁹ Tevbe, 9/4.

2.4.3. Gönüllü Geri Dönüş

Sığınmayı sona erdiren durumlardan birisi de sığınmacının ülkesine geri dönmesidir. Müste'men dilediği zaman ülkesine geri dönebilir. Ülkesine geri döndüğü zaman ise emân akdi sonlanmış olur.⁷⁰

2.4.4. Suç İşleme

Müste'men eğer devlete başkaldırma (bağy) suçu işlerse emân akdi ortadan kalkar ve müste'men harbi olarak değerlendirilir.⁷¹

Bazı suçların işlenmesi aynı zamanda zimmet akdini de sonlandırmaktadır. Bu suçlar kasıtlı veya hataen bir Müslümanı öldürmek, dâruharb lehine casusluk yapmak, yol kesmek, Müslüman bir bayanla zina suçu işlemek, zimmi bir bayanla zorla zina etmek, hırsızlık etmektir. Ayrıca İslam dininin kutsal kabul ettiği değerler ile alay etmek, onlara hakaret etmekte suç kabul edilmektedir.⁷² Zimmet akdini sonlandıran bu suçlar aynı zamanda emân akdini de sonlandırmaktadır. Ancak Hanefiler bu gibi suçların emân akdini bozmayacağını ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu suçları bir Müslüman işlemiş olsa imanını kaybetmez, o halde müste'menin de bu durumda emanı bozulmamalıdır.⁷³ Ancak burada cumhurun emanın bu gibi suçlarla bozulacağı görüşü kabul edilmektedir.⁷⁴

Emanı bozulan müste'menin bundan sonraki durumunun ne olacağı konusunda ihtilaflar vardır. Hanbelîler emanı bozulan müste'men için ölüm, köle yapmak, sınırdışı etmek ve fidye istemek şeklinde devlet başkanının takdirinde olan dört seçenek olduğunu söylemişler, müste'men casus bile olsa durumun yine bu şekilde olacağını kabul etmişlerdir.⁷⁵ Şafî ve Maliki mezhepleri ise emân eğer casusluk suçundan dolayı bozulmuşsa, bu gayrimüslimin öldürülmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁷⁶ Hanefiler müste'menin casus olduğu anlaşılırsa emanı bozulmaz ama hapsedilir, eğer casus değilse ona emân veren kişiye haber verilir ve ülkesine geri gönderilir demişlerdir.⁷⁷

⁷⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX/245.

⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII/121; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, II/123; Serahsî, *Mebûsât*, X/136.

⁷² Serahsî, *Mebûsât*, X/89.

⁷³ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, I/305.

⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX/245.

⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX/352.

⁷⁶ Şirbinî, *el-Muğnî'l-Muhtâc*, 4/238.

⁷⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/443.

2.5. Sığınmacının Kalıcı İkamet Kazanması

2.5.1. Gayrimüslimlerin Kalıcı İkamet Kazanması

İslam devletinde gayrimüslimlerin kalıcı ikamet elde edebilmeleri zimmet sözleşmesini yapmalarına bağlıdır. Zimmet sözleşmesi, Müslümanların gayrimüslimlere, cizye ve haraç ödemeleri ve İslam'ın hükümlerine uymayı kabul etmeleri şartıyla, İslam ülkesinde daimi ikamet izni vermek üzere yapmış oldukları anlaşma anlamına gelmektedir.⁷⁸ Kendileri ile zimmet sözleşmesi yapılmış olan gayrimüslimlere zimmi, zimmilerin oluşturduğu topluluğa ise *ehlü'z-zimme* denilmektedir. Gayrimüslimler ile zimmet sözleşmesi yapma yetkisi, İslam devletinin başkanı ya da onun adına bu yetkiyi kullanan kişilere aittir.⁷⁹

İslam hukuk literatüründe gayrimüslimlerin talep etmeleri halinde onlarla zimmet sözleşmesinin yapılmasının zorunlu kabul edildiği görülmektedir.⁸⁰ Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, boyun eğerek kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.⁸¹

Buna göre cizye verenlerle savaşmak yasaklanmıştır. Dolayısıyla cizye vermeyi teklif eden yani zimmet sözleşmesi yapmak isteyen de bu şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sefere gönderdiği ordu komutanlarına şu şekilde talimat vermiştir:

Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın. Allah'ı inkar edenlerle vuruşun. Savaşın fakat yağmalama yapmayın ve çocukları öldürmeyin. Allah'a ortak koşan düşmanlarınızla karşılaştığında onları üç seçenekten birisine davet et. Bunlardan hangisini kabul ederlerse sen de kabul et ve onlara ilişme. Onları İslam'a davet et. Kabul ederlerse sen de kabul et ve onlara dokunma. Şayet İslam'ı kabul etmezlerse

⁷⁸ Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi' u's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi'*, (thk.: Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1418/1997, IX/427; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfi*, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrût 1408/1988, IV/357; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, III/426.

⁷⁹ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, IX/427; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1997, X/569.

⁸⁰ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, IX/439.

⁸¹ Tevbe, 9/29.

cizye vermelerini iste. Kabul ederlerse sen de kabul et ve onlardan uzak dur. Eğer bunu da kabul etmezlerse Allah'tan yardım dileyerek onlarla savaş.⁸²

Hız. Peygamber tarafından verilen bu talimat ile aslında Müslümanları gayrimüslimler ile yapılacak zimmet sözleşmesi hususundaki temel prensipleri belirlemiş olmaktadır. Buna göre öncelik elbette onları İslam'a davettir. Davete olumsuz cevap verilmesi halinde ise ilk yapılacak olan onlarla savaşmak değil, onlara İslam devleti sınırları içerisinde barış ve huzur içinde yaşayabilecekleri bir ortam tesis etmek amacına yönelik olarak onlarla zimmet sözleşmesi yapmaktır.

Zimmet sözleşmesinin gayrimüslimlerin hepsi ile yapılıp yapılmayacağı konusu İslam hukukçuları tarafından tartışılmıştır. Buna göre zimmet sözleşmesinin ehl-i kitap ve Mecusilerle yapılabileceği şeklinde bir görüş birliği oluşmuştur. Diğer dinlere mensup olanlarla zimmet sözleşmesinin yapılıp yapılmayacağı konusunda ise ihtilaf vardır.⁸³

Zimmet sözleşmesinin yapılabileceği gruplar hakkındaki ihtilaflarda delil olarak getirilen, cizyeyi verinceye kadar savaşın⁸⁴ ayetinden hareketle Hristiyanlar ve Yahudiler ile zimmet sözleşmesinin yapılması zorunludur. Fakat öte yandan Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Hecer Mecusilerinden cizye aldığı yönünde bir rivayet mevcuttur. Ayrıca yine Hız. Peygamber (s.a.v.)'den gelen, Mecusiler hakkında söylediği "onlara da ehli kitaba muamele yaptığınız gibi yapın" şeklindeki rivayetten hareketle İslam hukukçuları Mecusiler ile de zimmet sözleşmesinin yapılabileceği konusunda ittifak etmişlerdir.⁸⁵

Hristiyan, Yahudi ve Mecusiler dışında kalan diğer din mensupları ile zimmet sözleşmesinin yapılması meselesinde mezhepler arasında farklı görüşler mevcuttur. Buna göre; Şâfîî ve Hanbelî mezhepleri bu üç din dışında başka bir dine mensup olanlar ile zimmet sözleşmesi yapılamayacağını savunmuşlardır.⁸⁶ Mâlikîler ise, Hız.

⁸² Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi 'us-Sâhîh*, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000, "Cihâd ve Siyer"; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İzzet Ubeyd es-Seyyid, Hıms 1969-1974, "Cihâd", 82; Hamidullah, Muhammed, *İslam'da Devlet İdâresi*, s. 380.

⁸³ İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1995, II/750,778; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X/560; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, (thk. Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî ve Sâkir b. Tefkîk el-Arûrî), Matb'atu İbn Hazm, Beyrût 1418/1997, I/78-79.

⁸⁴ Tevbe, 9/29.

⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X/558-559; Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, IX/428; Muhammed b. İdrîs eş-Şâfîî, *el-Ümm*, (thk.: Rifat Fevzi Abdülmuttalib), Dâru'l-Vefa, Kâhire 2001, V/408.

⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X/563; Şirbinî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *el-Muğnî'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Fikr Beyrût, ty., VI/62-63.

Peygamber'in ordu komutanlarına verdiği yukarıda bahsedilen talimatından hareketle mürtedler dışındaki bütün gayrimüslimlerle zimmet sözleşmesi yapılabileceği görüşündedirler.⁸⁷ Hanefî mezhebine göre ise Arap müşrikler ve mürtedler dışındaki bütün gayrimüslimlerle zimmet sözleşmesi yapılabilir. Çünkü zimmet sözleşmesi gayrimüslimlerin İslam'ı daha yakından tanıyabilmeleri için yapılır. Ama Arap müşrikler Kur'ân-ı Kerîm kendi dillerinde olmasına rağmen, onu çok rahat anlayabilme imkanına sahipken hala inkar ediyorlarsa bu onların artık inkar yönlerinin ağır olduğunu, dolayısıyla İslam'ı tanıyıp Müslüman olma ihtimallerinin olmadığını gösterir. Bu yüzden onlarla zimmet sözleşmesi yapılmaz.⁸⁸

Hristiyan ve Yahudiler ile (ehl-i kitap) zimmet sözleşmesi yapılması Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilmekte⁸⁹ ama bu, diğer dinlere mensup olanlarla yapılamayacağı anlamına gelmemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mecusiler ile zimmet sözleşmesi yapmıştır. Bunların diğer dinlere mensup olanlardan pek bir farkı yoktur. Çünkü bunlar ateşe tapmaktadırlar. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ordu komutanlarına verdiği talimatta diğer din mensuplarına yöneliktir. Bundan dolayı zimmet sözleşmesi bunu talep eden herkes ile yapılabilir.⁹⁰

2.5.2. Müslümanların Kalıcı İkamet Kazanması

Müslümanların dinlerini yaşama konusunda baskı ve zulüm gördükleri yerlerden yani dâruhharbten, güvende olacakları yerlere yani dâruislama hicret etmelerinin bir zorunluluk olduğunu yukarıda ifade ettik.

Müslümanların dâruislama dışında yaşamaları kendilerini yalnız hissetmelerine, ümmet bilincinden uzak kalmalarına sebep olur. Ayrıca dâruhharbte yaşamak İslam'ın hoş görmediği bir durum olan gayrimüslimlere benzeme, onlara özenme durumlarına sebep olabilir.

⁸⁷ Sahnûn b. Abdisselâm Sa'd et-Tennûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, (thk.: Hamdî Muhammet), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1999, II/622.

⁸⁸ Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâi'*, IX/433-434, 437.

⁸⁹ Tevbe, 9/29.

⁹⁰ İbnu'l-Kayyım, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, I/89-90.

2.6. İslam Hukukunun Sığınma Konusundaki Temel Prensipleri

İslam bütün Müslümanlara bir ümmet gözüyle bakmakta⁹¹ ve dünyadaki bütün Müslümanları İslam devletinin doğal vatandaşı olarak kabul edilmektedirler.⁹² Bu anlamda dâruhârbten dâruislama gelen Müslümanlar artık doğal olarak vatandaş statüsündedirler. Onlara, dâruislama bulunan diğer Müslümanlar tarafından yardım yapılması, kolaylıklar sağlanması dini bir zorunluluktur. İslam devletine yeni gelmiş olan Müslümanlar konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle denilmektedir:

Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.⁹³

Bu ayette dâruislama gelen Müslümanlara nasıl davranılması gerektiği hususu özetlenmiştir.⁹⁴ Buna göre dâruislama gelen Müslümanlara iyi muamele edilmeli ve onlara karşı sevgi beslenmelidir. Onlara karşı çok iyi davranılmalı ve iyi davranma konusunda, onları kendilerine önceleme ölçü alınmalıdır. Yine ayette başkalarına yardım konusunda gösterilen cimrilikten uzaklaşma, ahiret yurdunda kurtuluşa erme ve Yüce Allah'ın iyilik ve güzelliklerine yakınlaşma anlamında kullanılmaktadır.⁹⁵

Esas itibariyle İslam'ın ülkesine gelen herkese karşı temel yaklaşımı bu ayet çerçevesinde gerçekleşmektedir.⁹⁶ Bu durumun böyle olduğuna dair İslam tarihinde pek çok örnek bulmak mümkündür. Müslüman bir ülkeye gelen her yabancıya emân aldığı anda artık malı, canı ve ailesi dokunulmaz hale gelir. Bu çerçevede kendisine itibar edilir ve güzel muamelede bulunulur.⁹⁷

2.6.1. Ahde Vefa

Gayrimüslimlerin Müslüman toplumunda geçici bir süre kalabilmeleri için kendilerine verilen eman, temelde bir sözdür. Sözlere sadık kalmak ise İslam'da açıkça emredilen bir durumdur. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de “Verdiğiniz sözü de yerine

⁹¹ Enbiyâ, 21/92.

⁹² Özel, *Dâruislama Dâruhârb...*, s. 221.

⁹³ Haşr, 59/9.

⁹⁴ Abou el-Wafa, Ahmed, *The Right to Asylum between Islamic Shariah and International Refugee Law: A Comparative Study*, UNHCR, Riyad 2009, s. 46.

⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII/242.

⁹⁶ Abou el-Wafa, Ahmed, *The Right to Asylum...*, s. 47.

⁹⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, IV/108-109; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/245.

getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.”⁹⁸ buyurmaktadır. Yine Yüce Allah’ın diğer bir buyruğu da “Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’ın ahidini yerine getirin ve Allah’ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri çok iyi bilir.”⁹⁹ şeklindedir. Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan bu ve benzeri ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki Müslümanlar verdikleri sözün gereğini yerine getirmek mecburiyetindedirler. Yine Müslümanların verdikleri sözlerden sırf kendi istek ve menfaatleri doğrultusunda tek taraflı olarak vazgeçmeleri de uygun değildir.¹⁰⁰

Hanefiler eman akdini Müslümanlar açısından bağlayıcı olmayan (gayri-lazım) bir akit olarak görmüşler ve eğer maslahat varsa eman akdinin bozulabileceğini söylemişlerdir.¹⁰¹ Diğer üç mezhep ise eman akdinin Müslümanlar için bağlayıcı bir akit olduğunu ancak çok zaruri durumların ortaya çıkması halinde bozulabileceğini söylemiştir.¹⁰² Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde buyurmaktadır:

Ancak Allah’a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever.¹⁰³

Dolayısıyla gayrimüslimler ile yapılan anlaşmalarda esas olan anlaşmanın bozulmaması, eğer karşı taraf anlaşmaya muhalif davranmıyorsa onlara verilen sözden geri dönülmemesidir.

Eman akdinde esas olan elbetteki ahde vefa ilkesidir. Ancak pek tabidir ki karşı tarafın anlaşmaya aykırı davranması, Müslümanlar açısından tehlikeli hale gelmesi, tehlike ihtimallerinin bulunması gibi hallerde maslahat ilkesi gereği sözden dönülmesi, anlaşmanın iptal edilmesi gerekmektedir. Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de “(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez.”¹⁰⁴ şeklinde ifade edilerek Müslümanların bu konudaki maslahatları korunmuş ve zor duruma düşmelerinin önüne geçilmiştir.

⁹⁸ İsrâ, 17/34.

⁹⁹ Nahl, 16/91.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/230.

¹⁰¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, IX/4321; Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*, I/264.

¹⁰² Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IX/245; IV/238.

¹⁰³ Tevbe, 9/4.

¹⁰⁴ Enfâl, 8/58.

2.6.2. Ayrımcılık Yapmama

İslam evrensel bir din olduğu için muhatabı bütün insanlardır. İnsanlar İslam'a uyma ya da onu reddetme konusunda serbesttirler fakat İslam'ın hükümlerinin tatbik edilmesi konusunda herkes eşittir. İslam hukuku hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün insanların haklarını korur ve insana verilen şeref özelliğine saygı duyar.¹⁰⁵ İslam'ın ortaya koyduğu en temel ilkelerden birisi bütün insanların herhangi bir ayırım gözetilmeksizin eşit haklara sahip olduğu ilkesidir.¹⁰⁶ İnsanların birbirlerine üstünlükleri de ancak Allah'a karşı takvalarıdır.¹⁰⁷ İslam dini insanlar arasında herhangi bir şekilde ırk, renk veya cinsiyet konusunda ayırım yapmaz.¹⁰⁸ İslam'ın bu genel yaklaşımı sığınma ve mültecilik konusunda da mevcuttur. Buna göre İslam ülkesine sığınma talebiyle gelen herkes eşit görülmekte, bu taleplerine eşitlik ilkesi etrafında karşılık verilmektedir.

2.6.3. İnsanilik

İslam dini sığınmayı insanın tabii bir hakkı olarak görür. Bu hakkı kullanmasında da insanın onuruna göre hareket eder. Normal şartlarda Müslümanlara gayrimüslimler ile yakınlaşmayı, onlara meyletmeyi yasaklayan¹⁰⁹ İslam, sığınma konusunda onlara yardım edilmesini, onların sığınma talebine olumlu cevap verilmesini mecbur kılar.

2.6.4. Geri Göndermeme

İslam tarihi içerisinde gördüğümüz sığınma ve göç olayları incelendiğinde İslam'ın bu konudaki prensiplerinden birisinin de geri gönderilmeme ilkesi olduğu anlaşılmaktadır. İslam ülkesine gelip sığınma talep eden kişinin bu talebine karşılık vermek, ona yardımcı olmak İslam'ın getirdiği bir zorunluluktur. Geri döndüğünde işkence göreceğinden korkan kişinin emanının bozulmaması gerekmesi de geri gönderilmeme ilkesi ile ilgilidir. İslam devleti kendisine sığınan bir kişiyi geri göndermeyi vefasızlık olarak değerlendirir ve ahde vefa ilkesi gereği çok zaruri durumlar dışında geri gönderme yoluna başvurmaz.

¹⁰⁵ İsra, 17/70.

¹⁰⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de insanların eşit olduğunu ifade eden pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak bkz.: A'râf, 7/189; Nisâ, 4/1; Zümer, 39/6.

¹⁰⁷ Hucurât, 49/13.

¹⁰⁸ Rûm, 30/22; İnfitâr, 82/6-8; Fâtır, 35/27-28.

¹⁰⁹ Mümtehine, 60/8.

Yine bu konuyla paralel bir şekilde kaçak yollarla İslam ülkesine girmiş olan kişilere karşı ön yargısız ve müsamahalı davranması İslam'ın bu konu özelindeki prensiplerinden birisidir. Dârulharb vatandaşı gayrimüslimlerin, İslam ülkesiyle bir sözleşme bulunmadıkça dâruislama girme hakları bulunmamaktadır. Eğer bu şekilde kaçak yollardan gelirlerse haklarında casus ya da esir hükmü uygulanır.¹¹⁰ Ancak harbîler, elçi yahut tüccar olduklarını iddia ederlerse onların bu sözlerini kanıtlayacak bir delillerinin var olup olmadığına bakılır. Yine harbîler İslam ülkesine emân almak gayesiyle geldiklerini söylerlerse onların bu taleplerine cevap verilmesi gerekmektedir.

2.6.5. Kalıcı Koruma Kazandırma

İslam devletinden değişik gerekçelerle sığınma talep edenlerin bu taleplerinin karşılanması esastır. Ancak verilen bu korumanın süresi konusunda İslam hukukçuları arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefiler emanın en fazla bir yıllık yapılabileceğini, bir yılın sonunda artık hala İslam ülkesi içerisinde kalınıyorsa zimmi olarak değerlendirilip cizye alınması gerektiğini kabul etmişlerdir.¹¹¹ Şafiiler elçi, tüccar gibi özel amaçları olanların bu amaçları sona erince emanlarının son bulacağını, böyle özel bir amacı olmayanların ise en fazla dört ay emanlı olabileceklerini savunmuşlardır.¹¹² Malikiler emanın dört aydan daha az olacak şekilde kısıtlanamayacağı, Hanbeliler ise normal şartlarda bir sınırlamanın söz konusu olmayacağı ve en fazla on yıla kadar uzatılabileceği şeklinde iki değişik görüşü benimsemişlerdir.¹¹³ Sonuç olarak mezhepler arasında eman akdinin tam olarak süresinin ne olduğu konusu ihtilafıdır. Ancak eman akdinin her halükarda süre ile kısıtlanabileceği muhakkaktır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gönderdiği ordu komutanlarına verdiği talimat¹¹⁴ hatırlanacak olursa; İslam'ın gayrimüslimlerle ilişkilerde temel prensibi savaşmak değildir. Aksine onları İslam'a davet etmek, eğer bunu kabul etmiyorlarsa ardından zimmet sözleşmesi teklif etmektir. Gayrimüslimlere gerek Müslüman olmalarını

¹¹⁰ Özel, "Harbî", XVI/113.

¹¹¹ İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, IV/351.

¹¹² Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, (thk.: Rifât Fevzi Abdülmuttalib), Dâru'l-Vefa, Kâhire 2001, IV/11; Şirbinî, *el-Muğni'l-Muhtâc*, IV/23.

¹¹³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX/244.

¹¹⁴ Müslim b. Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'us-Sâhîh*, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000, "Cihâd ve Siyer"; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İzzet Ubeyd es-Seyyid, Hıms 1969-1974, "Cihâd", 82; Hamidullah, Muhammed, *İslam'da Devlet İdâresi*, s. 380.

sağlayarak doğal vatandaşlık sağlanması gerekse zimmet ile vatandaş statüsü verilmesi kalıcı bir koruma sağlama amacını taşımaktadır.

2.7. Değerlendirme

İslam'ın kendinden önce Araplar arasında mevcut olan uygulamalar konusundaki temel yaklaşımı noktasından değerlendirildiğinde eman müessesesi İslam'ın revize edip geliştirmiş olduğu uygulamalar arasındadır. Çünkü eman ve aynı anlamda kullanılmış olan himaye, civar gibi müesseseler İslam öncesi Arap toplumunda çok değer atfedilerek uygulanagelmiştir. Ancak yapılan araştırma neticesinde çok rahatlıkla anlaşılmaktadır ki İslam dini bu müesseseleri sadece devam ettirmekle yetinmemiş ciddi ölçüde ileri bir boyuta taşımıştır. Her şeyden önce İslam sığınma/iltica mefhumuna yasal bir boyut kazandırmıştır. İslam'ın bir meseleyi yasal zemine oturtması elbette en temelde Kur'an ve sünnette meseleye yer vermesi ile olmaktadır. Bu anlamda iltica/sığınma mefhumuyla örtüşen eman müessesesi hem Kur'an ve sünnette, hem de icma da kendisine yer bulmuş ve yasal kimliğini elde etmiştir.

İltica/sığınma konusunda ilk olarak hangi gerekçelerin insanı bu yola sevk ettiğinin anlaşılması gereklidir. Bu açıdan bakıldığında İslam sığınma olgusuna diplomatik ve ticari maksatların, İslam dini hakkında bilgi edinmenin, baskı ve zulümden uzaklaşmanın gerekçe olabileceğini ortaya koymuştur. En nihayetinde de İslam dini sığınma gerekçesi olarak kişilerin şahsi istekleri ve menfaatlerini görmüş ve aslında bu şekilde çok geniş bir çerçeve belirlemiştir.

Yine İslam dini, sığınma gerekçelerinin oluşması neticesinde sığınma talep eden kişinin bu talebine cevap verme konusunda belli şartların oluşması halinde bir mecburiyet getirmiştir. Sığınma talebine cevap vermeyi mecbur kılan şartlar ise ilk başta elbette Müslümanların ve İslam ülkesinin zararına bir durumun söz konusu olmamasıdır. Bu günümüzde modern devletlerin de kabul edebileceği bir durumdur. Çünkü devletlerin yapacakları işlemlerde öncelikli olarak güvenliklerini düşünmeleri tabii bir durumdur. Sığınma verilebilmesi için gerekli diğer bir şart, sığınmanın İslam hakimiyeti altında olan bir yerde verilmesidir. Bu, ahkâmın uygulanması için hakimiyetin gerekli olmasından kaynaklanmaktadır. Sığınma talebine cevap verilmesi için gerekli bir şart olmasa da, var olması halinde sığınma vermenin zaruri olduğu durum ise menşe ülkenin korumasından faydalanmama durumudur. Menşe ülkede

korumasını kaybetmiş hatta orada can güvenliği tehdit altında olanlara eman verilmesi zorunlu kabul edilmiştir.

Sığınma gerekçelerinin varlığı ve şartlarının oluşumu sonrasında sığınma talep eden kişiye kim ya da kimler tarafından cevap verilebileceği konusu İslam hukukçuları tarafından tartışılmıştır. Eğer sadece şahıslara verilen bir koruma söz konusu ise yönetici olmak ya da yönetici tarafından yetkilendirilmiş olmak kaydı aranmaksızın mükellef olan herkes eman verme yetkisinde görülmüştür. Bütün bir şehir halkına eman vermek gibi daha büyük durumlarda ise yaygın kanaate göre yetkinin devlet başkanına ait olduğu kabul edilmiştir.

Gayrimüslimlere İslam ülkesinde verilen geçici koruma durumunun süresinin ne kadar olduğu hususu da İslam hukukunda tartışma konusu olmuştur. Tam süresi tartışılmış olsa da eman, tanımı yapılırken açıkça anlaşıldığı gibi geçici süre üzerine yapılan bir anlaşmadır. Bu süre dolduğunda anlaşma hükümleri de doğal olarak ortadan kalkmış olur. Bunun dışında eman akdini çok ciddi durumlar haricinde Müslüman tarafın tek taraflı fesih yetkisinin olmadığı kabul edilmiştir. Gayrimüslim taraf ise kendisine verilen emanı dilediği zaman sonlandırma konusunda serbesttir. Bunu bizzat fesih talebinde bulunarak yapabileceği gibi ülkesine geri dönmek suretiyle de yapabilir. Eman sözleşmesini sonlandıran diğer bir durum ise çeşitli suçların işlenmesidir. Bazı suçları irtikap eden müste'menlerin eman sözleşmesi kendiliğinden son bulur. Eman sözleşmesi son bulunca müste'mene ne olacağı konusu suçunun cinsi ile ilgili bir durumdur. Buna göre emanı son bulan müste'men için sınırdışı edilme, köleleştirme, esir kabul edip fidye talep etme ve öldürme şeklindeki dört yoldan birisi seçilebilmektedir.

İslam devletine geçici ikamet ile gelen müste'menler kalıcı ikamet etme hakkı da kazanabilirler. Kalıcı ikameti kimlerin kazanabileceği konusu literatürde üzerinde tartışılmış bir konudur. Genel kabule göre herkese kalıcı ikamet sağlanabilir. İslam hukuku açısından kalıcı ikamet sağlanması zimmet sözleşmesi ile mümkün olmaktadır. Ancak zimmet sözleşmesi yapmış olan zimmiler İslam ülkesinin vatandaşı kabul edilmektedirler. Dolayısıyla vatandaş kabul edildikleri için onların mülteci ve sığınmacı olarak değerlendirilmeleri mümkün değildir.

Kalıcı ikamet etme konusunda bir diğer mesele de Müslümanların gayrimüslimlere ait ülkelerde yani dâruharbte ikametleri konusudur. Müslümanların

dâruhârbe kalıcı ikametleri dini özgürce ve açıktan yaşama ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Dinin açıktan ve özgürce yaşanabildiği yerlerde ikamet caiz görülmüşken dini konularda baskı ve zulme maruz kalınması halinde imkanı olan herkesin dâruislama göç etmesinin zorunlu olduğu kabul edilmiştir.

İslam hukukunun iltica/sığınma konusunda temel yaklaşımı koruma sağlayan eman müessesenin bir söz olduğu noktasından hareketle, bu sözün gereğini yerine getirmektir. İslam dininin yapısı gereği korumanın sağlaması noktasında ırk, din, cinsiyet gibi hiçbir unsuru ayrıcalık ve ayırım yapılabilecek bir mesele olarak değerlendirmemek söz konusudur. Yine İslam dininin gereği sığınma insanın temel hakkı kabul edilmiş ve bu maksatla dâruislama girenlerin geri gönderilmesi istisnai bir durum olarak görülmüştür. En son olarak İslam dininin nihai hedefi esasında geçici koruma verme konusunda zorunluluk getirmekten ziyade kalıcı koruma sağlamaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA SIĞINMACILARIN TEMEL

HAK VE SORUMLULUKLARI

Eski Yunan ve Roma'da, Eski Mısır ve İran'da hatta XIX yüzyıla gelinceye kadar Avrupa'da yabancılar hukukun korumasından mahrum idiler¹. İslam dini, hakları çiğnenmiş ve ellerinden zorla alınmış insanların haklarını teslim etmek ve bu hakları çiğnemek cüretinde bulunanlara karşı her türlü vasıtayı kullanarak haksızlığı bertaraf etmek için gelmiştir.² Bu bağlamda haklara tecavüz edenleri zalim olarak nitelemiş, zalimlerin zulmüne karşı topluca mücadele etmeyi, ancak bu mücadelenin de haddi aşmayacak şekilde yapılmasını istemiştir.³ Söz konusu ayetlerde zulüm gören kişinin inancı ile ilgili bir ayırım yapılmamış, inanç ayrımı gözetmeksizin haksızlığa maruz kalan herkes kastedilmiştir.⁴

İslam ülkesinde Müslümanlar birçok haklara sahip oldukları gibi İslam devleti içerisinde yaşayan gayrimüslimler de onlar gibi birçok hak ve özgürlüklere sahip olmuşlardır. Günümüze kadar İslam devletlerinde Müslüman olmayanlar her türlü temel hak ve özgürlüklere sahip olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Hatta başka dinlerin hakim olduğu yerlerde çeşitli problemlere, baskı ve zulümlere maruz kalanlar İslam devletlerine sığınmışlardır. İslam devletine sığınmış ve geçici koruma almış müste'menler ve kalıcı koruma elde edip İslam devletinin vatandaşı olmuş zimmiler de birer gayrimüslimdirler.

Gayrimüslimler gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında ve gerekse dört halife döneminde her türlü haklardan yararlanmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde

¹ Özel, Ahmet, "Gayrimüslim", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 420.

² Guliyev, Fuad, *İslam Hukukunda Müslüman Olmayanlara Yönelik Kısıtlamalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006, s.30.

³ Şûra, 42/39-43.

⁴ Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2007, IV/755.

Medine’de bulunan gayrimüslimler ile yapılan “Medine Vesikası” olarak bilinen sözleşmeden, diğer gruplarla farklı vesilelerle yapılan sözleşmelere kadar her türlü ilişkide bunu görmek mümkündür.⁵ Hz. Peygamber (s.a.v)’in; “Kim Müslüman olmayan bir vatandaşa (zimmîye) eziyet ederse kıyamet gününde onların haklarının savunucusu olarak beni karşılarında bulacaktır”⁶ şeklindeki hadisi de bu ilişkilerin temelini, gayrimüslimlere ne derecede önem verildiğini açık bir şekilde ifade etmektedir.

Bir gayrimüslim olarak sığınmacıların mültecilerin İslam devleti içerisinde sahip oldukları temel haklar ve mesul oldukları yükümlülükler temel olarak aşağıdaki şekildedir.

3.1. Sığınmacıların Temel Hakları

İnsanın insan olması dolayısıyla istifade etme hakkını elde ettiği, bedeni varlığına ve fikir alanına ilişkin hak ve özgürlükler vardır. Bunlara şahsi haklar denilmektedir.⁷ Hiç kimse bir başkasının maddi ve manevi kişiliğine ve hürriyetine engel olma hakkına sahip değildir. Bundan dolayı İslam devletinde yaşayan Müslüman olmayan her vatandaş, her Müslüman gibi hiç bir saldırıya uğramadan rahat edeceği şekilde yaşama hakkına sahiptir. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de; “*Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler*”⁸ buyurarak açık bir şekilde insanlara hiçbir durumda zulmetmediğini, fakat insanların kendi kendilerine zulmettiğini ifade etmektedir.⁹

3.1.1. Kişi Dokunulmazlığı Hakkı

İslam insana ırk, din, dil, vatan gibi özelliklerini göz önünde bulundurmaksızın saygı ile yaklaşır. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’den bize ulaşan rivayetlerde haksız yere bir insanın canına kıymanın büyük bir günah olduğu belirtilmiş ve buna yönelik hem bu dünyada hem de ahirette çeşitli cezalar öngörülmüştür. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de bu hususta şöyle buyurmaktadır:

⁵ Özel, “Gayri müslim”, XIII/420.

⁶ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İzzet Ubeyd es-Seyyid, Hıms 1974, 33.

⁷ Bostancı, Ahmet, *Hz. Peygamber’in Gayri Müslimlerle İlişkileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001, s. 79.

⁸ Yûnus, 10/44.

⁹ Guliyev, *İslam Hukukunda Müslüman Olmayanlara ...*, s. 31.

Kim yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur.¹⁰

Bu ayette belirtilen insan hayatına dair önem gayrimüslimleri de kapsayacak niteliktedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Bir zimmîyi haksız yere öldüren cennetin kokusunu duyamaz. Halbuki onun kokusu kırk yıllık yoldan duyulur.*”¹¹ buyurmuştur. Bu hadisin ifade ettiği gibi statüsü ne olursa olsun haksız yere bir insan öldüren, Allah’ın insanlara vaat ettiği en büyük mükâfat olan cennetten mahrum kalacaktır.

İslam hukukçuları Müslüman ve gayrimüslimleri kişi dokunulmazlığı açısından değerlendirirken farklı görüşleri benimsemişlerdir. Hanefiler hariç çoğunluğa göre bir Müslüman bir zimmîyi öldürürse diyet ödemesi gerekir. Hanefilere göre ise bu durumda kısas gerekir.¹² Diyetin gerektiği durumlarda bazı hukukçulara göre zimmînin diyeti Müslümanın diyetinin yarısı, diğerlerine göre ise üçte birine kadardır. Hanefiler ile diğer bazı hukukçular diyetlerin eşit olduğunu kabul etmişlerdir. Hanbelîler ise kasten adam öldürmede kısas gerekmesi bile tam diyetin ödenmesi gerektiğini söylemişlerdir.¹³

Emanın özet bir şekilde; Müslüman olmayan bir ülkenin gayrimüslim vatandaşının Müslümanların hakimiyeti altındaki topraklara (dârulislam) belli bir süre ile girebilmesi için verilen can ve mal güvencesi¹⁴ olarak tanımlandığına değinmiştik. Buna göre eman ile dârulislamda bulunan kimselerin can güvenliğinin olacağı açıktır. Eman sözleşmesi son bulana kadar da bu hakları devam edecektir.

3.1.2. Seyahat ve İkamet Hakkı

İslam devleti içerisinde yer alan gayrimüslimler, bazı kısıtlamalar haricinde genel olarak Müslümanlarla eşit bir ikamet ve seyahat hakkına sahiptirler.¹⁵ Bu hakları serbestçe dolaşma, yer değiştirme ve diledikleri yerlerde yerleşme şeklindedir.

¹⁰ Mâide, 5/32.

¹¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahîh*, (hrk.: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm), Dâru’s-Selâm, Riyad 2000, “Cizye”, 5.

¹² Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes’ûd, *Bedâi’u’s-Sanâi’ fî Tertibi’s-Şerâi’*, (thk.: Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 1418/1997, s. 237.

¹³ Özel, “Gayri müslim”, XIII/421.

¹⁴ Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’*, IX/416; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfi*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrût 1408/1988, IV/335.

¹⁵ Bostancı, *Hz. Peygamber’in...*, s. 101

İslam dinin ortaya çıktığı ve yayıldığı yer olması, Müslüman aleminin en kutsal mabed ve mekanlarının burada bulunması sebebiyle Hicaz Bölgesi'nde gayrimüslimlerin ikameti ilgili ayet¹⁶ ve hadislerden¹⁷ dolayı yasak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söylediği rivayet edilen müşriklerin veya Yahudilerin ve Hristiyanların Arap yarımadasından çıkarılmaları ile ilgili hadisler ve müşriklerin Mescid-i Haram'a girmelerini yasaklayan ayetin¹⁸ ihtiva ettiği anlam üzerinde tartışmalar olmakla birlikte, müşrikler Mescidi Haram'a her ne amaçla olursa olsun giremezler. Medine'ye ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Taif'ten gelen bir heyeti mescidde karşılaması ve Hz. Ömer'in uygulamalarına göre, izinli olmaları kaydıyla üç günden fazla kalmamak üzere girebilecekleri kabul edilmiştir.¹⁹

3.1.3. Aile Birliğinin Korunması Hakkı

İslam hukukunda toplumun temel yapısını oluşturan aile kurumunun ayrı bir önemi vardır. Yaşadığı yeri terk edip başka yere sığınmanın temel gayesi sıkıntı ve problemlerden uzaklaşmaktır. Aile yapısı dağılmış olan birisinin sıkıntılardan kurtulduğu pek söylenemez. Nitekim aile yapısının dağılması geride yetim çocuklar, dul kadınlar bırakabilecek bir durumdur. Hz. Peygamber (s.a.v.) annesi ile çocuğu arasını ayıran kimsenin kıyamet gününde sevdiklerinden ayrılacağını söylemiş²⁰ ve konunun önemine dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'den gelen çok sayıda rivayet ve İslam tarihi içerisindeki uygulamalar göstermektedir ki eman ile dâru'lislam sınırlarına giren bir kimse dâru'lharb sınırlarında kalan aile fertlerini de getirme hakkına sahiptir. Yine dâru'lharbtan dâru'lislama gelecekleri zaman ailenin küçük çocukları da eman dahilinde kabul edilir. Hanefilere göre ise ailenin bütün kadınları emanlı sayılır.²¹ Kadınlara bu şekilde geniş bir eman kapsamı tanımlanmasının nedeni kadınların İslam devleti ile savaşma ihtimallerinin çok az olmasıdır. Ancak esasında burada kadınların zorluklar karşısında daha fazla sıkıntıya düşebilecekleri ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber

¹⁶ Tevbe, 9/28.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrût 1979, I/95.

¹⁸ Tevbe, 9/28: "Ey iman edenler, (Allah'a) ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmayın. Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah sizi dilediğinde lütuf ve ihsanıyla zenginleştirecektir. Allah gerçekten alîmdir, hakîmdir."

¹⁹ İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1997, X, 605.

²⁰ Tirmizî, "Buyû", 1283.

²¹ Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammd b. Ahmed b. Sehl, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, (thk., Ebû Abdillâh Muhammed Hasen İsmâîl eş-Şâfi'î), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, I/344-345.

(s.a.v.) ve ondan sonraki ilk dönemlerde görülen aile birliği korumaya dair uygulamalar daha çok anne ile çocuk ve kadınlar etrafında görülmektedir.²²

3.1.4. Özel Hayatın Gizliliği Hakkı

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde insanlar arasında hiçbir şekilde dini veya başka bir türlü ayırım yapılmaksızın onların gizli yönlerinin araştırılması, izinsiz olarak yaşadıkları yerlere girilmesi gibi hususlarda açık hükümler bulunmaktadır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır:

Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere izin alıp ev halkına selam vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha hayırlıdır. Umulur ki, düşünüp anlayasınız. Eğer orada kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Ve eğer size “dönün” denirse siz de dönün. Bu sizin için daha temizdir. Muhakkak Allah yaptıklarınızı bilendir.²³

Bu ayet bütün Müslümanlara yönelik olduğu gibi insan olmaları dolayısıyla gayrimüslimler içinde geçerlidir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) Hayber'de yaptığı bir konuşmada ehl-i kitabın evlerine izinsiz girmenin helal olmadığını ifade etmiştir.²⁴ Bu da özel hayatın gizliliği konusunda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında herhangi bir farkın bulunmadığını göstermektedir. Bir gayrimüslim olan sığınmacı ve mülteciler de bu hükme dahildirler.

3.1.5. Dini Yaşam Hakkı

İnsanların arzu ettikleri herhangi bir dine inanmaları ve bir zorlama yahut baskı altında kalmadan seçmiş oldukları dinin gereklerini özgürce yerine getirmeleri din ve vicdan hürriyetinin bir gereğidir. Hiçbir dini inanç taşımamakta din ve vicdan özgürlüğünün bir gereğidir. Kur'ân-ı Kerîm'de açık şekilde ifade edildiği üzere inanmayan insanların inanmaları için herhangi bir şekilde zorlama ve baskı söz konusu olamaz. Bu şekilde yapılan baskılar hiçbir zaman meşru olamaz: “*Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan seçilip belli olmuştur...*”²⁵, “*Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederdi, şimdi sen mi insanları iman etmeleri için zorlayacaksın?*”²⁶

²² Abou el-Wafa, Ahmed, *The Right to Asylum between Islamic Shariah and International Refugee Law: A Comparative Study*, UNHCR, Riyad 2009.s.150-157.

²³ Nur, 24/27-28.

²⁴ Ebû Yûsuf, s. 31-32

²⁵ Bakara, 2/256.

²⁶ Yunus, 10/99.

Herhangi bir dine inanmak, ona bağlanmak, insanların hür vicdanlarıyla seçip karar verecekleri bir durumdur. Yüce Allah insanları iman etme ve inkar etme hususlarında serbest bırakmış, onları inanmaya zorlamamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sadece onları doğru yola davet etmesini emretmiştir. Yüce Allah doğru ve yanlış yolların hepsini kitabında bütün insanlığa açıklanmış ve bu yollar arasında yapılacak tercihi insanların hür vicdanlarına bırakılmıştır. İslam dininin bu konuyla ilgili temel prensibi “*Sizin dininiz size, benim dine banadır*”²⁷ ayetinde ifade edilen şekildedir.

Buna göre yukarıda bahsedilen ayetler doğrultusunda İslam'ın inanç konusunda, İslam devletinin vatandaşı olan gayrimüslimlere yönelik genel yaklaşımı açıkça anlaşılmaktadır. İslam insanları dini inançlarını seçme noktasında serbest bırakır, onlara inançlarını değiştirmeye yönelik her hangi bir baskı yapmaz. Bütün inançlar, dinler, mabetler İslam'ın koruması ve emniyeti kapsamına alınmıştır.²⁸

İslam'da gayrimüslimlerin özgürce iman etme hürriyetleri tam olarak sağlanmış, İslam'a girmeye zorlanmaları açık bir şekilde yasaklanmıştır.²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*İman etmiyorlar diye nerdeyse kendini helak edeceksin. Dilesek onların üzerine gökten bir mucize indiririz de boyunları ona eğilir (inanırlar).*”³⁰ Bu ayette belirtilmiş olduğu şekliyle Yüce Allah insanların zor ve baskı altında kalarak değil, kendi rıza ve tercihleri ile iman etmelerini tercih etmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bizlere ulaşan çeşitli rivayetler de mevcuttur. Medine Vesîkası'nın 25. maddesi gayrimüslimlerin din hürriyetine sahip olmaları ile ilgilidir: “*Yahudilerin dini kendilerine, müminlerin dini kendinedir. Buna hem mevlaları (azatlı köleleri) hem de kendileri aittir.*” Bu madde, Medine'deki her topluluğun vicdan ve din hürriyetlerine sahip olacaklarını göstermektedir. Bu madde gereğince Medine'de bulunan Yahudiler herhangi bir baskıya maruz kalmaksızın kendi dinlerini tatbik etme hakkını elde etmişlerdir. Yine ayrıca bu vesikanın maddeleri gereğince Medine'de bulunan topluluklar, sadece dini gerekleri tatbik etme ve ibadet bakımından özgür kabul edilmemişler, aynı zamanda sadece mensubu bulunduğu dini cemaatin yasalarına göre, Hristiyanlar Hristiyan kanunlarına göre, Yahudiler de Yahudi kanunlarına göre yargılanacaklardır. Bunun bu şekilde olacağını Hz. Peygamber

²⁷ Kâfirûn, 109/6.

²⁸ Şekerci, Osman, *İslam Ülkelerinde Gayri Müslimlerin Temel Hakları*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 28-29.

²⁹ Bakara, 2/256.

³⁰ Şuarâ, 26/3, 4.

(s.a.v.)'in hayatının değişik bölümlerinde de görebilmek mümkündür. Nitekim Tebuk seferi dönüşünde Himyeri'lere yazılan yazıda da şu ifadeler bulunmaktadır: *“Yahudilik ve Hristiyanlığında ısrar gösterip sebat edenler, dinlerinden zorla döndürülmeyecekler. Fakat cizye vergisine tabi olacaklardır.”*³¹

İslam dininin gayrimüslimlere inanç özgürlüğü tanınması ile ilgili olarak Mevdûdî (v. 1979); *“Gerçekte İslam, tüm gayrimüslimlere inanç özgürlüğü verir. Kişi istediği yaşam tarzını seçebilir ve istediği şeye tapıp tapmamakta özgürdür. İslam müminlere, kafir ve müşrikleri yanlış inanç ve alışkanlıklarından, ikna yoluyla vazgeçirmeye çalışmalarını tavsiye eder, fakat bu amaçla savaşmaya asla izin vermez.”*³² demektedir. Esasında bu ifadeler İslam'ın konuyla ilgili temel yaklaşımı özetler mahiyettedir.

İslam dininde gayrimüslimlere inanç konusunda sağlanan bu serbestinin bir boyutu da ibadethaneler ile ilgilidir. İslam tarihi boyunca Müslümanların fethetmiş olduğu topraklarda yaşayan ve İslam'ın yayıldığı yerlerde ikamet eden diğer dinlere mensup insanların kültürlerine, dinlerine ve insana zararlı olmayan örf ve adetlerine karşı olumsuz bir tavra hiçbir zaman yönelmemiş, aksine değerlerinin korunması için mücadeleyi zorunlu görmüştür. Yüce Allah: *“...eğer Allah'ın bazı insanları diğer bazılarıyla savunması olmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılırdı. Allah kendi dinine yardım edenlere elbette yardım eder.”*³³ buyurmaktadır. Elmalılı (v. 1942), bu ayetin tefsirini yaparken; *“içerisinde çokça Allah'ın adının anıldığı manastır, kilise, havra ve mescit gibi yerleri himaye edip korumayı İslam dini kendisine bir amaç edinmiştir”*³⁴, demektedir. Gayrimüslimler Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yaptıkları anlaşmalarda, ibadet yerlerinin yıkılmaması ve zarar görmemesi şeklinde taleplerde bulunmuşlardır. Bunun bir örneği olarak Hz. Peygamber (s.a.v.), Hristiyan Necranlılara şu şekilde bir taahhütte bulunmuştur: *“Necran halkı, kanları, malları, kiliseleri ve din adamları Allah'ın ve Peygamber'in garantisi altındadır. Kiliselerinden hiçbir ve din adamları hiçbir*

³¹ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (trc.: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1991, s. 630

³² Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Mekteb-i İslami, 3. Basım, Delhi 1993, I/ 155.

³³ Hacc, 22/41.

³⁴ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, 5/3410.

değişikliğe uğratılmayacaktır.”³⁵ Benzeri uygulamalar Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi ile sınırlı kalmamış, dört halife ve diğer İslam komutanları tarafından da uygulanmaya devam edilmiştir.³⁶ Yine aynı şekilde bu durumun örneklerini İslam tarihinin ilerleyen dönemlerinde de görebilmek mümkündür. Şam’daki Ümeyye Camii’ni genişletmek amacıyla, caminin yanında bulunan bir kiliseyi işgal eden bir Emevi valisi halife Ömer b. Abdulaziz’e şikayet edilince, halifenin zorla gasp edilen caminin o kısmının yıkılmasını ve orada yeniden kilise yapılmasını emretmesi,³⁷ İstanbul’u fetheden Fatih Sultan Mehmet’in kendisine Galata’nın anahtarını getiren Bizans heyetine verdiği şu şekildeki garanti buna örnek olarak gösterilebilir:

“...Kabul eyledim ki, kendi ayinleri ve merasimleri bu güne kadar ne şekilde olup gelmişse yine aynı üslûp üzere adet ve merasimlerini yerine getirsinler. Bu durumda üzerlerine yürüyüp kalelerini yıkmayacağım. Kiliseleri ellerinde olsun, ayinlerini istedikleri şekilde okusunlar. Kiliseleri alıp mescit yapmayacağım. Onlar da yeni kiliseler yapmayacaklar.....”³⁸

İslam tarihi boyunca mabetlere bu şekilde önemli derece saygı gösterilmiştir. Ancak Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerde gayrimüslimlerin mabet yapmaları hoş karşılanmamış ve buna genellikle izin verilmemiştir. Fakat savaş yoluyla ele geçirilen şehirlerdeki mabetlere dokunulmamakla birlikte yenilerinin de yapılmayacağı görüşü hakimdir. Barış yoluyla ele geçirilen yerlerdeki mabetlerin muhafazası, tamiri veya yenilerinin yapılması ise, gayrimüslim halk ile İslam devleti arasında yapılan anlaşma hükümlerine bağlıdır. Gayrimüslimlerin mabetlerinde dini ayin ve ibadetlerini yerine getirmelerine, çan çalmalarına, dini bayram günlerinde haç vb. dolaştırmalarına da izin verilmiştir.³⁹

İslam devletinde gayrimüslimlere tanınan din özgürlüğünün bir diğer yönü de dinlerin kutsal kitaplarına gösterilen saygı ve ehemmiyettir. Gayrimüslimlerin kutsal kitaplarına yönelik nasıl davranılması gerektiğine dair Hz. Peygamber (s.a.v.)’den gelen çeşitli rivayetler mevcuttur. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Hayber’in fethinden sonra ganimetlerin taksimi esnasında Tevrat nüshalarını Yahudilere geri vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu tavrı gayrimüslimlerin kitaplarına müdahale etmediğini,

³⁵ Hamidullah, Muhammed, *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-'Ahdi'n-Nebevi ve'l-Hilâfeti'r- Râside*, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1987, s. 140-145; Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İFAV Yayınları, İstanbul 1989, s. 124; Şekerci, *İslam Ülkelerinde...*, s. 28-29.

³⁶ Hamidullah, *Vesâiki's-Siyâsiyye*, s. 379-380; Fayda, *Hz. Ömer Zamanında...*, s. 138.

³⁷ Hamidullah, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, (ed.: Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları, İstanbul 2012., s. 219.

³⁸ Şekerci, *İslam Ülkelerinde...*, s. 28-29.

³⁹ Özel, XIII/421.

onların kutsal kitapların ganimet olarak kabul edilmesini doğru bulmadığını gösterebilecek bir durumdur.⁴⁰

İslam devleti içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin dinlerine, ibadethanelerine, dinlerinin kutsallarına, kutsal kitaplarına, dinlerini yaşamalarına yönelik genel yaklaşım burada ifade edildiği şekildedir. Fakat bazen sosyal hayatın gereği olarak gayrimüslimlerin dinlerine, ibadethanelerine yönelik değişik kısıtlamalar yahut değişik uygulamalar yapılabilmektedir. Ancak bu uygulamalar sadece sosyal hayatın bir gereği olup genel kaideyi değiştirebilecek mahiyette değildir.

3.1.6. İfade Açıklama Özgürlüğü Hakkı

İfade özgürlüğü, insanların serbestçe düşünce ve bilgilere ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanmaması ve bunları tek başlarına ya da başkalarıyla birlikte muhtelif yollarla serbestçe açıklayabilmesi, savunabilmesi, aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamını ifade etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında, ve raşit halifeler döneminde İslam devletinin gayrimüslim tebaası düşüncelerini serbestçe açıklayabilme hürriyetine sahip olmuşlardır. Gayrimüslimlerin bu dönemlerde ifade özgürlüğü haklarına sahip olduğuna; Yahudilerin Medine’de Hz. Peygamber (s.a.v.)’le zaman zaman dini içerikli tartışmalar yapmalarıyla, Necran heyeti geldiği zaman üç semavi dinin mensupları arasında cereyan eden tartışmalar örnek olarak gösterilebilir. Gayrimüslimler ile yapılan bu şekilde dini niteliği olan tartışmalarda Müslümanların takip edeceği üslûbu Kur’ân-ı Kerîm gayet açık bir şekilde belirlemiştir: *“Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna davet et ve onlarla en güzel biçimde mücadele et”*⁴¹, *“Kitap ehliyle en güzel şekilde tartışınız.”*⁴² Başka bir inanca sahip olanı, baskı altında tutmak İslam dininin temel ilkeleri ile ters düşmektedir.

İfade özgürlüğünün ise bir sınırının olabileceği muhakkaktır. Bu sınır ise genelde başka kişilerin hak dairesine girilmesi şeklinde belirlenmiştir. Bu açıdan gayrimüslimler İslam devleti içerisinde ifade açıklama ve beyan etme hürriyeti hakkına sahip olmakla birlikte bu hakları bazı noktalarda sınırlandırılmaktadır. Bu sınır ise Müslümanların kutsallarına saygı haddinin aşılması ve hakaretin ortaya çıkmasıdır.

⁴⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslam’da Devlet İdâresi*, (çev.: Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 191.

⁴¹ Nahl, 16/125.

⁴² Ankebût, 29/46.

Nitekim Müslümanların başka bir dine sözlü saldırıda bulunması, o dinin kutsal saydığı sembollerle alay etmesi, onlara küfür etmesi yasaklanmıştır.⁴³ O halde gayrimüslimlerin de İslam dinine karşı bu yasak çerçevesinde kalmaları gerekmektedir.

3.1.7. Eğitim ve Öğretim Hakkı

Bilim ve sanatı, serbestçe öğrenme öğretme, yayma ve bu alanlarda her türlü çalışma ve araştırmalarda bulunma bütün insanların doğal bir hakkıdır. Gayrimüslimlerin de kendi dinlerinin esaslarını öğretebilmeleri ve öğrenmeleri için eğitim ve öğretim kuruluşlarına sahip olmaları gerekmektedir. Din hürriyetinin doğal bir neticesi olarak dini eğitim ve öğretim, ayin ve ibadetler ile mabetler de İslam hukuku tarafından koruma altına alınmıştır. Gayrimüslimler İslam devleti içerisinde kendi okullarında din eğitimi ve öğretimini tam bir serbestlik içerisinde verme imkanına sahiptirler. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulamalarından kolaylıkla anlaşılabilir.⁴⁴

Medine'de Yahudiler ibadet ve eğitim faaliyetlerini bir arada yürüttüğü *Beytü'l-Midrâs* adlı bir müesseseye sahip idiler. Bu müessese Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'ye hicretinden sonra da yine faaliyetine devam etmiştir. Daha sonraki yıllarda kendileriyle çeşitli anlaşmalar yapılan Hristiyanlar da bu haklarından istifade edebilmişlerdir.⁴⁵

Müslümanlar tarafından hiçbir zaman Tevrat ve İncil'e yönelik saygısız tavırlar sergilememişler, gayrimüslimlerin bunları öğrenmelerine, çoğaltmalarına müdahale etmemişlerdir. Bunun yanında gayrimüslimler tahsil etmiş oldukları eğitim ile devlet kademelerinde ve akademik kurumlarda önemli görevlere gelmişlerdir. Yaptıkları iyi işlerden dolayı toplum tarafından takdir edilmişlerdir. Ancak bu durumu istismar etmeleri halinde ise gerekli ceza ile cezalandırılmışlardır.⁴⁶

Müslümanlar kendi çıkarları yönünde herhangi bir zarar görmedikçe ilmi, sanatsal ve idari tecrübeleri olan gayrimüslim vatandaşlarını ve müste'men statüsündeki vatandaşları değişik birimlerde çalıştırabilirler. Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevi'nin

⁴³ En'âm, 6/108.

⁴⁴ Özel, "Gayri müslim", XIII/421.

⁴⁵ Bostancı, *Hz. Peygamber'in...*, s. 117.

⁴⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, (thk. Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî ve Sâkir b. Tevfik el-Arûrî), Matb'atu İbn Hazm, Beyrût 1997, s. 208-244.

inşası esnasında Hadramevli bir kerpiç ustasını⁴⁷ takdir ettiğine yönelik rivayet bunun mümkün olduğunu gösterir.

Tarih boyunca İslam devletleri kendi vatandaşı olan gayrimüslimlerin eğitim kurumlarında dinlerini öğrenmelerine mani olmamışlardır. Tam tersine onların kutsal kitaplarına yönelik büyük bir saygı içerisinde olmuşlardır.⁴⁸

3.1.8. Kazai Haklar

Kazai haklar herkesin kanunların gösterdiği şekillerde ve gerekli şartların yerine gelmiş olması halinde, yargı mercileri önünde davacı ve davalı olabilmesini gerektirir. Ayrıca herhangi bir yargı mercine şikayetlerini bildirme gibi temel haklar da kazai haklar arasındadır.⁴⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde İslam devletinin adalet sistemi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsında temsil edildiğinden hakkını elde etmek isteyenler de doğrudan O'na başvuruyorlardı. Bunlar arasında bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)'e karşı olan şikayetler de yer almaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ceza hukuku yahut medeni hukukla ilgili bütün şikayet durumlarında şikayette bulunan kimseleri gönül hoşnutluğu içerisinde bırakmıştır. Bazen de bu durumlar Hz. Peygamber (s.a.v.)'in aleyhinde olmuştur.⁵⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gayrimüslimlerden gelen şikayetleri dinlediği gelen rivayetler ile sabittir. Yahudilerden birisi: “Allah’ın Hz. Musa’yı insanlardan üstün kılması adına” diyerek yemin etmiş, buna kızan ensardan bir kişi Yahudiye tokat atmıştı. Olay üzerine Yahudi, Hz. Peygamber’e gitmiş, zimmeti bulunduğunu ifade ederek (*inne lî zimmeten ve ahden*) yapılan işi şikayet etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu olaya son derece kızmış ve peygamberler arasında üstünlük yarışına girilmesinin doğru olmadığını belirtmiştir.⁵¹

Gayrimüslimler, İslam mahkemesine gerek davalı, gerekse davacı sıfatıyla geldiklerinde onlara bir hukuk devleti olarak tamamen tarafsız bir yaklaşım sergilenmesi gereklidir. Bu şekilde olmadığında adaletsizlik yapılmış olur. Adaletsizlik

⁴⁷ Rivayette Mescid-i Nebevi'nin inşası esnasında henüz gayrimüslimlerin ikamet ettiği bir yer olan Hadramevli bu adamın Müslüman olup olmadığı konusunda bir açıklık yer almamaktadır.

⁴⁸ Şekerci, *İslam Ülkelerinde...*, s. 63.

⁴⁹ Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 159.

⁵⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II 927.

⁵¹ Bostancı, *Hz. Peygamber'in...*, s. 131.

ise Allah'ın emrinin yerine getirilmemesi anlamına gelir. Çünkü Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur: *“Eğer sana gelirlerse, aralarında hükmet veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar vermezler. Eğer hükmedersen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah, adaletli davrananları sever.”*⁵²

Netice olarak, gayrimüslimler kendi haklarını aramalarında, bir hususta davacı olduklarında kendi dinlerinin emir ve yasaklarına göre muamele edilecek, eğer İslam mahkemesine başvurulacak olursa, mahkeme onlar hakkında tarafsız bir şekilde hüküm verecektir.

3.1.9. Mülkiyet Hakkı

Mülkiyet edinebilme hakkı bütün dünyada en temel haklardan birisidir. İslam Devletinde gayrimüslimlerin mülkiyet hakları da bulunmaktadır. Herkes üretmiş olduğu malların doğal olarak sahibi olur. Bundan dolayı başkalarının -ister Müslüman olsun isterse de gayrimüslim- bir vatandaşın mallarını onların rızaları haricinde alıp yemeleri yahut kullanmaları haramdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de *“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapmış olduğunuz ticaret olursa başka...”*⁵³ şeklinde buyurulmaktadır.

İslam hukukçularının ittifak etmiş oldukları görüşe göre: *“Dokunulmazlık yönünden gayrimüslimlerin malları, Müslümanların malları ile aynı hükümlere bağlıdır.”* Eğer gayrimüslim, bir Müslümana malını emanet bırakır veya ona bir borç verir, kendi ülkesine gider ya da ikamet süresi son bulmuş ve malı İslam ülkesinde kalmışsa, talep ettiği takdirde kendisine gönderilir. Eğer ölmüşse varislerine iade edilir. Devlet asla onun malına el koyamaz, devlet bu tür malları kollamak ve korumakla yükümlüdür.⁵⁴

Hayber Yahudileri Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ürünlerinin bazı Müslümanlar tarafından izinsiz olarak alındığını söyleyerek şikayette bulunmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanları mescitte toplamış ve onlara kendileriyle anlaşma yapılanların mallarının haram olduğunu ilan etmiş ve yaptıkları şeyin doğru olmadığını açık bir şekilde beyan etmiştir.⁵⁵

⁵² Mâide, 5/42.

⁵³ Nisâ, 4/29.

⁵⁴ Şekerci, *İslam Ülkelerinde...*, s. 83-84.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 89.

Bir gayrimüslim eman alarak dâruislama girdiğinde yanında eğer birtakım malları var ise onları da yanında getirip getiremeyeceği konusu İslam hukukçuları tarafından tartışılmıştır. Hanefilerin de içerisinde yer aldığı çoğunluğa göre, dâruharbten gelen bir kişiye özel eman verilmesi halinde, eman verirken ayrıca malların da zikredilmesine gerek yoktur. Malları da kendisi gibi koruma altındadır.⁵⁶

Müste'men eğer dâruharbe bir daha dâruislama geri gelmeme niyeti ile gider ve dâruislamda malı kalırsa, malları dokunulmazdır. Eğer isterse malları kendisine, dâruharbe gönderilir. Fakat dâruharbe gittikten sonra İslam devleti tarafından esir alınırsa malları da fey olarak kabul edilir.⁵⁷ Müste'menin dâruislamda edindiği silah türü malzemeleri dâruharbe götürmesine müsaade edilmez. Çünkü bunları götürmesi halinde dâruharb Müslümanlara karşı güçlenecek, aynı zamanda o silahlar Müslümanlara karşı kullanılacaktır.⁵⁸

3.1.10. Çalışma Hakkı

İslam devleti içerisinde bulunan gayrimüslimler için çalışma, herhangi bir iş girme hakkı noktasında herhangi bir sınırlama söz konusu değildir. Gayrimüslimler İslam devletinde iş ve ticaret hayatının her sahasında çalışabilir, faaliyetlerde bulunabilirler.⁵⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde gayrimüslimlere ticari hayatla ilgili olarak sadece faiz yasağı şeklinde bir kısıtlama getirilmiştir. Hecer Mecusilerine gönderilen mektupta ve Necranlılarla yapılan anlaşmalarda da faiz yasağı yer almıştır.

İslam devleti çalışma gücünü kaybeden gayrimüslimlere, Müslümanlara sağladığı bütün imkanları sağlar. Bu durum İslam'ın ilk yıllarından itibaren bir kural olarak uygulanagelmıştır. Uygulamada bunun pek çok örneği mevcuttur. Hâlid b. Velid fethettiği topraklarda yaşayan gayrimüslim vatandaşlara birçok ekonomik, sosyal ve dini konularda güvenceler verdiği gibi çalışma gücünü kaybedip muhtaç duruma düşenlere de şu güvenceleri vermiştir: “*Yaş haddinden çalışma gücünü kaybetmiş veya bir kazaya uğramış veya zengin iken fakir düşüp dindaşlarının yardımına muhtaç olmuş her şahsın devlet tarafından tahsil edilen cizye vergisi düşürülür. Medine’de ve İslam’ın*

⁵⁶ Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammd b. Ahmed b. Sehl, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, (thk., Ebû Abdillâh Muhammed Hasen İsmâîl eş-Şâfi'î), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, II/439.

⁵⁷ İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdî'l-Vâhid es-Sivâsî, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, Kahire 1970, IV/353; Şeyh Nizâmüddin, *Fetâvâ-i Hindiyeye*, (thk., trc.: Mustafa Efe, hz.: İsmail Karakaya), Akçağ Yayınları, Ankara 1988, III/183.

⁵⁸ Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammd b. Ahmed b. Sehl, *Kütâbü'l-Mebsût*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, X/92.

⁵⁹ Özel, “Gayri müslim”, XIII/421.

yurdu sayılan bir yerde ikamet ettikleri sürece kendilerine ve bakmakla yükümlü oldukları aile fertlerine devlet hazinesinden yardım yapılır. Onlar İslam ülkesinde kaldıkları sürece bu yardım devam eder. Başka yere gittikleri takdirde onların ailesine destek olmak Müslümanlara düşen görev değildir.”⁶⁰

Emevi halifelerinden Ömer b. Abdulaziz, Basra’daki vergi memuru Adiy b. Ertat’a şu mektubu yazar: “Gayrimüslim tebaaya varlıklı olmaları için ver ki, onlar da toprakları imar etsinler. Çünkü bu, Müslümanların hayat seviyelerinin iyileşmesine vesile olacak ve onları düşmanlarına karşı güçlü hale getirecek. Gayrimüslim tebaadan olup yaşı geçmiş, zayıflamış ve geçim yolları tıkanmış kimselere durumlarını iyileştirecek kadar devlet hazinesinden maaş bağla...”⁶¹

Gayrimüslimler aynı zamanda kendi aralarında vakıf kurabilirler. Müslümanların gayrimüslimlere yönelik vakıflar kurması ise belli şartlar dahilinde caiz görülmüştür.⁶²

3.1.11. Sosyal Güvenlik Hakkı

Sosyal güvenlik herhangi bir ayırım yapmadan herkese, özellikle dar geliri yoksul kimselere, sosyal ve iktisadi durumlarının düzeltilmesi, muhtaç kimselere maddi yardımların yapılmasıdır. İslam devletinde devlet tarafından sunulan bu şekildeki imkanlardan gayrimüslimler de faydalanabilirler. Sosyal güvenliğin temel hedefi, vatandaşların tümünde güven duygusunu oluşturmak, fertleri kazanç kaybına karşı korumak, çalışma gücünü, sağlığını korumak ve insan için bir varlık düzeyi sağlamak gibi hususlardır.⁶³

İslam anayasası olarak da nitelenen Medine Vesikası sosyal güvenlikle ilgili maddeler de ihtiva etmektedir. Mesela sosyal sigorta ile ilgili hususları açıklamaktadır.⁶⁴

İslam, her insanın sosyal yaşamını güvence altına almayı kendisine amaç edinerek, insanlara merhamet etmeyi, iyilik yapmayı ve muhtaç kimselere yardımda bulunmayı emreder. İnsanın bunları yaparken, insanlar arasında her hangi bir dinî ayırım

⁶⁰ Şekerci, *İslam Ülkelerinde...*, s. 76.

⁶¹ Şekerci, *İslam Ülkelerinde...*, s. 76.

⁶² Şekerci, *İslam Ülkelerinde...*, s. 77

⁶³ Şekerci, *İslam Ülkelerinde...*, s. 134.

⁶⁴ Bk. md. 12a: “Müminler kendi içlerinden hiç bir kimseyi, ister fidye parası olsun, isterse de kan parası, tüm cömertlikle onun yerine tediye etmeden, ağır vecibeler altında (tek başına) bırakmayacaktır...”, Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku’s-Siyasiyye*, s. 63.

yapmaması ve karşılıksız olarak, herhangi bir menfaat gütmeden yapması gerekir. Her Müslüman gibi İslam devletinin vatandaşı olan gayrimüslimler de bu tür yardımlardan faydalanma hakkına sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “*İnsanlar su, ateş, tuz ve otlakları kullanmada müşterektirler*”⁶⁵ buyurmuş olmasıyla kamu mallarında bütün insanların eşit kullanım hakkına sahip olduğu anlaşılır. Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah İslam toplumundaki gayrimüslimlere karşı yardımın, iyiliğin yapılmasında bir sakıncanın olmayacağını belirtmiştir: “*Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurduzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasak kılmaz*”⁶⁶

Bu hususta Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadisleri de mevcuttur:

“*İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.*”⁶⁷

“*Yeryüzündeki insana merhamet edin ki, gökteki (Allah) da size merhamette bulunsun.*”⁶⁸

“*Merhamet etmeyen merhamet bulmaz.*”⁶⁹

Hadislerden kolaylıkla anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) burada inançlı-inançsız, Müslüman - gayrimüslim şeklinde bir ayırmadan söz etmemiştir. Merhamet, ihsan, iyilik gibi vasıfları Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu hadislerinde genel insanî kavramlar olarak kullanılmıştır.

3.1.12. Sosyal Yardım Alma Hakkı

İslam devletinin vatandaşları arasında Müslüman olsun, gayrimüslim olsun fakir olanların ihtiyaçlarının giderilmesi devletin görevleri arasındadır. Zimmîler eğer fakir iseler devletin sosyal içerikli mali yardımını alabilirler. Bu durum İslam tarihinde süregelen uygulamalardan açıkça anlaşılmaktadır. Hâlid b. Velid'in Hire halkına yazdığı mektup bu duruma işaret eden örneklerden birisidir. “*İş görmeyen bir ihtiyar, ister felakete uğramış biri olsun, ister zengin iken fakir düşen ve din ehlinin kendisine sadaka verdiği biri olsun cizyesi affedilir.*”⁷⁰ Aynı zamanda Ömer b. Abdulaziz'in

⁶⁵ Ebû Dâvud, “Zekât” 35, “Buyû”, 60.

⁶⁶ Mümtetine, 60/9.

⁶⁷ Buhâri, “Tevhid”, 2.

⁶⁸ Buhâri, “Tefsîru Sure”, 59.

⁶⁹ Buhâri, “Edeb”, 18.

⁷⁰ Ebû Yûsuf, Yâkup b. İbrahim, *Kitâbü'l-Harâc*, (trc.: Müderriszade Muhammed Ataullah Efendi, sadeleştiren: İsmail Karakaya), Akçağ Yayınları, Ankara 1982, s. 156.

Basra'daki valisi Adiy b. Ertat'a gönderdiği mektupta şu şekildedir: “*İhtiyar, kuvvetten düşmüş, iş yerlerinin kendilerine iş vermediği zimmet ehlini gözet de onlara Müslümanların beytülmalından uygun olan ücreti ver.*”⁷¹

Devlet beytülmalden fakir ve zor şartlarda yaşamlarını devam ettiren gayrimüslimlere sosyal yardımlar yapabilir. Ancak ferdi olarak ibadet cinsinden ödenen zekat paylarından ise gayrimüslimler faydalanamazlar. Çünkü bilindiği gibi zekat ayetinde⁷² bu müesseseden yararlanacak sınıflar belirlenmiştir. Bunlar arasında gayrimüslim sınıfının bulunmaması ve aynı zamanda gayrimüslimlere zekat fonundan pay ayrılması gibi bir uygulamanın mevcut olmaması bunun göstergesidir. Ancak ilgili ayetteki sınıflardan “*müellefe-i kulûb*” hususunda Müslüman olmayan ancak İslam'a karşı kalbi ılımlı olanlar diye nitelendirilen sınıfa zekat verilip verilmeyeceği ise ihtilaflıdır. Ayrıca bu ayette geçen *ibnüssebîl* kavramı ile de günümüzdeki mültecilere zekat verilebileceği çağdaş tefsirlerde ifade edilmektedir.⁷³

Sonuç olarak; bir ülkenin vatandaşlarının devlete karşı yükümlülükleri olduğu gibi, devletin de vatandaşlarına karşı yükümlülükleri bulunmaktadır. İslam devleti aynı zamanda sosyal bir devlet olmasından dolayı Müslüman olsun gayrimüslim olsun, bütün vatandaşlarının sosyal maişetini temin etmekle ve onların maddi sıkıntılarını gidermekle yükümlüdür. Bu bakımdan gayrimüslimler devlet tarafından gerçekleştirilen, zekat dışındaki bu yardımlardan faydalanma hakkına sahiptirler. Gayrimüslimlere yapılacak olan sadakalar da Müslümanlar açısından ibadet niteliğindedir.⁷⁴

3.1.13. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

Gayrimüslimlerin İslam devletinde kamu hizmetlerine girmeleri hususunda herhangi bir engel yoktur. Kur'an-ı Kerim'de gayrimüslimlerin kamu görevi almasına yönelik açık bir hüküm mevcut değildir. Fakat gayrimüslimlerin sırdaş, dost ve veli edinilmesini yasaklayan bazı genel ifadeli ayetler⁷⁵ bu konu ile alakalı olacak şekilde yorumlanmıştır. *Ey İnanlar! Sizden olmayana dost ve sırdaş edinmeyin. Onlar kötülük etmekte hiç kusur etmezler, size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların öfkeleri*

⁷¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 135.

⁷² Tevbe, 9/60.

⁷³ Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006, III/26.

⁷⁴ Guliyev, *İslam Hukukunda Müslüman Olmayanlara...*, s. 50.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/28; Nisâ, 4/114; Mâide, 5/51; Mümtehine, 60/1.

ağzlarından taşmaktadır. Kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Eğer aklediyorsanız, şüphesiz size ayetleri açıkladık."⁷⁶

Bu ayet bazı müfessirler tarafından gayrimüslimlerin İslam devletinde kamu görevine getirilmeyeceği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sonraki halifeler devrindeki yapılan bazı uygulamalar böyle bir durumun söz konusu olmadığını göstermektedir. Hicri 2. yılda Mekkeli müşrikler Habeşistan'a Müslümanları iade etmesi için kral Necaşi'ye bir heyet göndermişlerdi. Bu haberi alan Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekkelilerin bu düzenine karşı koyması ve kral nezdinde Müslümanların lehine şefaatte ve tavassutta bulunması amacıyla Amr b. Ümeyyetu'd-Damir'i Habeşistan'a elçi olarak göndermişti. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu elçisi o sırada henüz Müslüman olmamış bir Hristiyan idi.⁷⁷

Yine Hz. Ömer Suriye valisine, muhasebe işlerini yürütmesi için kendilerine bir Rum gönderilmesi talebini içeren bir mektup yazmış ve Medine'de gelirler müessesesinin başına bir Hristiyan koymuştur. Hz. Ömer'in askeri, ekonomik ve idari konularda gayrimüslimlerle sık sık istişare ettiği de gelen rivayetler arasındadır.⁷⁸ Hz. Ömer yukarıdaki ayeti gerekçe göstererek Ebû'l-Mûsâ el-Eş'arî'nin Hristiyan bir katip kullanmasına karşı çıktığı şeklinde bir rivayet mevcuttur. Ancak Muhammed Hamidullah halifenin gayrimüslim katibin uzaklaştırılması için verdiği emrin genel bir emir değil sadece bu duruma özel kişisel bir emir olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹

Muasır İslam hukukçularının çoğu devlet başkanlığı gibi önemli bazı görevler haricindeki kamu görevlerinin gayrimüslimlere verilebileceği görüşündedirler.⁸⁰ Bazı alimler ise gayrimüslimlerim vezirlik görevine kadar üst mevkilere getirilebileceğini fakat bu vezirliğin emir vermekten ziyade verilen emirleri yerine getirmek şeklinde olacağını ifade etmişlerdir.⁸¹

Hz. Peygamber (s.a.v.) gayrimüslimlerden pek çok kamu vazifesinin yerine getirilmesi hususunda istifade etmiştir. Buna örnek olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) hicretin 6. yılında Hudeybiye anlaşması öncesinde Mekke'ye yöneldiği zaman Zü'l-Hüleyfe'ye geldiğinde Huzaa' kabilesinden Müslüman olmayan bir casusu Mekkelilerin

⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/118.

⁷⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/1018.

⁷⁸ Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 215.

⁷⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/895.

⁸⁰ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, III/256.

⁸¹ Bostancı, *Hz. Peygamber'in...*, s. 140.

ne yaptığını araştırmak üzere göndermiştir.⁸² Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) Bedir Savaşında Mekkeli müşrik esirlerden bazılarını kurtuluş fidyelerini ödeyemediklerinden on Müslümana okuyup yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakmıştır.⁸³ Ayrıca Mescid-i Nebevi'nin inşası sırasında Hadramevtli gayrimüslim bir kerpiç ustasını takdir ettiği de gelen rivayetler arasındadır.⁸⁴

Sonuç olarak gayrimüslimlerin İslam devletleri içerisinde kati suretle kamu görevlerine getirilmelerini yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tutum ve uygulamaları da gayrimüslimlerin bazı kamu görevlerine tayin edilebilecekleri konusuna işaret etmektedir. Daha sonraki dönemlerde devam eden uygulamalar da bu hükmü teyit etmektedir. Ancak devletin güvenlik ve bekası açısından gayrimüslimlerin devletin çok önemli kilit idari görevlerine getirilmemelerinin istisna tutulması gerekmektedir.

3.2. Sığınmacıların Sorumlulukları

Müslümanlar masiyet kabilinden olmamak kaydıyla yöneticilerin itaat etmek zorundadırlar. İslam devletine sığınmış gayrimüslimler başlangıçta devlet otoritesine saygı duymalı ve kendi dinlerinde helal de olsa Müslümanlar nezdinde haram olan şeyleri açıktan yapmamalıdırlar. Yine diğer bir sorumlukları İslam devletinin düşmanlarını dost edinmemeleri ve zaruri durumlarda imamın izni olmadan İslam ülkesinden çıkmamalıdırlar. Bu onların casusluk yapabileceği ihtimali dolayısıyladır. Eğer bunlardan birini yaparsa emân son bulur. Gayrimüslimlerin aynı zamanda İslam dinine, Kur'ân-ı Kerîm ve İslam'ın kutsallarına saygı duymaları gerekmektedir.⁸⁵

Gayrimüslim İslam devleti sınırlarına girerek İslam'ın hükümlerini kabul etmiş sayılır⁸⁶ ve İslam ahkâmını kabul ile yükümlü olur. Gayrimüslimlere İslam ahkâmının tatbik edilmesi ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır:

Aralarında, Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma ve Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından (Kur'an'ın bazı hükümlerinden) seni şaşırtmalarından sakın. Eğer yüz çevirirlerse, bil ki şüphesiz Allah, bazı günahları sebebiyle onları bir musibete çarptırmak istiyor. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki yoldan çıkmışlardır.⁸⁷

⁸² Buhâri, "Megâzi", 35.

⁸³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/226.

⁸⁴ Bostancı, *Hz. Peygamber'in...*, s. 130.

⁸⁵ Abou el-Wafa, Ahmed, *The Right to Asylum...*, s. 143-146.

⁸⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII/133.

⁸⁷ Mâide, 5/49.

Bu ayetin açık hükmü gereği gayrimüslimler eğer isterlerse İslam mahkemelerine başvurabilirler. Ahvâlu's-Şahsiyye konularındaki meseleleri kendi dinlerine ve hukuklarına göre halletme konusunda ise serbestirler.

İslam devletinde bulunan yabancıların bu genel sorumluluklarının yanında bir de vergi sorumlulukları bulunmaktadır. Gayrimüslimlerden alınan vergiler üç türdür: Cizye, gümrük vergisi ve haraç.

Cizye: İslam devletinin hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlerin can, mal ve namuslarını korumak karşılığında devlete ödedikleri vergidir. Cizyenin meşru oluşu Kur'ân-ı Kerîm'deki şu ayete dayanmaktadır:

Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a da ahiret gününe de inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle küçülerek boyun eğerek kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın.⁸⁸

Cizye ödeyecek kişinin erkek olması, bülüğa ermiş olması ve ödeme imkanına sahip olması gerekir. Buna göre kadınlardan, çocuklardan, çalışmayan fakir kişilerden ve din görevlilerinden cizye vergisi alınmaz. Cizye vergisi zenginlik ölçüsü esas alınarak belirlenir. Yılda bir kez kişi başı hesaplanarak alınır.⁸⁹

Cizye kişi başına hesaplandığı için İslam hukuk literatüründe baş vergisi olarak ele alınır. Genellikle de inançlarını, can ve mal güvenliği gibi temel insan haklarını muhafaza edebilme karşılığında İslam devletinin gayrimüslim vatandaşlarından alınan bir vergi şeklinde değerlendirilir. Cizye vergisinin bir diğer boyutu da askerlik hizmetinden muaf olma karşılığında ödenen bir istisnai vergi oluşudur. Ayrıca cizye vergisi, Müslümanlardan zekat gibi namlar altında alınan vergilere karşılık, gayrimüslimlerden tahsil edilen bir çeşit ortak katılım vergisidir.⁹⁰ Bu anlamda İslam devleti gayrimüslim vatandaşlarını ikinci sınıf vatandaş telakki ettiği için onlardan vergi almaz çünkü İslam devleti Müslüman vatandaşlarından da değişik isimler altında vergi tahsil etmektedir.⁹¹

Gümrük Vergisi (Uşûr): İslam devleti sınırları içerisinde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yapılan ticari faaliyetlerde İslam'a göre haram kabul edilen malların alım satımı hariç ticari ilişkilerde herhangi bir kısıtlama bulunmaz. Fakat

⁸⁸ Tevbe, 9/29.

⁸⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 132.

⁹⁰ Guliyev, *İslam Hukukunda Müslüman Olmayanlara...*, s. 83.

⁹¹ Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/42-25.

gayrimüslimlerin dâruhharb olan yerlerden dâruislama mal getirmeleri hususunda izlenecek yol ve bu durumda alınacak vergi konusunda İslam hukukçuları arasında farklı görüşler mevcuttur.

Hanefî mezhebine göre gayrimüslimlerin kendileri açısından *mütekavvim mal* kabul edilen içki ve domuz gibi İslam tarafından yasak olan malların ticaretini, İslam devleti içerisinde kendi aralarında yapmaları mümkündür. Ancak bu şekilde gerçekleşen ticari işlemler vergiye tabi tutulmalıdır. Ebû Yûsuf gayrimüslim tüccarların ya da zimmî vatandaşların dâruhharbten dâruislama domuz ve içki gibi kendilerince mütekavvim malları getirmeleri halinde, gümrük memurunun bu mallardan diğerleri gibi gayrimüslimlerden tam, zimmîlerden ise yarım olacak şekilde uşûr vergisi alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ebu Hanîfe'de uşûr vergisi konusunda bu şekilde düşünmektedir.⁹²

Haraç: Gayrimüslimlerden alınan toprak vergisine haraç denilmektedir. Haraç İslam devleti açısından beytül mâle katkı yapan önemli gelir kaynaklarından birisidir. Bir yönüyle de haraç Müslümanların tarım ürünlerinden alınan zekata eşdeğer mahiyettedir.⁹³ Mülkiyeti devletin olan ve üzerindeki halka sadece faydalanma ve kullanma haklarının verildiği yer ile mülkiyeti gayrimüslim halka bırakılan yerler haraç vergisine tabidir. Gayrimüslimlere ait topraklar Müslümanlar tarafından işletilmiş olsa bile ödenen vergi haraç hükmündedir.⁹⁴

Haraç vergisi araziden dönüm başına (cerib)⁹⁵ alınan vergi (*harac-ı muvazzafa*) ve *öşüre* benzer şekilde, elde edilen mahsulün kendisinden ondalık hesabına göre alınan vergi (*harac-ı mukaseme*) olmak üzere iki türdür.⁹⁶ Dönüm başına alınan verginin nisbeti, mahsulün çeşidine göre farklılık arz etmektedir.⁹⁷ Bu verginin nisbeti, ekin ve meyve bahçelerinin cinsine, arazinin sulanma esasına dayanan verimlilik durumuna göre ayarlanmaktadır. Ondalık hesabı ile konulan verginin nisbeti mahsulün dörtte biri, üçte biri ve ya ikide biri şeklindedir.⁹⁸

⁹² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 139.

⁹³ Fayda, Hz. Ömer Zamanında..., s. 41.

⁹⁴ Kallek, Cengiz, "Haraç", *DİA*, İstanbul 1997, XVI/72; Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1984, s. 190.

⁹⁵ Fayda, Hz. Ömer Zamanında..., s. 46.

⁹⁶ Şeyh Nizâmüddin, *Fetâvâ-i Hindiyeye*, IV/266.

⁹⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 38-40.

⁹⁸ Kallek, Cengiz, "Haraç", *DİA*, İstanbul 1997, XVI/71-82.

SONUÇ

Mültecilik, geride bıraktığımız son yüzyılda meydana gelen savaşlar nedeniyle çok sayıda insanın başka ülkelere akın etmesi sonucu uluslararası alanda ciddi bir problem olarak görülmeye başlanmıştır. Geçen on dört yılı göz önüne aldığımızda, içinde bulunduğumuz yüzyıl önceki yüzyıldan çok farklı geçmemiştir. Hatta yeni yüzyılda geçtiğimiz yüzyılda olmayan, temelde iklim değişikliklerine bağlı olarak kuraklık ya da sel gibi doğal afetler de daha sık ve daha büyük ölçekte meydana gelmeye başlamıştır. Bu durum içinde bulunduğumuz yüzyılın ilerleyen bölümlerinde mülteci ve sığınma kavramlarının daha sık gündeme gelebileceğini göstermektedir.

Kökleri esasında tarihin ilk zamanlarına kadar giden mültecilik olgusunun uluslararası kabul görecektir şekilde genel geçer bir tanımı yapılamamıştır. Bu anlamda uluslararası konsensüs oluşturulması amacına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında 1951’de Cenevre’de imzalanan Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme’de yapılmış mülteci tanımı, kimi zaman küçük çaplı farklı eklemeler suretiyle de olsa uluslararası alanda kabul edilebilecek en önemli tanımdır. Bu sözleşme ve buna ilave maksatlı yapılan diğer küçük çaplı bölgesel sözleşmelere göre mülteci kavramı hakkında elde edilebilecek ana unsurlar; vatandaşı olmayan ülke dışında bulunma, korku ve zulme sebebiyet veren etkenler ve vatandaşı olduğu ülkenin korumasından mahrumiyet gibi temel noktalarda birleşmektedir. Buna göre mültecilik uluslararası bir göç şeklinde meydana gelmektedir. Bu göçün sebebi olarak ise, tanımlarda çok farklı nedenlerden bahsedilmiş olmakla birlikte “haklı bir korkudur” denilebilir. Bu noktadan hareketle göçün sebebi hedef ülkedeki çekici etkenler iken, sığınmanın sebebi menşee ülkedeki itici etkenlerdir.

İslam hukuk literatüründe göç ve sığınma ile ilgili ilk kavramlar olan himaye ve civâr ifadeleri araştırmamız sırasında gördüğümüz kadarıyla birbiri yerlerine kullanılmışlardır. Yine literatürde görüldüğü şekliyle İslam hukuku terimi olan emân kelimesinin de bu kavramlar yerine kullanıldığı olmuştur. Zimmet terimi için de bu şekilde bir kavramsal karmaşadan söz edilebilir. Ancak son haliyle bir terim olarak zimmet akdi sadece kalıcı ikamet hakkı kazandırmaz. Bunun yanında, zimmet akdi yapılan gayrimüslime (zimmi) İslam devletinin vatandaşı olma hakkı kazandırır. Bu açıdan zimmet kavramı da bugünkü terim anlamı ile mülteci kavramı ile çok fazla örtüşebilecek bir müessese değildir.

Müslümanların dâruharbten dâruislama göç etmeleri anlamındaki hicret kavramı da sadece Müslümanlar açısından değerlendirildiğinde günümüzdeki mültecilik olgusu ile örtüşmektedir.

Siyasi bir otorite olarak İslam devleti sınırları üzerinde egemenliğe, ülkesi içerisinde dolaşacak kişilere izin verme ya da engelleme hakkına sahiptir. Bu noktadan hareketle, İslam devletinin sınırlarında geçici süre kalmak isteyenlere izin (*emân*) verilerek *müste'men* konumunda değerlendirmesi, yabancı bir devletten *sığınma* talebinde bulunanların *mülteci* olarak kabul edilmeleri ile benzerlik gösteren bir durumdur. Bu benzerlik göstermektedir ki; çeşitli haklı sebepleri ve korkuları dolayısıyla başka bir ülkeden *sığınma* talep eden kişiye o ülke tarafından verilen statü anlamındaki *mültecilik*, İslam devleti içerisindeki müste'men statüsünün karşılığı olabilecek niteliktedir. Nitekim İslam devleti vatandaşı olmayanlara izin vererek, sınırları içerisinde güvenli bir şekilde dolaşmalarına ve belli bir süre yaşamalarına izin vermektedir.

Konuya, İslam'ın kendinden önce Araplar arasında mevcut olan uygulamalar hususundaki temel yaklaşımı noktasından bakıldığında eman müessesesi İslam'ın revize edip geliştirmiş olduğu uygulamalar arasındadır. Çünkü eman ve aynı anlamda kullanılmış olan himaye, civar gibi müesseseler İslam öncesi Arap toplumunda çok değer atfedilerek uygulanmış olan müesseselerdir. Fakat araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz kadarıyla İslam hukuku terimi olan eman için İslam öncesi Arap toplumundaki himaye ve civar gibi müesseselerin salt İslami hali olarak bakılamaz. Çünkü gerçekten İslam sığınma konusuna gerçek bir kimlik kazandırmış, konuyu yasal bir zemine oturtmuştur.

İslam hukukunda iltica/sığınma konusu değerlendirilirken öncelikle sığınmacı statüsü vermeyi uygun ya da zorunlu kılacak gerekçelerden bahsetmek gerekir. Araştırma neticesinde ulaşılan sonuca göre İslam hukukunda sığınma statüsü vermenin temel gerekçesi herhangi bir sebeple –bu sebep tamamen kişinin özel istek ve arzuları bile olabilir- sığınma talebinde bulunmaktır.

Sığınma gerekçesi bulunduktan sonra hangi şartlarda sığınma verilebileceği konusunda da yine İslam çok genel bir çerçeveden konuya yaklaşmıştır. Buna göre sığınma vermek için özel bir şart aranmaz. Sadece verilecek sığınmanın İslam toplumu ve devletine zarar verici mahiyeti olmaması, sığınma verilebilmesi için gerekli tek şart

olarak gözükmektedir. Gerekli şartlar oluştuktan sonra sığınma verme yetkisinin kime ait olacağı konusunda da İslam dini çok genel bir kural koymuştur. Buna göre istisnai ve özel durumlar haricinde eman verme konusunda İslam devletinde yaşayan sıradan vatandaşlar bile hak sahibidirler.

İslam hukukunda verilen sığınma geçici bir süreyle sınırlandırılmıştır. Süre sona erdiğinde sözleşme de kendiliğinden doğal olarak sona ermektedir. Bunun haricinde sığınmanın sona ermesi, sığınan kişinin kendi isteği ile veya sığınmacının çeşitli suçları irtikab etmesi ile gerçekleşmektedir.

İslam sığınma verilmesi hususunda bütün insanları eşit görmektedir. Sığınma talebinde bulunan kişinin bu isteğine olumlu karşılık vermeyi Müslümanlar için bir vazife olarak addetmektedir. Ayrıca Müslümanların dinlerini yaşama konusunda sıkıntı ile karşılaşmaları halinde hicret etmelerini, diğer bir deyişle mülteci olmalarını zorunlu tutmaktadır. Bu durum gayrimüslimler açısından değerlendirildiğinde ise insan onuru ve şerefi noktasından hareketle baskı ve zulüm karşısında sessiz kalmayı, durup beklemeyi yasaklamaktadır. Bu açıdan mültecilik olgusu baskı ve zulüm karşısında zayıf (mustazaf) insanların tercih edebilecekleri ilk ve en kolay yoldur.

Mülteci ya da İslam hukuku açısından müste'men olan bir kişi sığındığı ülkede birtakım haklara sahip olduğu gibi bunun yanında yükümlülükleri de üstlenmektedir. Bu konuda da İslam çok genel ve geniş bir perspektif belirlemiş, ülkesine sığınan gayrimüslimleri birçok konuda kendi vatandaşları ile bir tutmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1996.
- Abou el-Wafa, Ahmed, *The Right to Asylum between Islamic Shariah and International Refugee Law: A Comparative Study*, UNHCR, Riyad 2009.
- Acer, Yücel, Kaya, İbrahim, Gümüş, Mahir, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, USAK Yayınları, Ankara 2010.
- Agha, Sharifah Nazneen, "The Ethics of Asylum in Early Muslim Society", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No. 2, 2008.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrût 1979.
- Akgündüz, Ahmet, *İslam'da İnsan Hakları Beyânnâmesi*, OSAV, İstanbul 1997.
- Altınışık, Çiğdem; Yıldırım, M. Şahin, *Mülteci Haklarının Korunması*, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2002.
- Altuğ, Yılmaz, *Devletler Hususi Hukuku Bakımından Mülteciler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 1292, İstanbul 1967
- _____, *Yabancıların Hukuki Durumu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.
- Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1987.
- Arnaut, Ghassan Maâruf, *Asylum in the Arab-Islamic Tradition*, UNHCR International Institute of Humanitarian Law, Geneva 1987.
- Avva, Muhammed Selim, *Fi'n-Nizâmi's-Siyâsî li'd-Devleti'l-İslamiyye*, Kâhire 1983.
- Ayengin, Tevhit, *İslam ve İnsan Hakları*, Ravza Yayınları, İstanbul 2007.
- Başak, Cengiz, *Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasadışı Göçmenler*, İçişleri Bakanlığı Yayın No:686, Ankara 2011.

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.
- BMMYK, “Mültecilerin Korunması Uluslararası Mülteci Hukuku Rehberi”, *Parlamenterler için El Kitabı*, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara 2001, Sayı 2.
- _____, *Mültecilere Uluslararası Koruma Sağlanmasına İlişkin BMMYK Yürütme Komitesi Kararları*, (çev.: BMMYK Türkiye Temsilciği), Ankara 1998.
- _____, *Sığınma İkilemi, Dünya Mültecilerinin Durumu*, BMMYK, ys. 1997.
- _____, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler*, Damla Matbaası, Ankara 1998.
- Bostancı, Ahmet, *Hz. Peygamber’in Gayri Müslimlerle İlişkileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.
- Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 75-77.
- _____, “Himaye”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 56.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahih*, (hrk.: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm), Dâru’s-Selâm, Riyad 1421/2000.
- Buz, Sema, *Zorunlu Çıkış Zorlu Kabul*, Mültecilik, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara 2004.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkâmu’l-Kuran*, Beyrût ty..
- Cevherî, Ebû Nâsır b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1998.
- Crowther, Jonathan ed., *Oxford Advanced Learner’s Dictionary*, Oxford University Press, Oxford 1995.
- Çelik, İbrahim, “Dâr”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 482.
- Çiçekli, Bülent, *Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.
- Davutoğlu, Ahmet, “Devlet”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 234-240.
- Davutoğlu, Ahmet, “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, Yıl 2003

- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer, *Te'sîsü'n-Nazar*, Mısır, ty..
- Demirci, Muhsin, "İstiâze", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 318-319.
- Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İzzet Ubeyd es-Seyyid, Hıms 1969-1974.
- Ebû Yûsuf, Yâkup b. İbrahim, *Kitâbü'l-Harâc*, (trc.: Müderriszade Muhammed Ataullah Efendi, sadeleştiren: İsmail Karakaya), Akçağ Yayınları, Ankara 1982.
- Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Darü'l-Ma'rife, Beyrût 1947.
- el-Ferec, Salâhuddîn Tâlib, "Hukûku'l-Lâciîne fi'ş-Şerîati'l-İslamiyyeti ve'l-Kânûni'd-Düvelî", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslami*, c. 16, 2009.
- el-Hattab, Muhammed b. Abdurrahman et-Trablusu'l-Mağribî, *Müvâhibu'l-Celîl li Şerhi Muhtasari Halîl*, Mektebetü'n-Necâh, Trablus ty..
- el-Huleybe, Muhammed b. Abdullah, *Hakku'l-Lücûi's-Siyâsi Beyne'ş-Şerîati'l-İslamiyyeti ve'l-Enzimetri'l-Vaziyye*, Naif Arap Güvenlik Bilimleri Akademisi, Riyad 2001.
- Elmadmad, Khadija, "Asylum in Islam and in Modern Refugee Law", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008.
- El-Muheyri, Sa'îd Abdullah Hârib, *el-Alâkâtu'l-Hâriciyye li'd-Devleti'l-İslamiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1416/1995.
- Er-Râzî, Muhammed Fahrüddin b. Ziyâuddin Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr. Beyrût 1985.
- Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 42-45.
- Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İFAV Yayınları, İstanbul 1989.
- Haddad, Emma, "Who is (not) a Refugee?", *EUI Working Paper SPS No.2004/6*, *European University Institute*, Floransa, 2004.

- Hamidullah, Muhammed, "Hilfû'l-Fudûl", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 31-32.
- _____, *İslam Anayasa Hukuku*, (ed.: Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, *İslam Peygamberi*, (trc.: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, *İslam'da Devlet İdâresi*, (çev.: Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-'Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r- Râşide*, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1407/1987.
- Guliyev, Fuad, *İslam Hukukunda Müslüman Olmayanlara Yönelik Kısıtlamalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdulazîz Âbidîn ed-Dimeşkî el-Hanefî, *Hâşiyetü Reddi'l- Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddu'l-Muhtâr 'ale'd- Düri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, (thk. Ve tlc.: Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid), Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye, Beyrût 1994.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (thk.: Derviş el-Cüveydi), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1996.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Ömer Abusselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1990.
- İbn Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdi'l-Vâhid es-Sivâsî, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, Kahire 1970.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, (thk. Yûsuf b. Ahmed el-Bekrî ve Sâkir b. Tevfik el-Arûrî), Matb'atu İbn Hazm, Beyrût 1418/1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azim*, (thk.: Sâmi b. Muhammed Selâme), Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad 1997
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Kâfi*, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrût 1988.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1997.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire 1998.
- İbn Münzîr, Ebû Bekr b. Muhammed b. İbrahim, *Kitâbu'l-İcma'*, (thk.: Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf), Mektebetü'l-Furkân, Amman 1999.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 1995.
- Kallek, Cengiz, "Haraç", *DİA*, İstanbul 1997, XVII, 71-88.
- Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, *Yurtdışında Müslümanlar*, <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0294.htm>, (10.08.2013).
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, (thk.: Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1418/1997.
- Kılıç, Taner, "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri İstanbul 8-11 Aralık 2005*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006.
- Kirmani, Nida; Khan, Ajaz Ahmed, "Does Faith Matter: An Examination of Islamic Relief's Work with Refugees and Internally Displaced Persons" , *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No. 2, 2008.
- Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.
- Komisyon, *Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2004.
- Köse, Saffet, "Müslüman Düşüncesinde İnsanın İnsan İnsanı Sebebiyle Saygınlığının Zirve Noktası", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, 2009
- Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed; es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Mektebetü'l-Meşhedü'l-Hüseynî, Kahire 1961/1380.
- Manuty, Muhammad Nur, "The protection of Refugees in Islam: Pluralism and Inclusivity", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No. 2, 2008.

- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilayâtü'd-Dîniyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1985.
- Mevdûdi, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Mekteb-i İslami, 3. Basım, Delhi 1993.
- Muddathir 'Abd al-Rahim, "Asylum: A Moral and Legal Right in Islam", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No. 2, 2008.
- Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, (thk.: Rifat Fevzi Abdülmuttalib), Dâru'l-Vefa, Kâhire 2001.
- Munir, Muhammad, "Refugee Law in Islam", *Journal of Social Sciences*, Vol. 4, No. 2, August 2011.
- Muzaffar, Saeher A. F, "Practible Ideas? A Proposal for Revitalizing the Rights of Forced Migrants in Islam", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 14, No. 3, 2001.
- Müslim b. Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'us-Sâhîh*, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000.
- Nesâî, Ebû Abdir rahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Sinân, *es-Sünen*, (hrk.: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm), Dâru's-Selâm, Riyad 2000.
- Nesefî, Ebu'l-Bereket Hafizuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsiru'n-Nesefî*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
- Odman, Tevfik, *Mülteci Hukuku*, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
- Oran, Baskın, "Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı 20, Yıl 2003.
- Önkâl, Ahmet, "Civâr", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 34-35.
- _____, "Hicret", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 458-462.
- Özcan, Mehmet, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku, Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı*, USAK, Ankara 2005.
- Özel, Ahmet, "Dârulbağy", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 516-517.
- _____, "Dârulharb", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 536-537.
- _____, "Dârulislam", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 541-543.

- _____, “Dârussulh”, *DİA*, İstanbul 1993, IX, 5-6.
- _____, “Gayrimüslim”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 418-427.
- _____, “Harbî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 112-114.
- _____, “İslam Hukukunda Ülke Kavramı ve Düşman Ülkelerle Ticari İlişkiler”, *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi (Tebliğler ve Müzakereler)*, Kombad Yayınları, Konya 1997.
- _____, “Müste’men”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 140-143.
- _____, *Dârulislam Dârulharb İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Pazarıcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II. Kitap, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Rahaei, Saeid, “The Rights of Refugee Women and Children in Islam”, *Forced Migration Review*, June 2012 Islam Human Rights and Displacement Supplement.
- Sahnûn b. Abdisselâm Sa’d et-Tennûhî, *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, (thk.: Hamdî Muhammet), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrût 1999.
- Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammd b. Ahmed b. Sehl, *Kütâbü’l-Mebsût*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 1993.
- _____, *Şerhu Kitâbi’s-Siyeri’l-Kebîr*, (thk., Ebû Abdillâh Muhammed Hasen İsmâîl eş-Şâfi’î), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 1417/1997.
- Shoukri, Madi Arafat, *Refugee Status in the Arab and Islamic Tradition: A Comparative Study of Jihar, Aman and the 1951 Geneva Convention Relating to the Status of Refugees*, I. B. Tauris & Co Ltd., London 2011.
- Suyufî, Ebu’l-Fadl Celaluddin Abdur rahmân b. Ebi Bekr, *el-Eşbâh ve’n-Nazâir Fî Kavâ’idi ve Furû’i Fıkhî’s-Şâfi’iyye*, (thrc.: Halid Abdulfettah Ebû Süleyman), Dâru’l-Fikr, Beyrût 1996.
- Şekerci, Osman, *İslam Ülkelerinde Gayri Müslimlerin Temel Hakları*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1996.

- Şeyh Nizâmüddin, *Fetâvâ-i Hindiyeye*, (thk., trc.: Mustafa Efe, Hz.: İsmail Karakaya), Akçağ Yayınları, Ankara 1988.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *el-Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Fikr Beyrût, ty..
- Taberî, Ebû Câfer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre b. Mûsâ, *el-Câmi'*, (hrk.: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm), Dâru's-Selâm, Riyad 2000.
- Türçan, Talip, *Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügatı*, 3. Baskı, Ankara 1991.
- Türk, Volker, "Reflections on Asylum and Islam", *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 27, No 2, 2008.
- Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Zebidî, Muhammed Murtezâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, (thk.: Abdülkerim el-İzbâvâ), Dâru'l-Hidâye, Kuveyt 1989.
- Zencânî, Ebû'l-Menâkib Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Tahrîcu'l-Furû ale'l-Usûl*, Muhammed Edîb Sâlih, Beyrût 1407/1987.
- Zeydan, Abdülkerîm, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîne ve'l-Müste'menîne fi Dâri'l-İslam*, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdat 1976.
- _____, *İslam'da Fert ve Devlet*, Düşünce Yayınları, (trc.: Cemal Arzu), İstanbul 1978.

Kanun Sözleşme ve Bildiriler

- Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Sözleşmesi*, Afrika Birliği Örgütü Üyesi Ülkeler, 10 Eylül 1969.

Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi, Arap Ligi Üyesi Ülkeler, 3-27 Mart 1994.

Ashgabat Declaration of the International Ministerial Conference of the Organization of Islamic Cooperation on Refugees in The Muslim World, Organization of the Islamic Conference, 11-12 May 2012.

Cairo Decloration on Human Rights in Islam, The Members of the Organization of the Islamic Conference, 5 August 1990.

Cartagena Mülteciler Bildirisi, Coloquio Sobre la Proteccion Internationales de los Refugiados en American Central, Mexico y Panama: Problemas Juridicos y Humanitario, 19-22 Kasım 1984.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, Birleşmiş Milletler, 28 Temmuz 1951.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü, Birleşmiş Milletler, 31 Ocak 1967.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 10 Aralık 1948.

Universal Islamic Declaration of Human Rights, Salam Azzad (UNESCO), 19 Eylül 1981.

Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 14 Eylül 1994.

6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 11 Nisan 2013.